

74.268.19-63 2.1

Б 243

М. А. БАРАНТАЕВА

ИЗЛОЖЕНИЕГЕ КЕРЕКТҮ
СТАТЬЯЛАРДЫҢ
ЈУУНТЫЗЫ

БАШТАМЫ ШКОЛГО

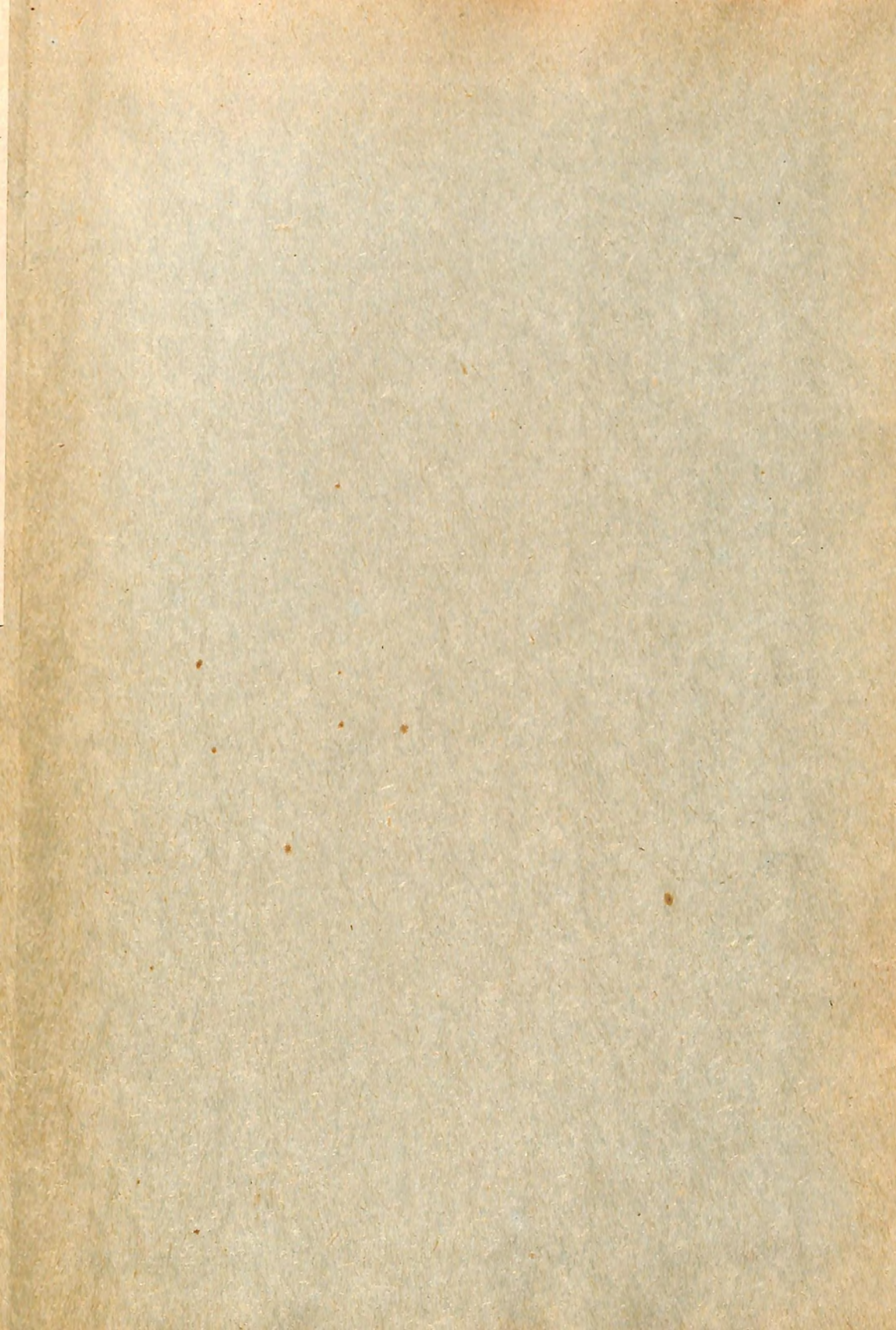
ГОРНО-АЛТАЙСК . 1962

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Колич. пред выдач _____

М. А. БАРАНТАЕВА

ИЗЛОЖЕНИЕГЕ КЕРЕКТҮ СТАТЬЯЛАРДЫНГ ЈУУНТЫЗЫ

БАШТАМЫ ШКОЛГО

22315

ир-
ја-
ш-
ен.
к-
ар.
ет-
ен
ж-
е-
ла
м-
й-
де
ь-
й
л-
и-
п-
н

ТУУЛУ АЛТАЙДЫН
БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
1962

~~БИБЛИОТЕКА~~
Горно Алтайского научно-
исследовательского
института ИЯИ
г. Горно-Алтайск
ул. Софья Ковалевская, 4.

3

74.268.10/АТБ 32.1

Б243

А4971 2

Национальная
библиотека
Республики Алтай
им. М.В. Чевалкова

Б-БМА-ИКС

26.11.2009

А В Т О Р Д О Н Г.

«Изложению керектү статьялардын жуунтызы» баштамы школдын үредүчилерине болуш эдип чыгарылган.

«Изложению керектү статьялардын жуунтызында» бичиирге эмезе куучындап берерге жарагадый эдип методический жазап салган куучындар бичилген.

Бу «Жуунтыда» балдар учурын эске түрген алып, оны башка-башка бөлүктөргө жеңил бөлигедий куучындар берилген. Мында орус бичиктерден көчүрген куучындар, кычырар бичиктерден, газеттерден ле журналдардан алынган куучындар бар.

Воспитательный иш өткүрерге керектү куучындарда советский улустын социалистический строителстводо көргүскен подвигтери керегинде, патриот-балдардын героический керектери керегинде, советский албатынын героический ижи керегинде, советский албаты ар-бүткенди кубултып турганы ла амыр-энчү учун тартыжып турганы, Советский Союзтын Коммунистический партиязынын улу Програмазы керегинде айдылган.

Бу «Жуунтыда» көп сабазы кандый бир учурал керегинде айдылып турган куучындар берилген. Ле ого үзеери описательный куучындар база бар.

Изложение бичип үренер таскаду иштерде балдар мындый күч учуралдарды өдүп жат:

1) кычырган куучыннын кеберин кубултпай, учурын айдылганы аайынча бичип үренер учурлу;

2) куучыннын учурын бичиирде онын кеберин өскөртип бичип үренер, куучын үчинчи жүзүнде берилген болзо, оны баштапкы жүзүннен бичип, ол эмезе баштапкы жүзүнде берилген болзо, оны үчинчи жүзүнде эдип бичип үренер;

3) куучыннын жүк ле төс учурын кыскарта бичип үренер;

4) учында, куучыннын учурын чике куучын жок эдип бичиирине үренип баштаар керек.

Тексттердин көп сабазы үренерине бичиир изложение өткүрерине берилген.

Үренерине бичиир изложениени канайда өткүретенин көрө-ликтер.

1. Үредүчи куучынды јарт эдип кычырып береле, учуры аайынча беседа өткүрер.

2. Куучынды база катап бөлүктөрилө кычырып, кажы ла бөлүктин учурын көрөр:

а) төс шүүлтөзин табар,

б) текстти шүүлтөзине путак јок эдип кыскартар.

в) кажы ла бөлүккө бажалык берер.

3. Текстте берилген јарт эмес сөстөрдө ле кееркеде айдылган эрмектердө јартаар.

4. Текстти база катап кычырар.

5. Кычырган тексттин учурын үренчиктер бойынын сөстөрө ле эмөзе текстке јуук эдип куучындап берер.

6. Үренчиктер бойлоры тангынан письменный ишти бичип јадылар. Бичиир тужунда үренчиктерге үредүчи болужар учурлу, өтпөгөн правилорго сөстөр учураза, олардө јартап айдып берер керек.

Изложениени бичиир эп-арганы класстан класска кубулып турар керек. II-чи класстын үренчиктери изложениени тексттин учурына јуук эдип бичип јадылар; III ле IV класста бу ишке коштой мындый иш өткүрер керек: куучын үчинчи јүзүндө берилген болзо, оны баштапкы јүзүннен эдип бичиир, ол эмөзе текстти кыскартып эмөзе тексттен чике куучынды јоголып бичиир аргалу.

III ле IV класстарга берилген куучындар јаан, учуры ла кебери аайынча уур колбулу, онын учун үредүчи изложениени өткүрөргө белетенер тужунда үренчиктерге учуры, стили ле орфографияези келтегейинен кандый күч учуралдар болотонын ажындыра јартап берер керек. Изложениени бичип темигө берген сонгында үренчиктерге план тургузары јанынан көп болушпай, бойлорын тангынан тургустырар керек. Суракту эрмекле тургускан планнаг табылу эрмекле тургускан план тургузып темиктирер.

IV-чи класстын үренчиктери бойлоры алдынан план тургузып билер учурлу. Ол тургускан план аайынча тексттин учурын айдып берерге темиктирер керек.

«Јуунтыда» описательный учурлу куучындар база берилген. Андый куучындардын учурын изложение эдип бичиир тушта балдардын бойларынын көрүп јүргенин тузаланар керек. Сти-

ли ле бичиيري јанынан јастыралар болбозын деп, бу ишти база ла ажындыра јакшы белетейле өткүрер учурлу.

Класстар сайын берилген статьялардан үредүчи контрольный изложение бичиир тексттерди талдап алар учурлу. Контрольный изложениени мынайда өткүрер керек:

- 1) үредүчи тексти јарт эдип кычырып берер;
- 2) доского үренбеген правилолорго туштап турган сөстөрдү бичиир;
- 3) тексти база катап кычырар;
- 4) үренчиктер изложениени тагынан бичип јадылар.

Контрольный изложениенин планын үредүчи берип јат, эмеже үренчиктер бойлары тургузып јадылар. Бу ишти өткүрерде үредүчи балдардын изложение бичип темикиенин көрөр учурлу.

«Јуунтыда» I—IV класстарда јуруктар аайынча өткүретен иш берилген. Бу берилген јуруктар үредүчиге үренчиктерди јурукты чындык описывать эдерине ле онын темазын ла сюжедин јартаарына темиктирерге болужын јетирер. Баштамы школдын үренчиктерин јурукты шинжүлөп көрүп, јагыс ла јуунтыда турган немелерди ајарарына эмес, је оныла коштой јурукта берилген бастыра предметтердин ле айалгалардын бойы бойына колбулу болгонын јартаарына үредер керек.

Јуруктын учурын чындык чике билип аларына болуш эдип план ла јурукка сурактар берилген.

Бу «Јуунтыда» берилген јуруктар көргүзү аайлу берилген. Олордын сюжеди јенил ле јилбүлү. Бу јуруктарды көргөн аайынча үредүчи бойынын школында бар јуруктарла анайда ок иштеер аргалу болор.

«Јуунтынын» жүзүн-јүүр материалын үредүчи чындык тузаланып, үренчиктерди тексттин база күч эмес сюжеттү јуруктардын учурын бичидип үретсе, үренчиктердин тилин темикирерине јаан туза болор.

ЭКИНЧИ КЛАСС.

Алтай тилдин программазы аайынча үренчиктер кычырган куучыннан бичиир изложениени үредүчинин берген планыла 2-чи класстан баштап бичип жадылар. Је андый бичиир ишке белетеерин бир канча озо өткүрер керек. Берилген сурактарга каруу бичиирин үренчиктер 1-кы класста баштап јат. Сурактарга каруу берери табынча уурзып барар учурлу. Озо баштап үренчиктер берилген сурактардагы сөстөрлө тузаланып, ойто каруузын берип жадылар. (Түлкү кайда баратты? — Түлкү агаш аразына баратты.) Бу учуралда үренчиктердин каруу беретен сөстөри ончозы сурагында бар. Онын сомында үренчиктер каруу берерге јангы сөстөрлө тузаланат. (Түлкү нени сезип ийди? — Ого эттин јыды јытанды.) Учы-учында, бир суракка бир канча эрмектерле каруу берер. (Чычкандар кайдаар бардылар? — Кар кайылды. Суучактар акты. Чычкандар кыр өрө бардылар.) Қалганчы суракка каруу берген иш изложениеге јуук болор.

Бу мынанг улам үренчиктерди планла изложение бичип үредерине, берилген сурактарга каруу беретенине сүрекеј керектү иш болор. Онын учун «Јуунтыда» «Сурактарга бичип каруу беретен материал» деп берилген бөлүктеги куучындарды 1-кы да, 2-чи де класстарда тузаланарга јарар.

„СУРАКТАРГА БИЧИП КАРУУ БЕРЕТЕН МАТЕРИАЛ“

Түлкү.

Түлкү агаштын ортозыла баратты. Ого эттин јыды јытанды. Түлкү эт јытанган јерге барды. Анда чакпыга түйшти.

Сурактар.

1. Түлкү кайда баратты?
2. Ол нени сезип ийди?
3. Түлкү неге түшти?

С ө с т ө р: *түлкү, чакны.*

Агаш аразында.

Жайгыда бис агаш аразына жүрдибис. Агаш аразынаг жиилек ле мешке терип алдыс. Анда жойон, тийинг ле көрүк көрдис. Жайгыда агаш аразында жакшы.

Сурактар.

1. Бис кайда барып жүрдис?
2. Агаш аразынаг нени тердис?
3. Анда нени көрдис?
4. Жайгыда агаш аразында кандый?

С ө с т ө р: *тийинг, жиилек.*

Чычкандар ла түлкү.

Чычкандар бууп салган суунын жанында жүрди. Јас келди. Қар жайылды. Суучактар акты. Чычкандар кыр өрө бардылар. Қырда түлкүнннг ичегени бар болгон. Түлкү чычкандар јип, семире берди.

Сурактар.

1. Чычкандар кайда жүрди?
2. Јаскыда не болло берди?
3. Чычкандар кайдаар барды?
4. Түлкү нени јийле семирди?

С ө с т ө р: *бууган суу.*

Надянын карындажы.

Надянын карындажы үч јашту. Онын ады Вася. Васянын чачы кара, быјыраш, көзи кара.

ЭКИНЧИ КЛАСС.

Алтай тилдин программазы аайынча үренчиктер кычырган куучыннан бичиир изложениени үредүчинин берген планыла 2-чи класстан баштап бичип жадылар. Же андый бичиир ишке белетеерин бир канча озо өлкүрер керек. Берилген сурактарга каруу бичиирин үренчиктер 1-кы класста баштап жат. Сурактарга каруу берери табынча уурзып барар учурлу. Озо баштап үренчиктер берилген сурактардагы сөстөрлө тузаланып, ойто каруузын берип жадылар. (Түлкү кайда баратты? — Түлкү агаш аразына баратты.) Бу учуралда үренчиктердин каруу беретен сөстөри ончозы сурагында бар. Онын соңында үренчиктер каруу берерге жаңы сөстөрлө тузаланат. (Түлкү нени сезип ийди? — Ого эттин жыды жытанды.) Учы-учында, бир суракка бир канча эрмектерле каруу берер. (Чычкандар кайдаар бардылар? — Кар кайылды. Суучактар акты. Чычкандар кыр өрө бардылар.) Калганчы суракка каруу берген иш изложениеге жуук болор.

Бу мынанг улам үренчиктерди планла изложение бичип үредерине, берилген сурактарга каруу беретенине сүрекей керектү иш болор. Онын учун «Жуунтыда» «Сурактарга бичип каруу беретен материал» деп берилген бөлүктеги куучындарды 1-кы да, 2-чи де класстарда тузаланарга жараар.

„СУРАКТАРГА БИЧИП КАРУУ БЕРЕТЕН МАТЕРИАЛ“

Түлкү.

Түлкү агаштын ортозыла баратты. Ого эттин жыды жытанды. Түлкү эт жытанган жерге барды. Анда чакпыга түшти.

Сурактар.

1. Түлкү кайда баратты?
2. Ол нени сезип ийди?
3. Түлкү неге түшти?

С ө с т ө р: *түлкү, чакпы.*

Агаш аразында.

Жайгыда бис агаш аразына жүрдибис. Агаш аразынаг жиилек ле мешке терип алдыс. Анда койон, тийинг ле көрүк көрдис. Жайгыда агаш аразында жакшы.

Сурактар.

1. Бис кайда барып жүрдис?
2. Агаш аразынаг нени тердис?
3. Анда нени көрдис?
4. Жайгыда агаш аразында кандый?

С ө с т ө р: *тийинг, жиилек.*

Чычкандар ла түлкү.

Чычкандар бууп салган суунын жанында жүрди. Жас келди. Кар жайылды. Суучактар акты. Чычкандар кыр өрө бардылар. Кырда түлкүнннг ичегени бар болгон. Түлкү чычкандар жип, семир берди.

Сурактар.

1. Чычкандар кайда жүрди?
2. Жаскыда не боло берди?
3. Чычкандар кайдаар барды?
4. Түлкү нени жийле семирди?

С ө с т ө р: *бууган суу.*

Надянын карындажы.

Надянын карындажы үч жашту. Онын ады Вася. Васянын чачы кара, быжыраш, көзи кара.

Сурактар.

1. Надянын карындажы канча жашту?
2. Онын ады кем?
3. Онын бүдүми кандый?

Жакылта. Бойыннын карындажын ол эмезе сыйынын керегинде куучындап бер. Сыйынын ол эмезе карындажын жок болзо, бир кичинек уулчак керегинде куучындап бер.

Болуш.

Чымалы үрен таап алды. Үрен сүреен уур болды. Чымалы оны кыймыктадып болбоды. Чымалы нөкөрлөрүн болушсын деп кычырды. Олор үренди уйазына женил түжүрө бердилер.

Сурактар.

1. Чымалы нени тапты?
2. Ол үренди ненин учун кыймыктадып болбоды?
3. Чымалыга кем болушты?
4. Олор үренди кайда эттилер?

Сөстөр: *сүреен, уйазына, түжүрө бердилер.*

Кардан эткен наадай.

Кыш. Кар көп жаады. Балдар кардан наадай эттилер. Көзүн көмүрдөн, тумчугын тоштон эткендер.

Сурактар.

1. Кандый ой болгон?
2. Балдар кардан нени эткендер?
3. Көзүн ле тумчугын неден эттилер?

Сөстөр: *наадай, көмүрдөн.*

Санаттын кроликтери.

Санатта кроликтер бар болгон. Жайыла олар жайымда жүргөн. Олордын ичегендери тоормоштордын алдында болгон.

Санат кроликтерге кышкыда жадарга клетка жазап берген. Клетка кажаганда турган. Кроликтерди Санат азырап турган. Кроликтер Санатта эмдиге жетире жүргенче.

Сурактар.

1. Санатта не бар болгон?
2. Кроликтердин ичегендери кайда болгон?
3. Санат кроликтерге нени эдип берген?
4. Клетка кайда турган?
5. Кроликтерди кем азырап турган?

Сөстөр: *ичеген, тоормоштордын, клетка, кроликтер.*

Менин сыйыным.

Мен тогус жашту. Менин сыйыным беш жашту. Бис экү кожо ойноп жүредис. Эртең тура ол бойы кийинип алат. Мен школго барып жадым. Сыйыным детсадка барат.

Сурактар.

1. Менин сыйыным канча жашту?
2. Бис экү нени эдип жүредис?
3. Ол эртең тура нени эдет?
4. Мен кайда барып жадым?
5. Сыйыным кайда барат?

Сөстөр: *сыйыным, кийинип, детсадка.*

Менин нөкөрүм.

Менин школдогы нөкөрүм Кожутов Эркей. Ол менле коштой отуруп жат. Эркей отличник. Ол сүреен жакшы журап жат. Ол журап алган журуктарын школго күнүн сайын экелет.

Жакылта. Сенин нөкөрүм кандый, куучындап бер. Оны мындый план аайынча бичип бер.

1. Ол кандый үренет?
2. Ол нени эдерге сүүп жат?
3. Онын айылы сенен ыраак па?
4. Ол нени сүреен жакшы эдет?

Бистин төрөлис.

Бис төрөлисти сүүп жадыбыс. Онын койу агаштарын, жаан сууларын, городторун ла колхозторун сүүйдис. Советский албаты заводтордо, фабрикаларда ла колхозтордо кичеemelдү иштеп жадылар. Олор бистин төрөлистин ийде-күчин тыгыдат.

Сурактар.

1. Бис төрөлистинг незин сүүп жадыс?
2. Советский албаты кайда иштеп жат?
3. Советский албаты нени тыгыдат?

Сөстөр: *төрөл, ийде-күч, колхоз, фабрика, город, завод, советский.*

Кышкыда.

(Кыш желди. Кар калың жаады. Түш кыскарды, түн узай берди. Уй улус тураларынын ичин жылыдарга печкеге одынды көп салат. Балдар школго жылуланып кийинип алала баргылайт.

Сурактар.

1. Кышкыда кар кандый жаады?
2. Түш ле түн кандый боло берди?
3. Уй улус нени эдет?
4. Балдар нени эдип жүрет?

Сөстөр: *жылуланып, кыскарды.*

Айу кышты канайып өткүрөт?

Жайгыда айу жемзеп, семирив алат. Күскиде ичегенине кийрип алганда, жаска жетире уйуктап жатат. Онын ичегенине аңчылар учурап, айуны өлтүрбөзө, ол жаскыда чыгып келет.

Желбер Мишка кышты жакшы өткүрөт.

Сурактар.

1. Жайгыда айу нени эдет?
2. Жаска жетире кайда жатат?
3. Аңчылар учурабаза, айу канайдат?
4. Желбер Мишка кышты канайып өткүрөт?

Сөстөр: *күскиде, уйуктап.*

Бистинг ойындарыс.

Переменада бис мячик ойноп жадыс. Кызнайдын мячиги кара, Толуштын — боро, менийи — чоокыр.

Мячикти полго, стенеге согуп, өрө чачып ойноп турыс. Мен мячикти полго согуп ийеле, оны төртөн катап тудуп аларым.

Сурактар.

1. Переменада бис нени эдип јадыс?
2. Балдардыг мячиктери кандый өнгдү?
3. Мячикти канайып ойноп јадыс?

Сөстөр: *мячик, чоокыр.*

Бистинг класс.

Бистинг класстыг ичи жаан да, жарык та. Стенедө Ленинниг жараш рамалу портреди бар. Класстыг ичинде парталар ла стол туру. Көзнөктөринен кере түжүнө күн чалып јат. Мен бойымнын классымды сүүп јадым.

Сурактар.

1. Бистинг класстыг ичи кандый?
2. Стенедө не бар?
3. Класстыг ичинде не бар?
4. Канча жирелү өйгө күн чалып јат?

Депутат.

Мениг агам черүдег јанды. Колхоз оны тракторист этти. Агам јакшы иштеди. Јурт јерлерде выборлорго белетендилер. Бистинг колхозтыг текши јууны болды. Мениг агамды депутат-ка кандидат эдип көстөриледи. Выборлор өтти. Эмди мениг агам депутат.

Сурактар.

1. Агам кайдаг келген?
2. Ол не болуп иштеген?
3. Колхозтыг јуунында агамды не эдип көстөриледи?
4. Депутат эдип кандый улусты тудуп јат?

Сөстөр: *депутат, выборлор, кандидат.*

Каргаа ла кувшин.

Каргаа суу ичерге сананды. Јаланда кувшин турганын көрүп ийди. Кувшинниг түбинде суу бар эмтир. Сууны канайып једип ичер? Каргаа кувшинниг ичине таштар салды. Кувшиндеги суу көдүрилип келди. Каргаа сууны ичип алды.

Сурактар.

1. Каргаа нени сананды?
2. Каргаа јаланда нени көрүп ийди?
3. Кувшинниң ичинде не бар болды?
4. Каргаа кувшинниң ичине нени салды?
5. Кувшинниң суузы канайтты?

Сөстөр: *кувшин, көрүп ийди.*

Карчаганын табарузы.

Бистинг чеденниң үстүнде кушкаштар отурдылар. Тураның кийининен кенетийин карчага учуп чыкты. Ол бир кушкашты тудуп алды.

Мен бар јок күчимле кыйгырып ийдим. Је карчага кушкашты тудунганча садтын ары јанына уча берди.

Сурактар.

1. Кажаганның үстүнде не отурды?
2. Тураның кийининде не учуп чыкты?
3. Ол канайтты?
4. Уулчак нени этти?
5. Карчага кайда барды?

Сөстөр: *кенетийин, бар јок күчимле.*

Тийинг.

Тийинг агаш ортозында жүрген. Тийингде балдар бар болгон. Тийинг балдарыла агаштын көңдөйинде јаткан. Агаш ортозына балдар барып жүрген. Олор тийингдерди алып, айылына экелдилер. Тийингдер клеткада болгон. Олор улуска үрене берген.

Сурактар.

1. Тийинг кайда жүрген?
2. Тийингниң балдары кайда јаткан?
3. Тийингниң балдарын балдар канайтты?

Сөстөр: *тийинг, көңдөйинде.*

Артекте.

Манаш пионер. Ол јакшы үренип јат. Јайгыда Манаш Артекте амырады. Артек — талайдын жаказында турган пионер-

ский лагерь. Манаш анда талайдын суузына эжинген. Лагерьде көп пионерлер болгон. Олор талайга эжинип, ойноп, амырагандар.

Сурактар.

1. Манаш канайып үренип жат?
2. Манаш жайгыда кайда болды?
3. Артек кайда турган?
4. Манаш лагерьде нени эткен?
5. Пионерлер лагерьде нени эттилер?

Сөстөр: *Артек, пионерский лагерь.*

Койоннын балдары.

Жайгы күн болгон. Санаш кобыны өрө басып бараткан. Өлөннинг ортозында не де кенетийин кыймыктана берген. Оndo койоннын балдары жаткан эмтир. Санаш олорды чекпен тоныла бүркеп тудуп алала, айылына эжелди. Койоннын балдары эмдиге жетире Санаштын айылында жүри.

Сурактар.

1. Кандый күн болгон?
2. Санаш кайдаар бараткан?
3. Өлөннинг ортозында не боло берди?
4. Койоннын балдарын Санаш канайтты?
5. Эмди койоннын балдары кайда?

Сөстөр: *чекпен, айылында.*

Очка.

Таадактын көзи коомойтый берген. Ол врачка барган. Врач ого очка алатан бичик бичип берген. Таадак аптекага барала, онон очка садып алган.

Очказынын шилилери жарык, ару болгон. Таадак бичикти жакшы көрүп, уулынын уулына чөрчөктөр кычырып беретен.

Сурактар.

1. Таадактын көзи кандый боло берди?
2. Ол кемге барды?
3. Очканы кайдан садып алды?
4. Очказынын шилилери кандый болгон?
5. Таадак нени эдип турар болды?

Сөстөр: *очка, врач, аптека.*

Жиилектеп жүргени.

Оймок жайгыда деремнеде жаткан. Ол кызычактарла кожо агаштын ортозына жиилектеп жүргөн.

Бир катап кызычактар агаш ортозында ийт жүргенин көрдилер. Ийтти бөрү болор деп санандылар. Олор, ийттен тыг коркыйла, жүгүргөндөр. Оймок жыгылала, жиилегин төгүп ийген.

Сурактар.

1. Оймок кайдаар барып жүргөн?
2. Ол агаш аразына кемле кожо жүргөн?
3. Кызычактар агаш ортозында нени көрдилер?
4. Олор коркыйла, канайттылар?
5. Оймокло не болды?

Сөстөр: *деремне, коркыйла.*

Күчүгөш.

Мишанын айылдаштарында күчүгөштер бар болгон. Олор Мишага бир күчүгөш бергендер. Күчүгөш жараш болды. Бойы сары, мурды десе апагаш. Миша оны Шутай деп адаган. Күчүктү Миша сүтле азырап туратан. Шутай түргөн чыдап, өзө берген.

Сурактар.

1. Миша күчүгөшти кайдан алган?
2. Күчүгөш кандый болгон?
3. Уулчак күчүктү не деп адаган?
4. Күчүктү ол неле азырайтан?
5. Шутай кандый боло берген?

Болушчы.

Катя ада-энезиле кожо городто журтап жат. Катянын адазы заводто, энези десе больницада иштейт. Ол бойы экинчи класста үренип жат.

Катя айылында энезине болужып, чечектер сугарат, туранын ичин жалмайт, аяк жунат.

Катя — энезининг жакшы болушчызы.

Сурактар.

1. Катянын адазы ла энези кайда иштегилеп јат?
2. Катя айылында нени эдет?
3. Ол кемге болужат?

Сөстөр: *больница, ада-энезиле.*

Тийингинг уйазы.

Јайдын учы болгон. Кичинек тийингеш кышка белетенип турган. Агаштын көндөйин таап алала, тийинг ого уйа эдип алган. Бойынын уйазына үрендерди ле кузуктарды тажыды. Кышка көп азык белетеп алды. Эмди соок кыш тийингге коркушту эмес.

Сурактар.

1. Јылдын кандый өйи болгон?
2. Кичинек тийингеш неге белетенген?
3. Төнбштинг көндөйине ол нени эдип алган?
4. Тийинг уйазына нени тажыган?
5. Кышка нени белетеп алган?

Сөстөр: *коркушту, уйа.*

Келескен.

Костя агаш аразына барган. Таштын үстүндө јаткан келескенди ол кенетийин көрүп ийди. Костя оны тудуп аларга сананды. Ол келескеннинг куйругынан тутты. Келескеннинг куйругы Костянын колында артып калды, келескен бойы дезе жүре берди.

Сурактар.

1. Костя кайда барган?
2. Ол таштын үстүнен нени көрүп ийди?
3. Костя нени эдерге сананды?
4. Ол келескенди незинен тутты?
5. Не боло берди?

Сөстөр: *куйругынан, келескен.*

Балдардын коркыганы.

Балдар агаш аразында мешкелеп жүрген. Олор корзинага толтыра мешке терип алдылар. Буулдап салган өлөгнинг үстүне отуруп алала, мешкелерин тоолодылар. Јыраанын ары

жанында бөрүлөр улушты. Балдар мешкелерин ундып ийеле, жангылай берди.

Сурактар.

1. Балдар агаш аразында нени эттилер?
2. Олор канча кире мешкелер терип алдылар?
3. Буулдын үстүнө отуруп, нени эттилер?
4. Жыраанын ары жанынан балдар нени укты?
5. Балдар кайда барды?
6. Балдар мешкелерин кайда этти?

Сөстөр: *буул, жыраанын.*

Коля самолёт көргөни.

Жас болгон. Кар кайылып, суучактар агып турган. Коля суучакла кичинек керептер божодып, ойноп жүргөн. Кенетийин өрө бийикте не де күркүрей берген. Коля куш учуп бараткан болор деп бододы, же ол самолет эмтир. Коля самолетты көрүп турганча, керептери ага берген.

Сурактар.

1. Кандый ой болгон?
2. Ар-бүткенде кандый солынтылар боло берди?
3. Коля канайып ойноды?
4. Кенетийин ол нени укты?
5. Ол не болгон?
6. Колянын керептери нениг учун ага берди?

Уулчактын азып жүргени.

Уулчак агаш аразыла ыраак барала, ойто жанып болбой жүрди. Түн кирди. Карангуй кире берди. Уулчак агашка чыгала, ыраак от күйүп турганын көрди. Ол от күйүп турган жер жаар ууланып барды. Ол удабай агаш ортозында жаткан каруулчыктын айылына келди. Эртең тура оны каруулчык айылына апарып салды.

Сурактар.

1. Уулчак кайдаар барды?
2. Ол нениг учун агашка чыкты?
3. Уулчак анда нени көрүп ийди?
4. Ол кемниг айылына келди?
5. Каруулчык уулчакка канайып болушты?

Сөстөр: *каруулчык, ыраак.*

Ачап ийт.

Бир ийт эт таап алды. Ол этти тиштенип алып, кемирүүни кечти.

Кечип барадала, суудан бойынын көлөткөзүн көрүп ийди. Анда база бир ийт эт аппаратты. Ол этти блаап аларга, ийт суу төмөн калып ийди. Оозындагы эдин ычкынып ийди. Эт жок куру артып калды.

Сурактар.

1. Ийт нени таап алды?
2. Ол кайдаар барды?
3. Ийт сууда нени көрүп ийди?
4. Ийт не керек суу жаар калды?
5. Ол ненин учун эт жок куру артып калды?

Обезьяна ла мырчак.

Обезьяна эки колына толтыра мырчак ууштанып эжелеткен. Кенетийин онын колынаг бир мырчак түже берген. Обезьяна ол мырчакты алып аларга турала, жирме мырчак түжүргөн. Ол төгүлгөн мырчактарын терип аларга турала, бастыра мырчактарын төгүп ийген. Анайдарда обезьяна чугулданала, бастыра мырчактарын туш-башка чачала, жүре берген.

Сурактар.

1. Обезьяна нени аппараткан?
2. Ол нени түжүрүп ийди?
3. Мырчактарды ол канайып терди?
4. Обезьяна мырчакты терип алды ба?

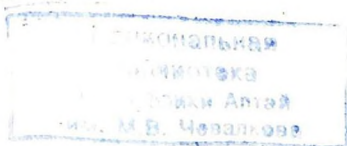
Сөстөр: обезьяна, туш-башка.

ПЛАНЛА БИЧИЙГЕН ПИСЬМЕННЫЙ ИЗЛОЖЕНИЕЛЕРДИН ТЕКСТТЕРИ.

Күчүк.

Таня школдог жанып келеткен. Таня кичинекей күчүгөшти көрүп ийген. Туранын жанында күчүк улып отурган. Таня оны сыймап турарда, күчүк үрүп ийеле, Танянын колын жалай берген. Таня күчүккү айылына экелип алган. Күчүккө печкенин жанына уя жазап берди. Күчүк Таняга үрене берди. Таня күчүккү сүйүп, оны кичееп, азырап турды.

2 М. А. Барантаева

П л а н.

1. Таня кайда баратты?
2. Ол нени көрүп ийди?
3. Күчүкти Таня кайда этти?

С ө с т ө р: *күчүгөш, печкениг.*

Уй ла бөрү.

Адуш уйлар кабырып жүргөн. Бир уй бозулу болгон. Кенетийин бөрү келеле, бозуны тударга сананды. Же уй бозузын бербеген. Ол бозуны кийинине тургузып алала, бөрү жаар мүүзиле бурылып, тыг мөөрөп ийген.

Адуш уйдын мөөрөгөнүн угуп ийеле, ийдиле кожо жүгүрин келди. Бөрү Адушты ла ийтти көрөлө, коркып мантай берди.

П л а н.

1. Адуш нени эдип жүргөн?
2. Бөрү нени эдерге сананган? Уй бозузын канайда корулаган?
3. Бөрү ненин учун мантай берген?

С ө с т ө р: *мөөрөгөнүн, мүүзиле.*

Вася поездти канайда корулап алды.

Вася темир жолдын жанында жаткан. Бир катап Вася школдон жанып келеде, бир рельс үрелип калганын көрүп ийген. Ол өйдө станцияга поезд келеткен.

Вася пионерский галстугын чечип ийеле, оныла жагын турды.

Машинист сигналды көрүп ийеле, поездти токтодып ийди. Васяны ончолоры мактады. Вася сый алды.

П л а н.

1. Вася кайда баратты?
2. Вася нени көрүп ийди?
3. Вася нени этти?

Зоопаркта болгон учурал.

Зоопаркта мындый учурал болды. Люба деп сегис жашту кызычак обезьяндар сугуп салган клетканын жанында турган.

Онын колында конфет бар болгон. Обезьяна клеткадан табак-жын кенетийин чыгарып, кызычактын колынан тудала, тиштеп ийген. Обезьяна конфетти блаап аларга сананган. Люба коркыган бойынча тын кыйгырып ийген. Же кызычактын колындагы шырказы жаан эмес болгон.

П л а н.

1. Люба кайда болгон?
2. Любанын колында не бар болгон?
3. Любаны обезьяна ненин учун тиштеди?

Нөкөрлөр.

Саня, Саду ла Петя — нөкөрлөр. Олор кожо үренгилеп, кожо ойноп жүрет. Бир катап уулчактар агаш аразына жүргүлөгөн. Олор агаштын ортозынан күчүгөш таап алдылар. Күчүгөш кызып турган. Балдар күчүгөшти айылына экелдилер. Олор оны азырайла, уйуктадып койдылар. Онын кийининде балдар досколор экелип, маска ла жаду алдылар.

«Бис күчүгөшке уйа эдип жадыс» — деп, айдышкан.

П л а н.

1. Уулчактар нени эдип жүрөтөн?
2. Олор агаштын ортозынан нени тапты?
3. Күчүгөшти балдар кайдаар этти?
4. Күчүгөшке нени жазадылар?

Ийт ле каргаа.

Кыныждагы ийт сөөк челдеп жатты.

Эки каргаа учуп келди. Ийттен сөөкти блаап алар дешти. Бир каргаа ийттин кийин жанына отурды. Аjarбас жанынан ийттин куйругун чокып ийди.

Ийт ыркыранала, каргааны тудуп аларга кайра бурылды.

Ол тушта экинчи каргаа сөөкти тиштенип алала, уча берди. Каргаалар таскактын үстүне отурдылар.

Ийт сөөгин блаадала, куру артты.

П л а н.

1. Ийт нени эдип жаткан?
2. Каргаалар не деп жөптөшкөн?

3. Бир каргаа нени эдип ийди?
 4. Экинчи каргаа нени эдип ийди?
- С ө с т ö р: *кынҗыдагы, куйругын.*

Комбайн.

Бир катап көрүп турзам, балдар оромло жалаң жаар жүгүрү-
жип, «Комбайн! Комбайн!» — деп, кыйгырыжып баратты. Мен
бу өйгө жетире комбайн деп сөсти укпагам. Мен балдардык
жыйининен жүгүрдим. Жалаңла жаан машина баратты. Ол кол-
хозтын буудайын кезип, ол ок тарыйын согуп турды. Онын жа-
нына грузовой машина келди. Комбайннын тууразында бир
какпак ачыла берерде, арутап салган аш машинага урула
берди.

Комбайн деген машина кандый кайкамчылу!

П л а н.

1. Комбайнды мен баштапкы ла катап канайып көрдим?
2. Комбайн кандый иштерди бүдүрүп жат?

С ө с т ö р: *комбайн, грузовой машина, буудай.*

Урнай.

Бисте бөрү тудатан Урнай деп сүреен жаан ийт бар болгон.
Бир катап мен жалаңла чаналу бараткам. Урнай менле кожо
болгон. Кенетийин бөрүнинг улыганы угулды. Урнай чугулда-
нып, ыркыранып турды. Мен ыраак жок бөрү турганын көрүп
ийеле, токтой түштим.

Урнай корчойып алып, бөрүнинг үстүне барды. Согуш баш-
тала берди. Удабай Урнай бөрүнинг тамагынаг тудуп алды.
Бөрү кыймыктанбай барарда, Урнай менин жаныма базып ке-
леле, кардын үстүне жадып алды.

П л а н.

1. Чаналу уулчак ла Урнай кайда бараткан?
2. Олор неге учурады?
3. Урнай ла бөрү канайып согушты?

С ө с т ö р: *бөрү тудатан ийт.*

Түлкү мекелеп ийди.

Түлкү агаш аразынан чыгып келеле, кардын үстүнө, өлүп калган чылап, жада берди. Оны бир каргаа көрүп ийеле, тын каркылдап ийди. Ол кыйгыны уккан каргаалар учкылап келди, же түлкүгө жууктаарга коркып турдылар.

Бир каргаа жалтанбады. Ол араай басып келип, түлкүнүн жуйругын чокып ийеле, туура калып ийди. Түлкү кыймыктанбады. Анайдарда, каргаалар түлкүгө там ла жууктап келдилер.

Жалтанбас каргаа түлкүнүн бажы жаар жууктап келеле, көзүн чокып ийерге турды. Түлкү кенетийин калып чыгала, жалтанбас каргааны тудуп алды.

П л а н .

1. Түлкү жолдо канайып жатты?
2. Каргаалар түлкүнү канайдарга санангандар?
3. Түлкү каргааны канайып тудуп алды?

Сөстөр: *жууктаарга, жалтанбады, бажы жаар.*

Киске ле тийинг.

Кискеде кичинек балдар бар болгон. Энези оларды эмизип туратан. Кискенин балдары ненин де учун кенетийин өлүп калгандар. Киске кунугып, ачынчылу маарап жүрөтөн.

Бу ойдө Миша агаш аразынан тийингнин кичинек балазын таап алала, айылына экелген. Тийингнин балазы сүт ичип билбес болгон. Анайдарда, Миша оны кискенин уйазына салып койгон. Киске тийингнин балазын узак жытап турала, онын соңында жалап, эмизип азырай берген.

Тийингнин балазын киске анайып азырап алган. Ол тийингди чычкан да тударга үреткен, же ол үредүдөн бир де неме болбогон.

П л а н .

1. Киске ненин учун кунуккан?
2. Мишанын тийинг тапканы.
3. Киске тийингди азыраарга канайып алды?
4. Ол оны канайып азырап алды?

Сөстөр: *агаш аразынан, анайдарда, соңында.*

Мен канайып коркыгам.

Мен ол тушта жети жашту болгом. Энирде жанып келеткем. Қараңуы кире берген. Менинг колымда узун ағаш бар болгон. Мен оны колтыгыма кыстанып алала келеткем.

Угуп турзам, менинг кийинимнен не де шылырап келет. Мен коркыйла, базыдымды түргендедип ийдим. Же кийинимде анаң тың шылырт угулды. Мен жүгүрдим. Өлөң шылырап турған табыш менен артпай турды. Мен бар жок күчимле кыйгырып ийдим.

Тураның эжигине келеримде, энем чыгара жүгүрип келди. Кийинимде, кийинимде келип жат! — деп, ого кыйгырдым. Менен артпай шылырап келген неме менинг узун ағажым болгон эмтир.

П л а н.

1. Уулчак айылына канайып жанды?
2. Ол неден коркыды?
3. Коркыган немези не болды?

С ө с т ö р: *базыдымды, түргендедип, кийинимде.*

Кырдан жыңылаганы.

Қышқы айас күн турды. Кырда балдардың сүүнчилү табыжы жаңыланып турды. Қырга көп балдар жуулған. Олор кол чанақка отурғылап алала, кырдан жыңылап турған. Қабачы Аткирдың чанағын ийде салайын дейле, бойы карга жығыла берген. Балдар олорды көрүп катқырыжарда, Қабачы ла Аткир база катқырды. Ончозынан тың Тайғыл деп ийт сүүнди. Ол үрүп, кырды өрө-төмөн мантап жүрди.

П л а н.

1. Балдар кайдан, неле жыңылаган?
2. Қабачы нени әдип ийген?
3. Балдар неге катқырышты?
4. Ончозынан тың кем сүүнди?

С ө с: *жаңыланды.*

Жаскы иш.

Қолхозто жаскы иш көндүге берди. Иштин көп сабазын машиналар бүдүргилейт. Эртен тура сары таңла тракторлор жүү-

лежет. Олор јаландарла жүрүп, јердин кыртыжын антарат. Антарып салган кыртышты тырмууштар күбүредет. Одуларда үрен ашту машиналар турат. Бастыра колхозчылар эрчимдү иштегилейт. Јерди јакшы сүрүп, оны тирү үренле үрендезе, бийик түжүм алатанын олор билип јат.

П л а н.

1. Колхозто кыра ижин неле иштегилейт?
2. Иш канайып өдөт?
3. Бийик түжүм аларга нени эдер керек?

Јас келди.

Јакылта. Бу берилген сурактарга жаруу берип, «Јас келди» деп жуучын (бичигер).

П л а н.

1. Кыштын кийининде жылдын кандый өйи келип јат?
2. Баштапкы ла јаскы ай кандый?
3. Күндөр кандый турат?
4. Жарла не боло берет?
5. Суулар кандый болуп агып јат?
6. Јаскыда бис нени сакып јадыбыс?

Тимуровецтер.

Кичинек Лиданын адазы фронтко барала, жууда өлгөн. Энези заводто иштеп турган. Ол ишке эртен тура эрте жүре берген. Лида айылында јангыскан арткан. Оны көрөр кижии јок болгон.

Бу керекти школдогы балдар билип ийдилер. Олор Лиданын айылына келдилер. Вася ла Олег одын кести. Игорь одында жарып ийди. Наташа суу экелип салды. Онын кийининде Лиданы соододып отурды.

Иштин кийининде Лиданын энези јанып келди. «Балдар, слерге спасибо! Слер чын ла тимуровецтер!» — деп, сүүнип айтты.

П л а н.

1. Лиданын адазы ла энези кайда болгон?
2. Үренчиктер фронтто өлүп калган кижининг билезине канайда болушкандар?
3. Лиданын энези не деп айткан?

С ө с т ө р: соододып, тимуровецтер.

Бистинг колхоз.

Бистинг колхоз бай. Көп жаңы туралар тудулган. Балдар жаан жараш школдо үренет. Жаңы клубта кино, концерт ле ойын-жыргал болуп турат. Жайгыда жаландардагы ишти тракторлор, комбайндар ла онон до өскө машиналар бүдүрет. Иш түрген бүдет.

Жакылга. Бу куучыннын учурына түгей эдип балдар бойынын колхозы керепинде куучын бичип алар. Олордын колхозында ишти кандый машиналарла бүдүрип турганын айдып берер.

Аш жуунадатан өй.

Аш жуунадатан өй — эрчимдү иштинг өйи. Бир күнди тегин өткүрип ийзен — көп күч салып иштеп алган аш жуунадылбай жада калар. Онынг учун колхозчылар бу өйдө ишке өрте чыккылайт. Ишти күн ашкан кийининде токтоткылайт. Түште бир де минут, бир де час өйди калас өткүрбейдилер.

П л а н.

1. Колхозто кандый өйдө иш көп?
2. Колхозчылар бу өйдө ишке качан барып, иштеп качан жанат?
3. Түште канайып иштегилейт?

Сөстөр: *эрчимдү иш, минут, час.*

Солун бичик.

Витя школдон жүгүрүккө жанып келди. Бөрүк-тонын чечкен ле бойынча сумказын ала койды. Курсак та ичереге болбоды. Библиотекадан алган бичигин көрүп отурды. Бичиктинг катарында жаан талай, талайдын толкуларынын ортозында тоормоштон тудунып алган кижжи кайкалап жүри. Витя оны удабас ла сууга чөнгө берер деп көрди.

Витя страницаны андандырып ийеле көрзө: ол ок кижжи талайдын жарадында туру... Оны чыгаргылап алган. Журуктын алдында десе Робинзон деп бичип койгон эмтир.

Витянын нөкөрлөри келип, оны ойноорго кычырарда, ол барбады.

Эгирде курсак ичип отурала, ол бир де кижги жок жерде жүрген Робинзон керегинде бойынын улустарына куучындап берген.

Жакылта. Библиотекадаг кандый бичиктер алып кычырдыгар? Анда не керегинде бичилген, оны эске алынып куучындап беригер.

Тош түшти.

«Тош түшти! Тош түшти!» — деп, балдар кыйгырыжып, жарат жаар жүгүрүшти.

Мен айылымнан чыгала, бир ле минутка жаратка једе бердим.

Озо баштап тудуш, жаан тош агып келеткен, онын кийининде ол оодыла берген. Тоштор бойы-бойына табарып, табышту агып бараткан.

Бир тошто ийт отурган. Ончо балдар ого ачынып, килеп тургандар. Ол ары-бери мантап, кынзып турды.

Кенетийин ийттин турган тожы ооктоло берерде, ийт сууга түшти. Жаратта турган бастыра улус кыйгырыжып ийди. Же ол акпас деп, мен иженип тургам. Чындап та ийт жаан тоштын үстүне чыгып алды. Удабай ол тош жаратка жуук агып келерде, ийт жаратка калып чыгып келди.

П л а н.

1. Тош түшти.
2. Тош канайып акты?
3. Тоштогы ийт.
4. Ийт өлбөй канайып артып калды?

Жакылта. Слердинг суунын тожы түшкенин көргөнигерди айдып беригер.

ҮЧИНЧИ КЛАСС.

Кискенин балазы.

(Л. Толстойдын бичигени аайынча.)

Кискези төрөп берерде, Вася ла Катя сүүне бергендер. Кискенин балдары жаанап келерде, балдар бойларына бирүзин талдап алдылар. Өскөлөрүн энези айылдаштарына берип ийген.

Бир катап балдар жаланга ойноп барарда, кискенин балазын кожо апаргандар. Балдар жиилек терип жүреле, кискенин балазы керегинде ундып салдылар.

Кенетийин көрүп турза, атту анчы келеткен. Онын алдында кискенин балазын сүрүжип, эки ийт келеткен. Вася бар жок күчиле жүгүрип, кискенин балазына ийттерле жагыс өйдө жедип келди. Ийттер кискенин балазын тударга турарда, Вася онын үстүне жада түжүп, жаап алды.

Анчы жедип келеле, ийттерди сүрүп ийди.

Онын ла кийининде балдар жаланга жүргенде кискенин балазын кожо албас болды.

П л а н.

1. Балдар кискенин балазын жайдан алган?
2. Олор кискенин балазын алып алала, кайда баргылаган?
3. Кискенин балазы кандый түбекке учурады?
4. Кискенин балазын ол түбекке кем, канайып айрып алды?

Сөстөр: *жаланга, айылдаштарына, бар жок күчиле.*

Жакылта. Бу куучынды Вася куучындап турган эди, куучындап беригер.

Мешкелеп жүргени.

Бис Серёжала экү мешкелеп барарга јөптөжип алдыс. Эрте-тен тура угуп јатсам, кем де көзнөкти тук-тук-тук эдип токул-дадып ийди. Қорзөм, Серёжа мени ойгозып турган эмтир. Мен турала, түрген кийинип алала, корзинканы тудунганча чыгара жүгүрдим.

Тышкары туман турган. Бис чалынду өлөңлө базып бар-дарыста, будыс тоно берген. Онон ары бис жүгүрүкле барып, кайын агаштын аразына кире бердис. Мешкелерди бедреп жүрерге сүүнчилү болгон. Мешкелер де көп болгон.

Бис агаштын аразынан корзинкаларыста толтыра мешкелү чыгарыста, күн бийик болгон. Мен сүреен аштап тургам. Се-рёжа койынынан бир болчок калаш чыгарып желеле, онон сын-дырала, кабортозын меге берди. Јанып желеристе күн тал түш-ке једе берген.

П л а н.

1. Эрте-тен тура Серёжа нөкөрине не керектү келди?
2. Уулчактар мешкелү јерге канайып јетти?
3. Балдар качан јанып келдилер?

Јакылта. Слер мешкелеп жүреригерде слерле кандый јил-бүлү учуралдар болгонын куучындап беригер.

Өлүмнинг јанында.

Қыш ортозында түнде ач бөрүлер деремнеге келип турар болды. Олор озо баштап ийттерди тутты, онын кийининде уй-малды тудар болды.

Егор деп јиит уул барып, бөрүлерди жоркыдар деп сананды. Агаштын ортозына кере түжүне жүреле, бөрү көрбөди. Кара-нуй кире берерде, Егор айылы јаар ууланып басты. Озо баш-тап табыш јок болгон, онын кийининде бөрүлердин улыганы угулды. Егор базыдын түргендедип ийди. Кенетийин эки бөрү онын јолын туй туруп алды. Егор адып ийди, је јастыра атты. Бөрүлер туура калып ийеле, улыжа берди. Бу өйдө кийининен үчинчи бөрү чыгып желди; онын кийининде база эки көс сур-курап турды.

Егор жоркый берди. Ыраак јок карагай агаш турган. Ол агаштын јанына жүгүрип барала, будакка жүк-арайдан чыгып

алды. Бөрүлөр агашты эбиреде туруп, улыжа бердилер. Соок там ла тынып турган. Егордын колы тоно берген.

Кенетийин ыраакта аттар киштегени ле улустын эрмеги угулды. Бөрүлөр туш башка мантажа бердилер.

П л а н.

1. Бөрүлөр уй-малга табару эдип турганы.
 2. Егор бөрүлөрле тушташканы.
 3. Егор түбектен канайып айрылды?
- С ө с т ö р: *йүк-арайдан, базыдын түргендедип.*

Я к ы л т а. Куучынды Егор айдып турган эдип куучындап беригер.

Печкеле болгон учурал.

Бу керек болгонуна бери удай берди. Бир катап мен айылымда жангыскан артып калгам. Ол тушта төрт жашту болгом. Бистинг айылга менин Серёжа деп нөкөрим келген. Айылдын ары жанына печке салар деп бис экү жөптөжип алдыс, жымжак той балкаш экелип алдыс. Серёжа той балкаштаң кирпичтер жазады, мен ол кирпичтерден печке салып турдым.

Печке бүде берди. Бис печкенин ичине такпайлар салып, от камызып ийдибис. Биш чөйиле берди. Бис печкени эбиреде бижелеп турдыс.

Лай болгон. Күн сүреен изү тийип турган.

Көрүп турзабыс, бис жаар айылдаш жаткан кижжи Саану жүгүрип келетти. «Слер нени эдип тураар? Слер нени эдип, тураар?» — деп, кыйгырды. Бис онон качып сад жаар жүгүрдибис. Не болгой не деп, өлөннин ортозынан көрүп жаттыбыс. Саану печкени тееп ийерде, печке жемириле берди. Онын кийинде отты будыла өчүрүп койды, бойы десе бис жүгүрип барган јер жаар көрүп, чугулданып турды.

П л а н.

1. Балдар печкени канайып салып алдылар?
 2. Саану түбекти канайда токтодып салды?
- С ө с т ö р: *той балкаш, кирпич, печке.*

Тайгыл ла Калтар.

Бисте Тайгыл ла Калтар деп эки ийт бар болгон. Тайгыл жаан сөөктү, Калтар десе ого көрө кичинеке, кырса ийт болгон.

Бир катап Қалтарла мындый учурал болгон. Изү күн болгондо, бис ийттерди сууга эжиндирерге апаратаныс. Суу жаар агашты эмезе мячикти таштап ийзебис, Тайгыл оны экелерге барала, эжинип алатан.

Мен Тайгыл ла Қалтарды эчидип алала, сууга бардым. Мячикти сууга мергедеп ийеле, Тайгылга көргүзип бердим. Тайгыл сууга калып ийерде, онын кийининен Қалтар база эжинип барды.

Тайгыл озо баштап неме аярбаган. Мячикти тудуп алып, ойто келерге бурылала, бойынын алдында Қалтарды көрүп ийди. Қалтар толкулардын ортозында арай ла акпай турды. Тайгыл мячигин салып ийеле, Қалтарды житкезинен тудуп алып, жаратка чыгарып келди. Тайгыл мячикти тудуп аларга, база ла суу жаар калыды, је кырса Қалтар база ла Тайгылдын кийининен барды. Тайгыл Қалтарды суудан база катап чыгарып салды.

Қалтарды тудар керек деп, мен сезип ийдим. Мен ийдичекти Тайгыл мячикти суудан чыгарып эжелгенче туттым.

П л а н.

1. Тайгыл ла Қалтардын башказы незинде?
2. Тайгылды сууга канайып эжиндирип турган?
3. Мячикти суудан чыгарарга Тайгылга Қалтар ненин учун чаптык болуп турган?
4. Учы-учында Тайгыл мячикти суудан канайып једип алды?

С ө с т ö р: *эжиндирерге, толкулардын, эжелгенче.*

Јалтанбас уулчак.

Қыдрашев Санабай деп пионер школдаң јанып келеткен. Јол суунын јарадыла болгон.

Кенетийин кыйгы угулды: «Ой! Агып јадым! Агып јадым!» Серёжа деп кичинек уулчак кыйгырып турган эмтир.

Серёжа салга отурып алып јүзүп јүреле, тайкылала сууга јыгылган.

Санабай кийимин чечпей ле сууга калып ийеле, уулчакты чыгарып алды. Серёжанын сагыжы энделе берген. Санабай ого искусственный тыныш алындырды. Удабай ла Серёжанын сагыжы кирип келди.

Эртезинде Санабайдын ат-нерелү жерегин бастыра школ билип ийди. Пионерский дружинанын соведи Санабайга благодарность жарлады.

П л а н.

1. Уулчак агып жат.
2. Санабай уулчакты түбектен канайып айрып алды?
3. Пионерский дружина Санабайга ненин учун благодар- ность жарларды.

Сөстөр: сагыжы энделе берди, искусственный тыныш, дру- жина, благодарность.

Айу балдарын сууга јунганы.

Бир анчы агаш ортозыла агып јаткан суунын јарадыла барадала, кенетийин будак јызыраганын угуп ийди. Ол кор- кыйла, агашка чыкты.

Агаштын ортозынан эки шулмус балазын ээчидип алган јаан, жүрөң эне айу јаратка чыгып желди. Эне айу бир бала- зын јиткезинен тиштеп алала, оны сууга бир канча катап чоң- дирди. Айунын балазы кынзып, тепкиленип турды, је энези оны јетире јунбаганча божотподы.

Айунын экинчи балазы соок суудан коркып, агаштын ор- тозы јаар качып мантады. Энези ого једижип, токтогын бере- ле, баштапкы балазын сууга суккан чылап, јунала, божодып ийди.

Айунын эки балазы сууга кирип алганына сүүнип, кургак јердин үстүнде мантажып јүрдилер: јайгы каан күнде, јелбер түктү тон кийип алала јүрөргө, ологго сүреен изү болгон. Олог сууга јакшы серүүнденип алды. Айулар сууга кирип алала, агаш аразы јаар јүргүлей берди, анчы дезе агаштан түжүн алала, јанып ийди.

П л а н.

1. Анчы айуга канайып учурады?
2. Айу балдарын сууга канайып кийдирди?
3. Айунын экинчи балазы не керек мантады?
4. Айунын эки балазы ненин учун сүүнди?
5. Сууга кирип алала, айулар кайда барды?

Сөстөр: мантады, сүреен изү, серүүнденип.

Өрт.

(Л. Толстойдын бичигени аайынча.)

Жайгыда бир туранын сенегинде јаткан салам күйүп чыкты. Туранын ичинде карган јаанак, төрт јашту Маша ла эки јашту Қирюша деп, эки бала бар болгон.

Олордон јаан Ваня деп уулчак тышкары болгон. Ол сенектен ыш чыгып турганын көрүп ийеле, күйүп турган сенек ажыра турага кире жүгүрүп, јаанакты ойгосты. Же јаанак уйкузына самаарып балдарды ундып ийеле, деремне јаар улус јуурга жүгүрө берди. Маша ла Қирюша коркыган бойынча тактанын алдына јажынып калды. Қирюша тумчугына јыгылала, тын ыйлап отурды. Ваня табышты угала, тактанын алды јаар көрүп, Машага кыйгырды: «Жүгүр, күйерин!». Же сенек ажыра барар арга јок болгон. Ваня көзнөкти ачып ийеле, Машаны онон чыксын деди. Маша чыга берерде, Ваня кичү карындажын көзнөк јаар сүүртеди. Же уулчак уур болгон, агазына сүүртетпей турды. Ваня эки катап јыгылган. Туранын эжиги күйүп чыккан. Ваня карындажынын бажын көзнөктөн чыгарып, оны ийде салып ийерге сананган. Же Қирюша десе көзнөктин агажынан тудунып алала, салбай турды. Анайдарда, Ваня Машага «Бажынан тарт!» — деп, кыйгырды. Онойып Қирюшаны көзнөктөн чыгарып алдылар. Онын кийининен турадан Ваня чыгара калды.

П л а н.

1. Өрт неден улам болды?
2. Туранын ичинде кемдер бар болгон?
3. Өртти ончозынан озо кем көрүп ийди?
4. Ваня, Маша ла Қирюшаны түбектен канайда айрыды?

Сөстөр: *ойгосты, сүүртетпей, јыгылган, уйкузына.*

Јакылга. Бу куучынды Ваня айдып турган эдип, куучындап беригер.

Эр кижиле айу.

(Чөрчөк.)

Айу ла эр кижиле најылажып алала, экү жоко тату чалкан чачар деп јөптөштилер. Эр кижиле айтты: «Меге тазылы, сеге. Миша, бөрлери». Сүреен јакшы чалкан өсти. Эр кижиле бойына

тазылын алала, Мишага десе бүрлерин берди. Миша арбанын турала, же эдер неме жок болордо, токтоп калды.

Экинчи жылында эр кижги айуга айтты: «Же, экү база ла кожо кыра салалы». — «Же, кем жок, эмди сен бүрлерин ал, меге десе тазылын бер» — деп, Миша айтты. «Кем жок, сенин айтканынгла болзын» — деп, эр кижги айтты. Буудай үрендеп салдылар. Жакшынак буудай бүтти. Эр кижги бүрлерин алды. Мишага десе тазылдары једишти.

Ол өйдөг ала айу ла эр кижининг најылажары токтоды.

П л а н.

1. Эр кижги ле айу нени үрендеер деп эрмектешти?
2. Олор канайып јөптөжип алдылар?
3. Салган ажынынг түжүмин канайып үлежип алдылар?
4. Экинчи жылда олор канайда јөптөшти?
5. Јаңы түжүмди канайда үлештилер?
6. Олордын најылыгы неле божоды.

Сөстөр: *бүрлер, тазылдар, најылажатаны, айтканынгла, арбанын.*

Түлкү ле турна.

(Чөрчөк.)

Түлкү турнала најылажып алала, оны айылына кычырды. Турна түлкүге айылдап желди. Түлкү манний кашаны кайнадып алала, оны тарелкага сүртүп ийеле, турнаны күндүлөп турды. Турна тарелканы токулдатты-токулдатты, оозына бир ле неме кирбеди. Түлкү кашаны јалап-јалап, ончозын јип алды.

Экинчи күнде турна түлкүни бойынынг айылына кычырды. Курсакты белетейле, чичке оосту јыракыга уруп, айылчызын күндүлөп турды. Түлкү јыракыны эбиреде базып турды: бажы јыракыга батпады. Турна десе чокып-чокып, ончозын јип алды. Ол ло өйдөг ала түлкү ле турна најылашпай барды.

П л а н.

1. Түлкү айылына кемди кычырды?
2. Турнага кандый курсак белетеп, оны неге салып берди?
3. Турна ненинг учун ач јанган?
4. Турна түлкүден очин канайып алды?

Сөстөр: *манний каша, күндүлөди, тарелка.*

Јакылта. Планнын сурактары аайынча чөрчөкти куучындап беригер.

Эки нөкөр.

(Л. Толстойдын бичигени аайынча.)

Агаштын ортозыла эки нөкөр баратты. Олордын бирүзи мылтыкту болгон. Кенетийин олорго удурга айу чыгып келди. Мылтыкту нөкөри туура жүгүрүп барала, агашка чыгып алды. Экинчиси жолдо тура калды. Нени эдер? Айулар өлгөн улустарды тийбейтен деп, онын сагыжына кирип келди. Ол жолго өлгөн кижини болуп жада берди. Айу онын жанына базып келерде, ол тыныжын араайладып ийди. Айу оны жытап-жытап, жүре берди.

Айу көрүнбей барарда, мылтыкту нөкөри агаштан түжүп алала, каткырып сурады: «Же, карындаш, айу сенин кулагыңа не деп шымыранды?». Экинчиси ого айтты: «Түбекке нөкөрүн таштап ийеле, качып барган улус сүрөөн коомой» деп айтты.

П л а н.

1. Эки нөкөр айуга учураганы.
 2. Олор нени эттилер?
 3. Өлгөн кижини болуп жаткан кижини айу канайтты?
 4. Айу жүре берген соңунда эки нөкөрдүн куучындашканы.
- Сөстөр: *араайладып, тийбейтен, кулагына, шымыранды.*

Үч нөкөр.

(В. Осееванын бичигени аайынча.)

Витя эртен тура карманына салган калажын таппай калды. Жаан переменада бастыра балдар ажанып турарда, Витя балдардан ыраак барала турган.

Витянын жанына Коля деп нөкөри базып келеле, Витя ненин учун ажанбай турганын сурады. Школго келеде, калажын таппай калганын Витя айдып берди.

Жаан калашты тиштеп, «Коомой, обедке жетире эмди де узак» — деп, Коля айтты.

Витянын жанына экинчи нөкөри — Миша базып келди. Витя курсагын кайда таппай калганын сурайла, курсакты карманга салбай, сумкага салар керек деп айтты.

Володя деп нөкөри десе бир де неме сурабады. Ол Витянын жанына базып келеле, саржулу калажынын кабортозын Витяга сындырып берди.

П л а н.

1. Витя менин учун курсак жок артып калды?
2. Коля деп нөкөри Витядан нени сурады?
3. Ол Витяга нени айтты?
4. Миша Витяга нени айдып берди?
5. Витя курсагы жок артып калганын билеле, Володя нени этти?

С ө с т ö р: *таппай калды, курсагын, кабортозын.*

Менин келескеним.

Жалбак шили банкада кичинек боро келескен бар болгон. Мен банканын ичине кумак ла кичинек таштар салып койдым. Жердин кыртыжын салып койдым. Ол банканын ичинде жердин кыртыжын ла сууны күнүн сайын селип, онын ичине чымылдар, кичинек конустар ла курттар салып тургам. Келескен оморды ачаптанып жийтен. Ол анчадала ак көбөлөктөрдү сүрөөн жакшы жийтен. Ол келескен көбөлөктөр жаар бажын бурып, оозын ачып ийеле, эки айры тилин чыгарып, амтанду курсак жаар, ийт чилеп, калып ийетен.

Эртен тура көрзөм, таштардын ортозында, кумактын үстүндө жукачак терелү, жети суйман жымыртка жадыры. Бир айдаг артык ой өдө берди. Жымырткалар жарылала, онон бойынын энезине түнгей кичинек, шулмус келескендер чыкты.

П л а н.

1. Мен келескенди кандый банканын ичине туттым?
2. Келескенди неле азырадым?
3. Ол көбөлөктөрдү канайып жийтен?
4. Банканын ичинде кичинек келескендер кайдаг келди?

С ө с т ö р: *күнүн сайын, көбөлөктөр, суйман жымыртка.*

Ё ж.

Бир катап орой күскиде Иванова Оля школго ёжик экелди. Ёж тегенектү болчок шардый болды. Балдар ёжтон ыраак барала, унчугышпай турдылар.

Ол болчок кенетийин кыймыктанып ийерде, онон беш акча кеберлү тегерик тумчук ла эки курч көс көрүнүп келди. Ёжик чөйнилип келеле, кийин буттарына туруп келди. Ол мантап ба-

радала, каткымчылу кыркылдай берерде, балдар ончозы каткырыжа бердилер.

Бир канча күндөр өдө берди. Ол улусты жерекке де албай мантап, жытап, кыркылдап жүрди. Ёжты сүтле, жалашла, жаш өлөңгө азырайтан. Же ол яблоко ло кузукты ончозынан артык сүүйтен.

Ёжик жылу уйага жылуланып, оронып алала, уйуктаарга сүүп туратан. Ол шкафтын алдында өлөңгөң жазап берген уйазында уйуктайтан. Ол бойынын уйазы жаар күчи ле жеткен немелерди: арчуул, таар, кезикте дезе үренчиктин сумказын сүүртеп экелетен.

Ёжик школдо кыжыла жүрген. Жаскы жылу күндөр жедип келерде ле баштапкы курт-конустар тындана берерде, балдар ёжикти агаш ортозына апарала, агыдып ийдилер.

П л а н.

1. Ёжты школго кем экелди?
2. Ёжтын тыш бүдүми.
3. Ол школдо канайда кыштады?
4. Балдар ёжты кайда эттилер?

С ё с т ө р: *чөйүлүп, каткымчылу, уйуктайтан, арчуул.*

Жалтанбас милиционерлер.

Бу жуукта городтын тыш жанында бир агаш тура күйе берген. Ортти ончо улустанг озо эки милиционер көрүп ийгендер. Олор өрт өчүрерге болужар деп жүгүрүштүлөр. Күйүп турган туранын ичине ёжиктен кырип болбос болгон. Милиционерлер көзнөктин агажын сындыра тепп ийеле, туранын ичине кыре бердилер. Туранын ичинде толтыра ыш болгон. Шкафтын кийинине оттон кыркыйла, жажынып калган баланы олор көрүп ийдилер. Жалтанбас милиционерлер баланы шинельге оройло, чыгып ла келерде, туранын жабынчызы түже берди. Туранын ичи күйүп турган агаштарла, досколорло толо берди.

Туранын жанында турган эки кажаган база күйе берди. Ондо уй ла бозу турган. Милиционерлер ёжикти оодо согуп ийеле, кажаганнан уйды чыгарып алдылар.

Ёжинчи кажаганнан олор бозуны кучактанып алала, чыгардылар.

Журт улус милиционерлерге быйанын жетирдилер.

Милициянын начальниги ологго приказла благодарность жарлады.

П л а н.

1. Өрттин башталганы.
2. Милиционерлер баланы канайда корулап алдылар?
3. Уй ла бозуны канайда корулап алдылар?
4. Мындый жалтанбас керек учун милиционерлер нени алды?

С ө с т ö р: *жабынчы, тоскуур, приказ, начальник, благодар-
ность.*

Ж а к ы л т а. Куучынды милиционерлердин бирүзи куучын-
дап турган эдип, айдып беригер.

Бистинг заводтор ло фабрикалар.

Алты минуттын туркунына завод жаңы автомобиль эдип чыгарат.

Алты минутка завод жаңы трактор эдип чыгарат.

Онго јетире тоологолокто, өдүк эдер фабрикада эжер калош ло эжер ботинка белен јадат, өскө заводто самовар белен турат.

Азыйда мыны улус кайкажар эди. Бистинг фабрикаларда ла заводтордо эмди анайып иштейдилер.

П л а н.

1. Алты минутка завод нени эдип чыгарат?
 2. Эжер калош ло эжер ботинка кандый өйдинг туркунына белен болот?
 3. Бистинг фабрикалар ла заводтор канайып иштейт?
- С ө с т ö р: *завод, фабрика, самовар, калош, ботинка.*

Бистинг область.

Бистинг область туулу јер. Онын учун Горно-Алтайский об-
ласть деп адалган. Онын төсороды Горно-Алтайск.

Алтайдын јаан суулары Кадын ла Бий. Бий ле Кадын би-
ригерде Обь деп адалган.

Бистинг областьта алтай, орус, казах оног до өскө албаты-
лар јуртайт.

Алтайдын туулары ан-кушка, анчадала малга бай. Салган
ажы да јакшы бүдет. Јерден казып алар јөөжөзи де көп.

Түрген сууларында балык та бар.

П л а н.

1. Бистинг область кандый јер?
2. Онын ады не?
3. Кандый јаан суулар бар?
4. Кандый албатылар јуртайт?
5. База не көп?

С ө с т ö р: *область, Обь, Кадын, Бий.*

Тийингле болгон учурал.

Јас келди. Суу јараттарынан ажа берди. Јаратта турган јыраалардын јүк ле бажы көрүнип турган.

Мен кемеге отурып алала, шүүн тургузайын деп јыраалардын ортозыла бараткам. Јыраалардын үстүндө бир кичинек чыбыктар ла салам илинип калган эмтир. Ол саламнын үстүндө кандый да кара неме кыймыктанып туру деп көрүнди.

Ол кара неме менин кемем јаар кенетийин калып ийди. Ол сууга өдүп калган тийинг эмтир. Мен оны јаратка јетире экелип салдым. Тийинг кемеден чыгара калыйла, агаш аразы јаар мангай берди.

П л а н.

1. Јылдын кандый өйи болды?
2. Балыкчы кайда баратты?
3. Ол нени көрүп ийди?
4. Тийинг кайда барды?

С ө с т ö р: *учурал, салам, эмтир.*

Досколордон эткен кеме.

Бистинг көлдинг јарадында досколдон эткен кеме бар болгон. Бис ого отурып алала, көлдинг ол јарадына кечип, јилек теретенис. Бир катап ол кемеге көп балдар отурып алдыбыс. Мен олардонг эмеш јаан болгом, кайыкла ийдинип бараткам. Көлдинг ортозына једерибисте ле, кемеге суу толо берди. Балдар коркыйла кыйгырып, чынгырыжып, кемени јайкай бердилер. Түбек болотоны јарт болгон.

Бистинг ырызуска суу терең эмес болгон. Јүк ле колтыгыс-

ка једип турган. Мен кемөни јүк арайдан ла андандыра, тежигин бөктөп ийдим. Онын кийининде балдарды отургузып алала, јаратка амыр-энчү једип келдибис.

П л а н.

1. Кемеле јиилектеп барганы?
2. Түбек болотоны ненин учун јарт болгон?
3. Түбектен канайып айрылдылар?

Ј а к ы л т а. Изложениени 3-чи јүзүннен эдип бичигер.

Кардын алдындагы кижии.

(С. Аксаков.)

Арефий агаштын аразына одындап барала оройтыды. Шуурган болды. Оскө јолло барадыры деп ого билдирди. Ол јол бедреп басты.

Кар терен болгон. Арефийдин чагы чыгала, карга бадалып калды. Оны кар көмө күртеп койды.

Минип келген ады узак турала, айылына јана берди.

Ат јаныскан јанып келгенин айылдагы улус көрүп ийди. Арефийди бедреерге баргылады. Бедреп-бедреп, таппай јанып келгиледи. Эртезинде база барып бедреп жүргүлейле, анайда ок тапкылабады.

Учинчи күнде ийттү анчы баратты. Јолдын јанында неме барын ийт сезип алды. Карды эки колыла жаза берди. Анда не бар болотон деп, анчы көрөргө барды. Једип көрзө, карды ийт ичегендей казып салган. Ичегеннен дезе буу чыгып турды. Ол карды казып ийерде, оро көрүнди. Ородо бир кижии уйуктап јаткан эмтир.

Анчы ороны карла ойто јаап салала, деремне јаар барды.

Улус јуулып келди. Арефийди чыгара казып алала, айылына экелди. Оны экелген тарыйын турага кийдирбей, озо колыбудын карла јыжып алала кийдирген.

П л а н.

1. Арефий канайып асты?
2. Арефийди бедрегени.
3. Арефийди кем база канайып таап алды?
4. Ол блүмнен канайып айрылды?

Тоштын үстүндеги ат.

(«Мурзилка» деп журналдан.)

Мен ол тушта Түндүкте иштеп жүргөм. Бир катап жаскыда керепке отуруп алала, талайла бардым. Бистин кереп тоштордын ортозыла араай баратты.

Кенетийин көрүп турзабыс, тоштын үстүндө не де карарып турды. Турнабайла көрзөбис ат көрүнди. Оны талайга, байла, тошло кожо агызып экелген болор. Бис оны аргадап алар дештибис.

Бистин кереп тош оодылбазын деп атка араай жууктап келеткен. Салкын аттын жуйругын ла жалын жайылта согуп турды, же ат кыймык та эппей турды. Қыймыктанарга коркып, ат жүк ле көстөриле ары-бери кылчайып көрүп турды.

Учы-учында бис тоштын үстүнө агаштан жазаган тепкиш айылу немени таштап ийдис. Матростор тоштын үстүнө түже жүгүрдилер. Ат турган жеринен ол тепкишле базып, керепке сыр манла чыгып келди. Палубада турган бар жок улусты ончозын бажыла түртүп, жалап турды. Бир кижинин колун жалап ийет, бирүзинин белин, жардын жалап турат. Бис оны — Ары кедери тур! — деп, айдап, бойыс десе каткырыжып турдыс. Келеле, мени де жүзимнен эки катап жалап ийди. Аттын сүүнгени сүрекей болгон!

П л а н.

1. Тоштордын ортозыла керепке барганы.
2. Атла кандый түбек болды?
3. Атты түбектен канайып аргадап алды?
4. Аттын сүүнгени кайдаг билдирет?

Ж а к ы л т а. Куучында үчинчи жүзүннүн эдин бичип беригер.

Сливанын сөөги.

(Л. Толстой.)

Энези слива садып алала, оны ажанып алган кийининде балдарына берерге сананган. Сливалар тарелкада жатты. Вани сливаны качан да жибеген учун, оларды көрүп жытап та турды. Сливалар ого сүреен жарады. Сырангай жиир күүни келди. Ол сливалардын жанынча базып жүргөн. Турадан улус чыга берерде, ол чыдажып болбой, бир сливаны алган бойынча жип ийди.

Ажанар алдында энези сливаларды тоолоп көрзө, бирүзи жок эмтир. Ол адазына айдып салды.

Ажанып отурала, адазы айтты:

— Же, балдар, слердинг кемигер-кемигер бир сливаны жип салды эмеш пе?

Ончолоры — Жок! — дешти.

Ваня, мак чылап кызарып, база анайда ок айтты:

— Жок, мен жибегем.

Ол тушта адазы айтты.

— Слердинг кемигер-кемигер жип койгон болзо, онызы жоо-мой; же керек онызында эмес. Керек мындый: сливада сөөктөр бар, оны жип билбес кижжи сөөкти жип ийзе, бир күннинг бажында өлүп калар. Мен онызынан коркып жадым.

Ваня кугара береле айтты:

— Жок, мен сөөгин көзнөктөг чыгара чачыш ийгем.

Ончолоры каткырышты, Ваня десе ыйлай берди.

П л а н.

1. Энези балдарына нени база качан берерге сананды?
2. Ваня сливанынг жанынча ненинг учун базып жүрген?
3. Слива табылбай калган деп адазы ла энези канайда биллип алган?
4. Сливаны жип салганын Ваня канайда айдып берди?

Сөстөр: *слива, тарелка.*

Жакылга. Куучыннынг учурын куучындап беригер.

Арыштын күйгени.

Түнде колхозтынг кыразында быжып келеткен арыш күйүп чыкты. Койу ыш чөйиле берди. Öрт сүреен тын жаркыдалып турды.

Колхозчылар уйуктап жаткандар. Кенетийин кыйгы чыкты: «Öрт! Öрт! Аш күйүп жат!»

Колхозчылар ончозы öрт өчүрерге бардылар. Олор öртти эбиреде туруп алдылар. Бир кезек улус отты божотпоско саступтарла жерди казып, жезиктери десе агаштынг будагыла жалбышты согуп турдылар. Же от жендиртпей турды.

Бу öйдө трактор жедип келди. Ол бир минуттынг бажында күйүп турган арышты эбиреде сүрүп, баштай берди. Трактористтинг көзине ыш кирерде, көзиненг жаш ага берди. Трактор-

дын кырларына жалбыш тийип турды. Же тракторист колхозтын жөөжөзүн жалтаныш жогынан корып турды. Күйүп турган кыраны айландыра эки катап эбирип келди.

Эмди жалбыштын оноң ары барар жери жок болгон. Өрттокой берди. Жалтанбас колхозчылар аштын түжүмүн анайып козулап алдылар.

П л а н.

1. Өрт.
2. Қоржушту кыйгы.
3. Колхозчылар өртти канайып өчүрди?

Сөстөр: *тракторист, саступ, жалбышты.*

Жерлик суугуштарды канайып тудуп алдыс.

Жаскыда суу жаан болуп кире берерде, бис кемеге отурып алала, жерлик суугуштар тударга бардыс. Айылыбыстанг бир үч километр кире ырап алала көрзөбис — суула балдарын ээчидип алган эне суугуш баратты. Суугуштын балдары эжинерге коомой билер болгон. Бис ологро жуук једип келдис. Эне суугуш тың калактай берди, балдары дезе сууга чөнүп турдылар. Же бис удабай ла ончозын тудуп алдыс, јангыс ла энези туттырбады.

Айылга јанып келеле, бис суугуштын балдарына айылдын јанында бир кичинек јерди чедендеп бердис. Орочок казып ийеле, ого суугуштын балдары эжинзин деп суу уруп салдыс. Бис ологорды јымжада кайнадып салган буудайла база сулала азырадыс. Сооктор түжүп келерде, бис ологро турачак јазайла, оны күнүн сайын арулап турдыс.

Суугуштын балдары сүреен јакшы жүргүлейт. Бис ологорды айылдын суугуштары эдип аларга иженип турус.

П л а н.

1. Жерлик суугуштарды канайда туттылар?
2. Суугуштын балдары балдардын јазап берген јеринде канайда јаттылар?
3. Оноң ары суугуштын балдарыла не болор?

Сөстөр: *буудай, сула, километр, суугуш, жерлик.*

Кузнецова Настасьянын геройский кереги.

Жайгыда Усово деп совхозтын бозулар туратан кажаганы агаштын ортозында болгон. Кузнецова Настя деп он жашту үренчик кызычак бозулардын кажаганынан ыраак жок агаштын төзинде амырап отурган. Изүү күн болгон. Кенетийин ого ыш жытанды. Ол тура жүгүреле, жоркыган бойынча, тым тура берди: бозулардын кажаганы күйүп турган эмтир. Жалбыш стенени өрө чыгып, жабуга једип турды.

Настя озо баштап эдер немезин таппай калды. Кыйгырар ба? Жүгүрер бе? Совхозко јетире бир километрдег ажыра.

Кажаганда бозулар мөбөрөгөнн угулды.

Настя воротанын јанына жүгүрип барала, бектеп салган агажын ушта тартты.

Настя кажаганнын ичине кийдире жүгүрип келди. Мөбөрөгөнн турган бозулар бир толукка јуулыжып калган турдымар. Жалбыш дезе омордын јанына јууктап келетти. Кызычак агаш алып алала, оныла ары-бери јанып, сагыжы чыгып калган бозуларды тышкары айдап турды.

Учы-учында Настя калганчы да бозуны чыгара јединип келди. Эки минуттын бажында кажаганнын жабузы тўже берди. Анайып он жашту кызычак совхозтын бб бозузын өлүмнөг айрып алды.

Јалтанбас ла тапкыр учун совхозтын директоры Настяга баалу сый берди.

П л а н.

1. Настя өрт башталып турганын канайып сезип ийген?
2. Настя кажаганнын ичинен нени жөрүп ийди?
3. Ол бозуларды канайып жорулап алды?

Сөстөр: *совхоз, минут, директор, кажаганы.*

Олегтин јааназы.

(*Кошевой Олегтин энезинин куучыны.*)

Бистин айылда Олегтин карточказы бар. Ол карточканын бир јанына јаан букваларла «Слердин балагардын уулы Олег бойынын кару, јакшы јааназына сыйлап туру» деп, бичип салган болды.

Олег мениң энемди, бойының Вера жааназын, сүреен сүйүткен, жааназы да оны сүйүп туратан. Олор эңкү сүреен нак на-
жылар болгон.

Мениң энем мынан озо кулга жүрген, эмди партияның чле-
ни. Олег оны сүрекей жакшы кижиде деп көрөтөн. Жааназы бойы-
ның жүрүми керегинде Олегке көп куучындап туратан.

Кичинек Олег жааназынан айрылбай жүрөтөн. Бай улус не-
нинг учун ачап болгон, олорго андый көп акча не керектү бо-
луп турган? Жокту улус көп тө иштеп турза, ненин учун соокко
тонуп, курсактан аштап жүрөтөн? деп, ол ончозын билерге
күйнзейтен.

Ол сурактарды каруузын Вера жааназы жартап айдып бе-
ретен.

Олег жаанап өзөлө, сүрекей жакшы комсомолец болды. Не-
мецкий фашисттер бистин Төрөлисти жуулап келерде, Олег фа-
шисттерле тартышкан. Вера жааназы Олегке ле онын комсомол
нөкөрлөрине болужып туратан. Олордын мылтык-жепселин жа-
жырып, олордын жажытту жуундарын корулап туратан.

Кошевой Олегтин жааназы бу мындый кижиде болгон.

П л а н.

1. Олег кемге кару болгон?
2. Жааназынан не керегинде күйнзей сурайтан?
3. Жааназы ого не керегинде куучындап беретен?
4. Немецкий фашисттерге тартыжарга Олегтин жааназы ка-
найда болушты.

*Сөстөр: карточка, партияның члени, большевиктер, фа-
шисттер, комсомолец, немец, күйнзейтен.*

Жакылта. Кошевой Олег керегинде база кандый куучын
кычырганыгарды айдып беригер.

Түлкү ле тийинг.

Түлкүнинг уйазының үстүнде, бийик агаштын будактары-
ның ортозында, бир тийинг жаткан. Ол агаштын будактарыла
мантап, бир будактан база бирүзине калып, табыштанып, түл-
күни өчөштирип жүрген. Карган түлкү оны көрүп, чукулданар
болды.

Бир каттап түлкү уйазының жанында, өлөңнинг үстүнде жат-
ты. Удабай ла онын үстүнде тийиннинг табыжы угулды. Же
түлкү кыймыктанбады. Тийинг агаштын төзи жаар там ла тү-

жүп, табыжы жаанап келеткен. Түлкү, өлгөн чилеп, жатты. Энцикпес тийинг чыдажып болбой, жерге түже калып ийеле, түлкүниң жаныла жуук мантап барала, агашка чыга берди. Түлкү бир де кыймыктанбай жатты.

Анайдарда, тийинг онон до жалтанбас боло берди. Ол агаштын чобразын алала, түлкүниң бажы жаар чачып ийди. Онын кийининде түлкүни куйругыла тийип ийеле, ого жуук мантап барадарда, түлкү туруп чыгала, тийинди сагыш та алындырбай тудуп алды.

П л а н.

1. Тийинг түлкүни өчөштиргени.
2. Түлкүниң сүмези.
3. Энцикпей жүрген тийинге кандый түбек болды?

Сөстөр: *мантап, энчикпес, будактан.*

Пионерлер болушты.

Матрёна деп жаанак эчкизин таппай калды. Эчкилерди бастыразын айдап экелген, жаанактын эчкизи десе жок. Жаанак санааркап ыйлады.

Пионер балдар жаанакка киледи. «Болужар керек» --- деп, айдыштылар. Шыйдынып алала, баргылады. Агаштын ортозына барала, бедреп, кыйгырып та турза, эш неме жок болды. Карануй кире берген. Агаштын ортозында тым болгон.

Эчки десе агаштын ортозыла базып-базып жүреле, балдардын табыжын угуп ийеле, озор жаар басты. Базып келедерде, кургак жалбырактар шылырап турды. Балдар коркыйла жүгүрүштилер. Жүгүрүп барадала, эмеш токтой түштилер. Бир бала айтты: «Балдар, ол эчки эмес пе?»

Жалтанбастар ойто бурылапта, жыраанын кийин жанынан көрүп турдылар. Эчки десе, балдар жаар келетти. Балдар эчкини мойынынан буула орой тудуп алала, айылы жаар айдап экелди. Эчкизи табылган учун Матрёна жаанак сүреен тын сүүнди!

П л а н.

1. Ненинг учун жаанак санааркап ыйлады?
2. Пионерлер жаанакка канайда болужар деп жөптөштилер?
3. Балдар неден корккыдылар?
4. Эчкини канайып таап алдылар?

Сөстөр: *шыйдынып, жалбырактар, келетти.*

Жакылта. Бу куучынды балдардын бирүзи куучындап турган эдип айдып беригер.

Нөкөрлөрүм болушты.

(Газетке ийген письмо.)

Бис энемле экү журтап јатканыс. Энем сахар эдетен заводто иштеген, мен дезе 4-чи класста үренип тургам.

Энем ижинде колын шыркалап алган деп, бир катап меге айдышты. Энемди больницага салып койдылар.

Мен эдер немем таппай калдым. Айылда јангыскан артып калгам, иш дезе сүреен көп, огородтын ажы да јуунадылбаган.

Је менин санааркап турганым темей болгон. Класстагы балдар менин түбегимди билип ийеле, кызычактар ла уулчактар меге айдышты: «Сен санааркаба. Бис сеге болужарыс».

Уроктордын кийининде омор бистин айылга темир күректү келдилер. Иш баштала берди! Бир канча кижии картошко казып турган, кезиги морковь, артканы свёкла јулуп тургандар. Энирге јетире бис огородтын ажын јуунадып алала, айылга тартып экелдис.

Эртезинде больницага барарымда, мени энеме туштаттылар. Огородтын ажын нөкөрлөрүмле кожо јуунадып салганымды куучындап бердим. Энем сүреен сүүнди.

«Сенин нөкөрлөрүң, уулым, сүреен јакшы нөкөрлөр» — деп, энем айтты.

Жакылта. Бойыгардын нөкөрлөригерге канайып болужып турганыгарды куучын эдип бичип беригер.

Айылдын ээзи.

Менин адам геолог. Ол командировкага барган. Бистин айылдын ичи алдындагыдый эмес боло берди. Энем заводто иштеп, орой јанып турган. Валька (менин кичү карындажым) кере түжүне кайда да јүгүрип јүрер, онын учун коомой үренип болды. Оног до өскө коомой керектер көп болгон. Печке ыштай берген, полды чычкандар ойо кемирип салган, сарайдын јабынчызынан суу кирип турар болды. Јаанак базып јү-

рүп, «Айылдын ичинде эр кижжи јок ине» — деп, шымыранып турды.

Анайдарда, ол иштерди мен бүдүрүп саларга санандым. Печкенин ыштап турган јерин шыбап салдым, полдогы тежииктерди туй кадап ийеле, досколорун бирүзин бирүзине шаай кадап, үстүн будуп ийеримде, сынык та болгоны билдирбей барды. Бастыра ишти бир эмештен бойымнын колыма алдым. Валькала јазап жуучындажып ийеримде, ол ок тарыйын урокторун бүдүрөргө отурала, јакшы үренер болуп, меге сөзин берди. Мен үредүге база кичеене бердим. Је андый да болзо, меге өскө дө иштерди бүдүрөргө өй једип турган. Кезикте јаанам оорый бергенде, мен курсак кайнадып тургам.

Бир катап агаш аразына одынга баргам. Эңирде јанып келетсем, јаанам мени кирнестеге чыгып уткыды.

«Ай күлүк, Коля. Эмди айылда эр кижжи бары билдирет» — деп, јаанам айтты.

Јакылга. Слер айыл ичинде канайып болужып турганыгарды жуучын эдип бичип беригер.

Айулар.

(П. А. Мантейфель.)

Кижиге айу табарган учурадар каа-јаа ла болуп јат. Је бисте кезик јерлерде айу кижиден корккырдан болгой, кижинин кийининен кетежип те јүретен јерлер бар.

Бир катап бис зоопарктын бир кезек јиит учёныйларыла кожо Сибириде Қан деп сууның јаадыла јоруктап јүргенибис. Бу јердин айулары казыр кылыкту деп аңчылар биске айдып берген. Казыры чын деп мен удабай ла билип алгам.

Мен түнде койу агаштын ортозыла лагерь јаар келеткем. Кенетийин јыраа тырс эпкени угулды. Менин кийинимнен бир јаан айу келетти. Койу агаштын ортозында карануйга мылтык адап арга јок болгон. Мен бар јок күчимле јүгүрдим. Койу агаш сууның каскак јаадына јетире болгон. Айу менин кийинимнен мантап келеткен. Мен јараттаң жыгылала, он метр кире јерди будым јерге тийбей тоголондым. Тоголонып келеделе, јырааларга тийип келеткен учун, тың согулбадым. Лагерье једип келеримде, мени нөкөрлөрүм курсак ичерге сакып отурган эмтир.

Бир канча минут өткөн кийининде, мениг кийинимнен лагерге айу једип келди. Ол суунын јарадына, байла, бойынын одырак јолыла тўшкен болор. Оттын јанына јуук келбеди, је айу јуук болгонын кургап калган агаштын табыжынан билип турдыс.

П л а н.

1. Кижини кетежип јүретен айулар.
2. Агчы андый айуга учураганы.
3. Айу агчынын кийининен истеккип барганы.
4. Агчы канайып тынду артып калды?

С ө с т ö р: *зоопарк, ученый, метр.*

Најылар.

Қырдын агып турган суунын јарадында теермен турган. Теерменнин эезинин уулчагынын најызы Султан деп ийт уйазында јаткан. Оны кыңылап салган болгон.

Күкүрт, јаш башталды. Султан уйазына киреле, јада берди. Уйазынын ичине јаштын суузы кирди. Удабай суу јараттарынан ажып, туранын јанынча ага берди.

Теерменнин ээзи билезиле городто болгон. Айылда јангыс ла Коля арткан. Коля көзнөктөн көрөлө, суунын киргенин көрүп ийди. Суу Султаннын јаткан уйазын ажыра согуп турды. Султан кыңызын үзеле, барып болбос. «Суу онон бийиктезе, Султан өлөр. Нөкөриме болужар керек» — деп, Коля санды.

Уулчак турадан чыгара јүгүреле, сууга курлаазына јетире кирип алала, Султан јаар барды.

Ийттин кыңызын чечип ийди. Уулчак ла Султан тура јаар келедерде, суу Коляны јыга сокты. Уулчак кыйгырып ийди.

Султан Коляны айрып аларга мендеди. Ол Колянын чамчазынан тиштеп алала, тура јаар эжинди.

Уулчак түбектен анайып айрылды.

П л а н.

1. Күкүрт, јаш, најылар.
2. Коля Султанды түбектен канайып айрыды?
3. Султан Коляны түбектен канайып айрыды?

Ј а к ы л т а. Ийт, кижини түбектен айрыганы керегинде кандый учурал билеригер, оны жуучындап беригер.

Ёжик.

(М. Пришвин.)

Бир катап мен кара суунунг јаныла барадала, јыраанын алдында јүрген ёжты көрүп ийдим. Ол мени база көрүп ийеле, табыштана берди.

Мен ого өдүгимнинг бажыла тийеримде ол меге кыркылдап, өдүгимди ийнелериле кадап ийди.

— Э-э, сен андый ба! — дейле, мен оны сууга ийде салып ийдим.

Ёж сууда түрген ангданып алала, јарат јаар эжине берди.

Менин айылыма јүрүп чычкандар тутсын деп сананала, мен сны агашла тоголодып, бөрүгиме салып алдым.

Тегенектү, болчок ёжты экелеле, полдын ортозына салып ийдим. Бойым отурып, газет кычырдым. Газетти јерге түжүрип ийеле, орынга јадып уйуктап јатсам, туранын ичинде не де шылырап турганы угулды; серенкени алып, от јарыдала көрзөм, ёж орынның алдына кире берди, газет дезе столдын јанында эмес, полдын ортозында јадыры. Мен отты өчүрбей јадала, — «Газет ого не керектү болды не?» — деп, сананып јаттым.

Јаан да удабады. Ёж орынның алдынан чыгып келди. Газеттин јанына келип, оны шылырадып-шылырадып јүреле, сүмезин таап алды. Бойынын кату тегенектерине газетти толугынан илиндирип алала, толук јаар сүүртей берди.

Узак та болбоды: ёж газетке оронып, бойына уја эдил алды.

Мен отты өчүрип ийдим.

Угуп јатсам, туранын ичинде база ла кандый да иш башталды. Отты катап јарыдып ийдим. Не деп бодоп туругар? Белиндеги тегенектеринде яблоколу ёж туранын ичиле база барадыры. Ујазына барып, яблоконы түжүрип ийеле, база катап яблокого барды. Толукта яблоколор бар болгон. Ёж толукка једип барды. Яблоколордын јанына болчоктонып јадып, ойто туруп келерде, онын арказындагы тегенектеринде база бир яблоко бар болды. Ол оны база ујазына апарды.

Азыранты ёж менин айылымда анайып јүрди.

П л а н.

1. Ёжты таап алганы.
2. Ёжик туранын ичинде јүргени.

3. Ёжик бойына уйа жазаганы.
4. Ёжик бойына курсак белетегени.

Жакылта. Берилген план аайынча кыскарта куучындап беригер.

Јеерен бее ле бөрү.

Күс жууктап келди. Түн јайгыдагызына көрө узун да, карагуй да боло берди. Кулунду беелерди чеденге сугуп, кзалгаларды быжулап јаап туратан.

Бир күн энирде јеерен бее кулуныла кожо јаланда артып калган. Ол кулунын эчидип, айылдан ыраак барбайтан.

Ол өйдө јаланда ач бөрү јелип жүрген. Бөрү узак курсак јибеген, аштаганына тиштери тарсылдап турган.

Ол кенетийин кулуннын киштеген чичкечек үнин угуп алды. Бөрү токтой түжеле, тындап, кейди јытайла, кулунду бее турган јер јаар басты.

Бөрү араай өнгөлөп келетти. Кулуннын јанына жууктап келди. Бир ле калыза, кулунды тудуп алгадый.

Јеерен бее бөрүни сезип ийеле, кейди јытап, кенетийин киштеп ийди. Кулун энези јаар болды. Ол кулуннын јанына турала, кийинин бөрү јаар эдип алды. Бөрү база бир јанына келерде, јеерен бее кийинин база бөрү јаар бурып, такалу будыла тееп ийди. Бөрү оорuzuна кынзып та турза, бойы аштап турды. Јеерен беени айландыра базып, оныла бир де неме эдип болбозын билеле, агаш аразы јаар үре берди.

П л а н.

1. Јеерен бее кулуныла кожо кайда болгон?
2. Бөрү нени эдерге сананган?
3. Јеерен бее кулунын канайда көрүп алды?

С ө с т ö р: *тарсылдап, быжулап, өнгөлөп.*

Агаш аразында күкүрт.

(Л. Толстой.)

Мен кичинек болорымда, мени агаш аразына мешке терерге ийгендер. Мен агашка једип, мешкелер терип алала, јанарга ла турарымда, кенетийин карануй боло берди, тенгери күркүрөп, јанмыр жаады. Мен коркыйла, јаан дуб агаштын алды-

на отурып алдым. Сүреен жарык жалкын жалт этти, оның жарыгынан менин көзим сыстай берерде, көзимди жумуп алдым. Менин бажымнын үстүндө жызырт угулды, оның кийининде бажыма не де келип тийди. Мен жыгылала, жанмыр токтогончо кыймыктанбай жаттым.

Билинип келзем, агаш аразында кушкаштар кожондоп, агаштардан тамчы тамып, күн ойноп турган эмтир. Жаан дуб агаш сынып калган эмтир, оның өзөгинен ыш чыгып турган. Мени айландыра дубтын такпайлары жадыры. Менин сууга өдүп калган кийимим эдиге жапшынып турды, бажым болчойо тижип, эмеш оорып турды. Мен бөрүгүмди таап алала, мешкелеримди алып, айылым жаар жүгүрдүм. Айылымда бир де кижиге жок болгон. Мен столдон калаш алдым, печкенин үстүнө чыгып алала, ондо уйуктай бердим. Ойгонып келеле, печкенин үстүнөн көрзөм: менин мешкелеримди каарала, столдын үстүнө тургузып, жиирге белетенгилеп алган эмтир. Мен кыйгырдым:

— Слер не, мен жокко жиирге туругар ба?

Олор айдышты:

— Не уйуктап жадын? Келип капшаай жи.

П л а н.

1. Уулчак агаш аразына не керектү барган?
2. Күкүрт болгоны.
3. Күкүрттин кийининде агаш аразында кандый болды?

С ө с т ö р: *күкүрт, дуб агаш, печке.*

Ж а к ы л т а. Агаш аразына жүреле, слерле кандый учурал болгонын куучындап беригер.

Агаш аразында суу киргени.

(*В. Бианки.*)

Бир койонло мындый түбек болгон.

Койон жаан суунун ортозында ортолыкта жүрген. Ол ортолыкты айландыра суунун тожы жызырап, түжүп турган.

Ол күн койон жыраанын төзинде уйуктап жаткан.

Күн оны изидип турарда, суунун кирип турганын кылчыр койон көрбөй дө калды. Койон тура жүгүрзе, оны айландыра жерди суу алып ийген эмтир.

Түбек башталды. Қойон ортолықтың ортозы жаар мантады: ортолықтың ортозы эмеш кургак болгон.

Суу түрген кирип турган. Ортолық там ла кичинектеп баратты. Қойон ортолықтың бир учынан база бир учы жаар мантап жүрди.

Анайда түш ле түн өтті. Экинчи күнде ортолықтың үстүнде кичинекей ле кургак жер артты. Ол кургак жерде жоон кургак агаш турган. Қойон оны айландыра мантап жүрди.

Үчинчи күнде суу агаштың төзине жетти. Қойон ол жоон агашка калып, ойто сууга жыгылып турды.

Учы-учында койон агаштың жабыс жоон будагына калып, чыгып алды. Қойон ол будакка эптеп отурып алала, суу тартыларын сакып отурды. Суу кирбей, токтой берди.

Салкын агашты жайкандырарда, койон агаштан арай-арай жыгылбай отурды. Қойонның алдынча тоормоштор, будактар, салам агып баратты.

Қойон агаштың будагында үч күн отурды. Арт-учында суу тартыла берерде, койон жерге калып түшти.

П л а н.

1. Сууның кирери канайда башталган?
2. Экинчи күнди койон канайда өткүрди?
3. Үчинчи күнде койон канайтты?
4. Қойон түбектен качан айрылды?

Таня Логай.

(К. Носиловтың бичигени аайынча.)

Бир катап эртен тура жарган Логай уулыла экү ийттерди жегип ийеле, мылтыктарын ла кемезин кожо алып, талайга тюлень андаарга баргылады. Айылда Логайдың үйи, балдары ла олорло кожо эки ийдичек артып калды. Балдар каша жип алала, төжөктің үстүне чыгып, ийттин балдарыла ойногылай берди. Энези он эки жашту кызычагыла экү печкенин жанында нени де иштентилей берди.

Час та кире ой өткөлтөктө, олардың туразының көзнөгинен ак айу бажын сугуп алган турды. Айу тыныжын тескери тартынып ийеле, огурып ийди. Энези ле Таня толук жаар туруп алала, айуны көрүп турдылар. Олор коркыганына турган жеринен кедери барар аргалары чыга берди. Балдар кыйгырыжып,

төжөктөн тура жүгүрөле, бирүзи печкенин кийинине, экинчиси орыннын алдына, үчинчиси энези жаар жүгүриштилер, ийттин балдары кыңзыжып, балдардын кийинине манташтылар; ийтер үргүлей бердилер. Логайдын эмегени кыйгырып ийди, Тания эмес болзо, не болгой эди.

Ол оттын жанына түргөн жүгүрүп келеле, бир ууш кызу косты ууштанып алып, айунын коркушту бажына чачып ийди. Айу огуруп ийеле, бажын көзнөктөн чыгара тартып алды. Логайдын эмегени сенектин эжигин жабарга барарда, айу анда, эжиктин жанында турды.

Керек коомой болуп турганын Тания билип ийди. Стенедег адазынын мылтыгын алала, оны окло октоп ийеле, сенекке араай чыга конды. Айу эжиктин жанында туруп алала, табакыла эжикти ачарга тырмап турды.

Тания оны мылтыктан адып ийеле, билинбей де турага кийдире жүгүрдү. Айу онын кийининен келер болор деп, эжикти тын тудуп турды. Же сенекте бир де неме угулбай барды. Ончолоры тым боло бердилер. Тания эжикти ачала көрөрдө, айу чике ле эжиктин жанында өлүп калган жатты. Онон ло бери Тания чын ла анчынын бойы боло берди.

П л а н.

1. Адазы ла жаан уулы андап барганы.
2. Коркушту айылчы.
3. Таниянын тапкыры.
4. Айу сенекке кирерге албаданганы.
5. Тания айуны өлтүргени.

Ж акыл та. Куучынды Таниянын энези ол эмезе Тания айдып турган эдип куучындап беригер.

Жаанама барып жүргеним.

(*М. Горькийдин* бичигени аайынча.)

Жайды мен Загорьеде жаанамда өткүргөм. Жаанама келген тарыйын эригип, эдер немем таппай тургам.

Бир-эки недеде өдө берген кийининде мен крестьян улустын балдарыла таныжа бердим. Эртең турадаг ала энирге жетире оромдорло, огородло, садла жүгүрүп жүрүп калатам. Күнүн ле сайын бис жаңы ойындар ойноп туратаныс.

Же сууга эжинерге ончозынан артык сүйүтенис. Суунун жал-

бак ла терең јерине бис огород ажыра баратаныбыс. Чечинип алып, јүгүргенче ле барала, сууга калып туратаныс. Онын кийининде сууның јарадына чыгып алала, амырап ол эмезе күрдин туура агаштарына чыгып, анда отуратаныс.

Изю июль ай келерде агаштың ортозына балдарла кожо мешкелеп ле јиилектеп јүретем. Күндер сүреен түрген өдө беретен.

Август ай энирде кей сооп, садта агаштардын јалбырактары саргарып турган. Удабас јанар, үредүге барар керек.

П л а н.

1. Деремнеде өткүрген баштапкы күндер.
2. Крестьян улустың балдарыла танышканы.
3. Сууга эжингени.
4. Јиилектеп ле мешкелеп јүргени.

Ј акы л т а л а р. 1. Јайды канайда өткүргенигерди куучындап беригер.

2. Учинчи јүзүнненг эдип, изложение бичигер.

С о с т ö р: *неделе, крестьяндар, огород, сад, Загорье.*

Чөрчөкчи Санабай.

Энирде Санабайдын айылына толтыра балдар јуулатан. Санабай јаан чөрчөкчи кижжи болгон. Ойгор чөрчөкчи кижжи озогы тушта јакшы јүрүм көрбөйтөн... Санабай да јакшы јүрүмди көрбөгөн. Ол бойынын чөрчөктөрүн јокту улуска куучындап јүретен. Је Торјын деп бай онын јолына буудак эдиг, Санабайдын чөрчөгин угарга јуулиган улусты сүрүп салатан.

Ол тушта Санабайга мындый санаа кирген: јокту улус бичикчи болзо, кайдар! Ол чөрчөктөрүн бичикке салып јоктуларга таркадар эди. Је бу санаа бир катап желеле, ундылып калган. Эмдиги өйдө онын бир тушта сананган санаазы бүдүп калды. Онын чөрчөгин уулынын уулчагы бичиктең кычырып берерде, ол сүрекей тың сүүнген. Эмди Санабай бойын кереги јок эмес, сүрекей тузалу кижжиге бодоп јүрет. Онын чөрчөктөри — озогы алтай улустың јадын-јүрүмин, олордын байларла, јайзандарла тартышканын јиит балдарга куучындап турган чөрчөктөр болды. Озогы јүрүм улустың чөрчөгинде айдылган. Онын учун ол чөрчөктөрүн јангы өскүримге кичееп куучындап турат.

П л а н.

1. Санабай чөрчөктөрүн кемге куучындап туратан?
2. Ого кем буудак эдетен?
3. Санабайга кандый санаа кирген?
4. Санабайдың сананган сагыжы эмди канайып бүттү?
5. Онын чөрчөктөрүндө не керегинде айдылган?

С ө с т ö р: *буудак, бичикке, санаазы, жадын-жүрүмин.*

Ж акы л т а. Озогы алтай улустын жадын-жүрүми керегинде кандый чөрчөк кычырганыгар? Онын учурын куучындап беригер.

Күйгек.

(*К. Ушинский.*)

Кургак, изү жай болды.

Жердин үстүндө эртең турадан ала энирге жетире бир де булут жок көк тенери турат; жаңыс ла түш киреде чукталыжып калган көбү булуттар чыгып та желзе, же керектү жаашты экелбей, араай барып, жоголо берет.

Жер кургай берди, өзүмдөр чалдыгып турды; бийик, койу арыштын мажактары саргара берди.

Кичинек суучактар соолды, саста суу да көрүнбейт; айландыра сап-сары көрүнди. Агаштар тазылдарын жерге там ла тереңжиде кийдирип, жерде артып калган чыкты тартынып турдылар.

Коркушту изү ле күйгек күнүн сайын тыгып турды.

П л а н.

1. Тенери.
2. Жалаң.
3. Суучактар.
4. Агаштар.

Ж акы л т а. Жут жай керегинде куучын бичип беригер.

Жааштын кийининде.

(*К. Ушинский.*)

Жарык тенериде булуттар көптөп, койу кара булуттар боло берет, эниргери десе кобылардын ла жалаңдардын курган калган өлөңдөрүн сугарып ийди.

Жалагнын чалдыгып калган өзүмдери сергелен тургылады; олар бойынын көскө көрүнбөс чичкечек тазылдарыла жымжап калган кыртыштан сөлүзүндү немелерди сооро бердилер. Өлөң жажара берди; өлөңдөрдүн чечектери баштарын көдүрүп алдылар; агаштардын бүрлери чыкту кейди тартынып турды. Кыраларда арыш, арба ла буудай сүүнип, жайканыжа бердилер: саганакту мажактардын үрендери жаанап, түргөн өзө бердилер.

П л а н.

1. Узак ойгө сакыган жааш жаады.
2. Жааштын кийининде бастыра ар-бүткен канайып кубулды.

С ө с т ө р: *сөлүзүндү, саанакту.*

Эске алынганынан.

(*М. Горькийдин* бичигени аайынча.)

Мен он эки жашту болорымда, оромноң оок уулчактарды жууп алала, олорло кожо агаш аразына барып, түжүне ле жүретенис. Алты эмезе он кире балдар жуулыжып келетендер. Олор ончозы кичинек болгон: кезигине төрт, кезигине алты жаш болгон. Агаш аразына жүгүрүп ойноп жүреле, сүреен арийтаныс. Кезиктеринин чагы чыгала, ойто жанар аргазы жок болотон. Аидый учуралга мен бир жеңил отургуш жазап алгам. Мен оны жардыма буулап алала, арыган балдарды ого отургузып алатам. Мен балдарды жалагнан онойып экелетем.

П л а н.

1. Горький агаш аразына барганда кемди кожо алатан?
2. Балдар канча жашту болгондор?
3. Агаш аразында балдар нени эттилер?
4. Горький олорло кожо ойто канайып жанатан?

С ө с т ө р: *кезигине, арийтаныс, жардыма.*

Ж а к ы л т а. Бу куучынды үчинчи жүзүнненг эдип бичип алыгар.

Шутай.

(*О. Петровская* ла *Г. Замчалов.*)

Шутай койлордын жанында өскөн, койлор ло кабырып жүрүп карып калган. Эмди ол эки жылдын туркунына өскө ийт-

терле кожо жүрер болды. Онын жадатан жери сенектин алдында, толукта болгон. Иштейтен ижи десе, деремнеге базып, ээзине газет экелип берер учурлу. Деремненин ортозында, жаан оромдо почтанын конторазы турган. Тышкары ийт үргенде конторанын ээзи көзнөктөн көрүп ийетен.

— Шутай газет аларга келди — деп айдатан. — Сыраңгай жастырбас, жаңыс ла өйдө келер. Табажында час бар ошкош.

Шутай газетти араай тиштенип алала, ойто жанып ийетен.

Бир катап Шутай газеттү жанып келеткен. Ийттер турган жердин жанында табыш боло бергенин ол кенетийин угуп ийди. Жолго Шутайга удур торт күчүк мантап келдилер. Шутайдын соок жеберин көрүп ийеле, чалкойто жада түжүп, тепжилене бердилер. Шутай оморды жытаарда, күчүктер онын мурдын жалап ийдилер. Күчүктердин бирүзи мантап барала, газетти тартып ийди. Шутай ыркыранып, күчүгештин кулагынан тудуп алды. Күчүгөш кыңзый берди, Шутай десе ойто газеттин аларга келерде, газети жок болгон.

Ыраакта үч күчүгөш мантап баратты, омордын кийининде газеттин үзүктери чачылып жатты.

Шутайдын ээзи ийдине чукулданбады да, сокподы да, жаңыс ла туура көрүп, ичине жадып алала, бурулу энмектеп келеткен Шутайды ийде салып ийеле, мынайда айтты:

— Ары сенектин алдына бар. Газетти күчүгөштерге таштап береле, уятка калган. Эмди газетке мен велосипедке отурун алала, бойым жүрерим.

Шутай сенектин алдына барып, бажын табаштарына салып алала, санааркай берди.

Эртезинде Шутайдын ээзи газетке барарга, велосипедин көрүп турды. Бажын өрбө көдүрүп ийерде, онын алдында оозында тиштенип алган газеттү Шутай турды.

П л а н.

1. Шутай карый берерде, нени эдер учурлу болгон?
2. Оныла бир катап кандый учурал болды?
3. Ээзи оны бу керек учун канайтты?
4. Шутай бойынын бурузын канайда түзедип салды?

С ө с т ö р: *контора, велосипед.*

Жакылта. Берилген план аайынча куучыннын учурын кыскарта куучындап беригер.

Капитан Гастелло.

1941 жылда, июнь айдын 22-чи күнүндө, немецкий фашистер Советский Союзка табару эттилер. Танктарлу ла бек болоттон эткен машиналарлу фашистский черүлер бистинг жерлерди жуулап аларга санангандар.

Оштүнийн ичкерлеп турганын токтодор керек болгон. Оштүлердин танктарына удур Николай Гастелло деп капитанга баштаган бир канча самолёт ийгендер.

Советский самолёттор оштүнийн машиналарынын үстүнө бомбалар түжүргендер. Бистинг лётчиктердин бомбалары чечен тийдиргенинен улам оштүлердин машиналары күйе бергендер.

Je немецкий зенитный орудиенин огы капитан Гастеллонын самолёдына кенетийин тийеле, бензин урган бакты оодо согуп ийген. Лётчик парашютла түшкен болзо, эзен артар эди, же ол тушта оштүгө олжого кирер керек болгон! Андый неме качан да болбос! Анайдарда, капитан Гастелло күйүп турган машинаны артырбаска сананып алды. Ол машиназын жер жаар бурып алды. От лётчикке жууктап келеткен, жер база жуук болгон. Гастеллонын көстөри кезе көрүп, отко алдырып ийген колдоры рульды бек тутты. Күйүп турган самолёт лётчиктин баштаганы аайынча бензин ле керосин уруп салган цистерналар жаар түжүп келеткен.

Гастеллонын машиназы чук турган машиналардын ла керосин, бензин уруп салган цистерналардын үстүнө сүреен түргөн келип түшти. Кейде кижинин кулагы тунгадый табыш жагылана берди.

Герой Гастелло оштүлердин ондор тоолу цистерналарын ла машиналарын анайып жок эдип салды. Николай Гастеллонын подвиги улустын санаазынан качан да чыкпас.

П л а н.

1. Оштүлердин табарузы.
2. Капитан Гастелло оштүлердин ичкерлеп турганын токтодорго барганы.
3. Оштүлердин машиналарын кейдег сокконы.
4. Гастеллонын самолёдына ок тийгени.
5. Гастелло оштүни жок эделе, өлөргө сананып алганы.
6. Гастеллонын подвиги.

Жакылта. Берилген план аайынча куучыннын учурун кыскарта куучындап беригер.

Мүркүт.

(Л. Толстой.)

Жаан жолдын жанында, талайдан ыраак жерде өзүп турган агашта мүркүт бойына уйа жазап, бала базып алган.

Бир катап ол агаштын жанында улус иштеп жүргөн, мүркүт десе күчтү тырмактарыла балык тудунып алала, уйазына учуп келеткен. Улус балыкты көрүп ийеле, мүркүттү ташла аткылап, кыйгырыжа берерде, мүркүт балыгын ычкынып ийген. Улус балыкты алып алала, жангылай берди.

Мүркүт уйазынын кырына отуруп аларда, балдары курсак сурап, баштарын өрө көдүрүп, чыйкылдажып турдылар.

Мүркүт арыганына талайга катап барып болбой отурган. Ол уйазына отурала, балдарын канадыла жаап алып, олардын канаттарын жазап, база бир эмеш сакып алыгар деп сурап тургандый болды. Же канча ла кире көп эркеледип турза, балдары онон тыг чыйкылдашты.

Анайдарда, мүркүт уйазынанг учуп чыгала, агаштын эн бийик будагына отуруп алды.

Балдары онон ачынчылу чыйкылдашты.

Мүркүт бойы тыг калактап ийеле, канаттарын түзедип алып, талай жаар ууланып учты. Ол ойто орой энгирде келди. Ол жерге жуук араай учуп келеткен, онын күчтү тырмактарында база ла жаан балык бар болды.

Агаштын жанына учуп келеле, база ла улус бар болбозын деп кайра көрди, канаттарын салып ийеле, уйазынын кырына отуруп алды.

Мүркүттин балдары баштарын өрө көдүрүп, оосторын ачып ийдилер, энези десе балыкты жара тартала, балдарын азырап салды.

П л а н.

1. Мүркүттин уйазы кайда болгон?
2. Улус балыгын канайып блаап алган?
3. Мүркүттин аштап калган балдары канайттылар?
4. Мүркүт балдарын канайып азырап салды?

Киске тийиннинг балазын канайып азырап алган.

Кискенин балдары өлүп калган. Киске курсак та жибей, балдарын бедреп, ачынчылу маарап жүргөн.

Балдар ого килеп, ачынып жүрөтөн.

Бир катап олор агаш аразынан тийиннин кичинек балазын тудуп алала, оны айымына экелгендер. Тийиннин көзи ачыл-галак болгон, ол курсак та жип билбейтен, базып та болбойтон болгон. Балдар оны кискеле коштой салып койгон. Киске тийиннин балазын жыткарып, жалап, оны бойынын балазы чылап, азырай берген. Киске тийинге кожо уйуктап, тийиннин балазы тонгондо, бойынын жылузыла жылыдатан. Бойынын азыранты балазына бир де ийт жууктапайтан: ийт жууктап ла келгенде, түгн атрайып, кийин будына туруп, алын будыла ийтти тажып, сүрүп салатан.

Тийин эмеш жаанап келерде, киске оны чычкан тударга үредер болгон.

Je тийин чычканды тудуп жириге сырагай да күүнзебей турган.

Киске бойынын үренчигин кискенин кылык-жангына үредип аларга кичеенгени темей болгон: тийин кискени торт ондобой турган. Ол, киске чилеп, маараарга да үренип албаган, киске оны кычырганда, тийин бойынын тилиле «урр, урр» деп унчугатан.

Бир катап киске айылдан чыгала, сад жаар барган, тийин оны ээчий, оноор ок барган. Олор кузукту агаштын жанына келгендер. Агаштын алдында чычкандар бойына ичеген казып койгондор. Киске тийинди чычкан тударга база ла үредерге сананган. Je тийин агашты көргөн лө бойынча, калып чыгала, тырмактанып сырагай ла бийик будагына чыгып, отуруп алган. Анда тийин кийин буттарына отуруп алала, кузукты үзүп, оны кабаазынан арулап, жакшынак эмилле тамзыктанып отурган.

Онын ла кийининде киске тийинди чычкан тударга үретпей барды.

П л а н.

1. Киске балдарына санааркаганы.
2. Кискенин азыранты балазы.

3. Қиске тийингди чычкан тударга үреткени.
4. Тийинг мөштинг жанында.
5. Қиске ле тийингнин балазынын оног ары жүрүми.

Сөстөр: *маараарга, будагына, тырмактанып, тамзыктанып.*

Жакылта. Қиске балазын чычкан тударга канайып үредип туратанын слер көргөнигер аайынча куучындап беригер.

Лопатин Мишанын јозокту кереги.

(«Пионерский правдадан»).

Бу керек декабрь айдын соок күнинде болгон. Тышкары балдар ойноп жүрген. Олорло кожо Лопатин Миша деп пионер үренчик болгон. Суудан кенетийин табыш угулды. Балдар суунын жарадына жүгүрип барала көрзө, уйлар агып бараткан эмтир.

Уйларды сууалгышка сугарарга апарган. Тош ойыла берерде, уйлар сууга түже берген. Уйлар ондонып болбой тоштордын ортозыла агып баратты.

Лопатин Миша деп пионер түрген барып армакчы таап ала-ла, тыштындагы кийимдерин чечип, тошту суу жаар калып ийди. Ол армакчыны уйлардын мүүзинен буулап турарда, өскө балдар армакчынын учынан түдүп алала, уйларды суудан чыгара јединип тургандар. Олор анайып 12 уй чыгарып алгандар. Ар-кан 10 уйды колхозчылар чыгарып алган.

Миша суудан чыккан ла бойынча кийинип алды. Ого јаан тере тон жаап ийдилер. Јуугында турган турага Мишаны апарала, бастыра кургак, јылу кийим кийдиреле эди јылыбаганча тышкары божотподылар.

Лопатин Мишанын ат-нерелү кереги жерегинде колхозтын правлениези Москвага бичиген.

Мишага мөңүн медаль сый бергендер.

П л а н.

1. Уйларла кандый түбек болгон?
2. Миша колхозко кандый болуш јетирген?
3. Миша нени алган?

Сөстөр: *правление, медаль, мүүзинен, јылыбаганча.*

Жакылта. Изложениени Миша бойы куучындап турган эдип бичигер.

Комсомолец Матросовтын подвиги.

Батальон тўниле агаштын ортозыла бараткан. Чернушки деп деремнени жуулап алзын деген жуучыл приказты бўдўрер керек болгон. Тўн тымык болгон. Қомсомолец Саша Матросов автоматчиктердин алдында бараткан.

Таң алдында бир бۆлўк автоматчиктер агаштын жаказына чыгып келдилер. Чернушки деп деремне ыраак жок болгон. Ак жер өдөр керек. Же мында автоматчиктерге немецтер туштаган. Бийиктен оштўнинг пулемётторы аткылап турган. Бийикте дзот бар болгон. Немецтер тудуш ла аткылап турарда, ак жерге чыгар арга жок болгон, автоматчиктер он жаныла энмектеп барарга чыгарда ла амбразурадан пулемёт аткылай берген. Бир жуучыл өлтўре аттырды, экўзи шыркаматты. Өскө автоматчиктер сол жаныла жылып барарга чыгала, база өлтўрттилер.

Ол тушта Саша Матросов тура жүгўреле, дзотко жетире жүгўрип барала, амбразуразын туй жада тўшкенин бистинг черўчилер көрўп ийгендер. Октор оны өткўре адып та турган болзо, же бистинг черўчилерге жетпей турды. Оны көрўп ийген черўчилер ончозы туруп чыгала, ичкери болды. Оштўнинг дзодын туй базып, жуулап алдылар. Онын кийининде Чернушки деп деремнени база жуулап алдылар.

Анайып комсомолец Матросов төрөли учун өлўп калды. Ол өлгөн дө болзо, Советский Союзтын Геройы деп адалды.

П л а н.

1. Автоматчиктер кандый жуучыл жакылта бўдўрер учурлу болгон?
2. Автоматчиктер немецтерди ненинг учун алып болбой турган?
3. Матросов деп комсомолец кандый ат-нерелў керек этти?

Сөстөр: батальон, автоматчик, дзот, амбразура, подвиг.

Саша Чекалин.

Саша Чекалин он алты жашту комсомолец болгон, ол школго ўренип, айылында адазына болужып туратан. Ада-Төрөл учун Улу жуу башталган. Немецтер ичкерлеп келеле, Саша жаткан журтты жуулап алгандар.

Саша партизанский отрядка барган. Ол сўреен жакшы пар-

тизан болгон. Разведкага жалтанбай жүрүп, чып-чын жетирүлөр экелип, немецтердин автомашиналарын ол оодып, жоголтып туратан.

Бир катап Саша деремнеде конгон. Бир предатель Сашанын деремнеге келгенин немецтерге айдып берген. Немецтер Сашаны тудуп алала, туранын тыш жанына каруул тургускандар. Же Саша ошон качып чыгала, партизандарга жүре берген. Онын кийининде ол оорыган. Отрядтын комиссары Сашаны деремнеге ийе берген. Саша айылына жанып келген. Энези Сашаны жажырып койгон, же немецтер десе оны билип салгандар.

Олор тураны курчап та ийерде, Саша коркыбады. Ол кирнесетеге чыгара жүгүрөтүрө, немецтер жаар граната мергедеп ийген. Гранатазы десе жарылбаган. Немецтер Сашаны тудуп алала, городко апаргандар. Анда Сашаны узак ойгө шылап, согул, кыйнагандар. Же герой унчукпаган.

1941 жылда, ноябрь айдын алтынчы күнинде, немецтер Сашаны площадька буурга экелгендер. Саша тын кыйгырып, мынайда айтты:

— Бисти бастырабысты бууп болбозыгар! Жөнү түңгөй ле бистинг болор!

Онын кийининде «Интернационалды» кожондой берди. Кожонгын божотколокто армакчы мойнынын бууй тартып ийди.

Советский Союзтын Геройы комсомолец Александр Чекалин анайып өлгөн.

П л а н.

1. Саша жуудан озо нени эткен?
2. Сашанын жуу ойиндеги жүрүми.
3. Немецтер Сашаны канайып тудуп алдылар?
4. Сашанын өлүми.

Сөстөр: партизан, отряд, разведка, предатель, комиссар, граната.

Советский Союз—ишкүчиле жаткандардын билези.

Советский Союзта жүзүн-жүүр албатылар журтап жат: орустар, украинецтер, белорусстар, киргизтер, башкирлер, татарлар ла ошон до өскө албатылар көп. Бу албатыларды советский жан кааннын кыйынынан, помещиктерден ле капиталисттерден айрып салган.

Советский Союзта јаткан албатылар бастыразы тен право-лу. Олорго јурт хозяйствозын ла культуразын кодүрерге советский јан болужып јат.

Бисте најылык јаткан албатылардын билези. Қандый ла национальностыту кижиге Москваны бойынын айылы чылап бо-дойт. Москваны ол бойынын города деп адайт.

Москвада бастыра советский республикалар, бастыра на-циональностытор бойынын једимдерин көргүзерге албаданат. Қажы ла советский кижиге Москваны сүүп, анда болорго күүн-зейт.

Советский Союзтың албатылары биригип, бойынын Ада-Тө-рөлин калапту өштүден — фашизмнен корып алгандар. Эмди олар база ла амыр-энчү јадып, иштегилеп јадылар.

Сөстөр: *тен право, национальност, амыр-энчү.*

Жакылта. План тургузып алала, изложение бичип беригер.

Агаштын учуры.

Аштын түжүми учун тартыжуда агаштын учуры сүреен јаан. Агаштар салган ашты күйгектерден, кургак салкындар-дан ла куйундардан корып јат. База чөл јерлердин сүреен ка-ту климадын јымжадат. Агаш отургускан јерлерде кургак сал-кыннын күчи астап турат. Айландыра агаш отургузып салган јаландарда өскөн өзүмдер сууны да ас чыгарып јат.

Јуртхозяйственный өзүмдерге керектү карды агаштар сал-кынга учуртпай тудуп турат. Агашту јерлерде јаткан кар ачык чөлдөргө көрө бүдүн јарым, эки катап калып жадат. Јаландар-да јуулган кар јаскыда кайылып, суузы јерге кирип калат.

Кышкыда агаштар отургускан јерлердин кыртыжы тын тон-бой јат.

Эбиреде отургускан јаландарда өзүп турган агаштар, өзүм-дер кургак салкындар согуп турар өйлөрдө сууны ас чыгарып, јакшы өзүп, бийик түжүм берет.

Советский јан башталганынан ала партия ла башкару агаштарды корып, оны өскүрерине јаан ажару салат. Анчадала Ада-Төрөл учун Улуу јуунын кийининде ар-бүткенди кубултарга бистинг ороондо көп иш өткүрилет. Советский Союзтын көп тоо-лу јаан сууларында күчтү электростанциялар тудулат.

Ар-бүткенди кубултар јанынан мындый јаан иш историяда качан да болбогон.

П л а н.

1. Аштын түжүми учун тартыжуда агаштын учуры кандый?
2. Журтхозяйственный өзүмдерге кандый тузазы једет?
3. Эбиреде отургускан јаландарда өзүп турган агаштар кандый тузазын јетирет?

Ол пионер болгон.

Павлик Морозов Уральский областъта, Герасимовка деп деремнеде, 1918 жылда, крестьян кижининг билезинде чыккан.

Школдо пионерский отряд төзөлөрдө, Павлик ого ончозынан озо кирген. Пионерский ишке бастыра бойы беринген, онын учун балдар оны отрядтын соведининг председатели эдип туткан.

Ол жылдарда бистинг ороондо колхозтор төзөлип турган. Герасимовка деп деремнеде јаткан јокту ла орто јаткан крестьян улус база колхоз төзөөр дешкен. Байлардын бийлеп јадатан өйи өткөнин көрөлө, оло колхозторды төзөөр ишке каршу эдерге санангандар.

Павлик Морозов совет јангы сүүп турган. Колхозтор албатыга керек болуп турган учун, байлар колхозторды јок эдерге албадангандар.

Павлик јаан нөкөрлөрине колхоз төзөөргө болужып турган.

Байлар колхозтын ажын уурдайла, государствого беретен планды үзүп саларга турарда, Павлик өштүлерди сезип ийеле, айдып берген.

Анайдарда байлар оны өлтүрер деп эрмектежип алгандар. 1932 жылда, 3 сентябрьда Павликти өлтүрип салгандар.

Павликти јангы ла пионерлер ундыбай турган эмес, оны бистинг бастыра албаты ундыбай јат.

19 декабрьда, 1948 жылда, Москвада, Қрасный Пресняда балдардын паркында ого памятник тургузып койгон.

П л а н.

1. Павлик — пионер.
2. Қолхозтордын төзөлгөни.
3. Өштүлердинг каршу керечи.
4. Павликтинг өлгөни.
5. Москвада памятник тургусканы.

С ө с т ө р: *отряд, совет, парк, памятник, государствого.*

Лиза Чайкина.

Лиза Чайкина Великолукский областъта, Пеновский райондо, Руно деп деремнеде чыккан. Ол бойынын деремнезінде баштапкы ла комсомолка болуп, пионерский отряд тӱзӱгӱн.

Бистинг орооныска немецтер табарды. Лиза бастыра бӱйынын нӱкӱрлӱриле кожо ороонын ла албатызын корулаарга турды.

Ол партизанский отрядта разведчица болуп, коркушту жакылтаалар бӱдӱрип туратан. Улу Октябрьский социалистический революциянын 24-чи жылдыгы керегинде докладты Лиза бичип алып, ӱштӱлер олжолоп алган деремнелерге барып кычырып туратан.

Колхозчылар ол докладты угарга туйка жуулып туратан.

Немецтерге оны таап аларга кӱч болгон. Ол куш ошкош туттырбас болгон. Онын учун улус ого жалтанбас жайым куштын Чайка деп адын адап берген. Оны улус кайда да болзо сакып, ӱштӱлерден корып туратан. Же бир деремнеде алдында кулак болгон предатель оны немецтерге айдып берген.

Немецтер Лизаны шылаарда ол унчукпаган. Жангыс ла ӱлӱр алдында Лиза Чайкина мынайда айткан: «Мен женӱ учун, партия учун ӱлӱп жадым!»

Лиза Чайкина ӱлгӱн кийининде ого Советский Союзтын Геройы деп звание берген.

П л а н.

1. Лиза кайда чыккан?
2. Немецтер бистинг орооныска табару эдерде, Лиза нени эткен?
3. Деремнеге ол нени эдерге баратан?
4. Улус оны не деп адаган?
5. Лиза шылу тужунда не деп айткан?
6. Ого кандый звание берген?

С ӱс т ӱ р: *ороонын, унчукпаган, звание.*

Карчага ла каргаанын балазы.

1. (5) Каргаа балазын алала, уйазына апарды.
2. (6) Арткан каргаалар барып, карчаганы чокудылар.
3. (2) Каргаалар курсак бедреп барган.

4. (3) Қарчага учуп келеле, каргаанын бир балазын тудуп алды. Эне жаргаа оны көрөлө, тын қаркылдай берди.

5. (1) Агашта каргаалардын уялары бар болгон. Онон ыраак жок қарчага уяа жазап алпан.

6. (4) Қарчага қорқыйла, қаргаанын балазын салып ийди.

7. (7) Онын кийининде қарчага қаргаанын балдарына табарбай барды.

Жакылта. Бу эрмектерди учуры аайынча келиштире тургузып, қуучын бичип алар.

Ажару. Бу эрмектерди үредүчи берилгени ле аайынча доского бичип салар. Онын кийининде оны анализировать эдип, үренчиктер қуучын бүдүрер. Қуучын бүткен кийининде скобкада турган тоолорыла темдектейле қычырар. Қалганчы учында бу эрмектерди үренчиктер бичип алар.

Тийиннинг қышка белетенгени.

Тийиннинг ижи сүреен көп иштү өйи једип келди: бойынын туразын қышка белетеп, јылулап алар керек. Эртен турадан ала энирге јетире қурғак өлөң тажып, јенес јууп, уйазынын тежиктерин бектеп јат.

Қышка қурсак база белетеп алар керек. Мөштө қузуқ таап алала, тийин оны агаштын јарыгына сугуп салат. Агаштын көндөйине сайлап қойгон қузуқты јууп салат.

Тийин қышка мешке де белетеп јат. Јерге қалып түжеле, мешке таап тиштенип алала, агаш өрө чыгат. Мешкени анда будақтардын ортозына қыстап қойот. Мешке қурғап қалар, қыш қелзе, тийин оны таап алала, јип алат.

Анайып қурсакты тийинге көп белетеерге келижет. Је қурсак белетеп алза, қышқыда аштабай јүрер.

П л а н.

1. Тийин қышка уйазын қанайып белетеп јат?
2. Қышка қурсағын қанайып белетейт?
3. Тийин мешкени қышқыда қанайдала јип турат?

Јай.

Изү јай болды. Қүндер сүреен ајас, тенгериде бир де булут жок. Садта яблонялар, прүшалар ла сливалар ээлип турат. Јаланда арпқан-қалган чечектер јайылат. Чечектердин үсгүле

көбөлөктөр, адарумар учкулайт. Бийик, койу өлөңди чабар өй келди. Жалаңда арыш, буудай, сула, арба жайканыжып туру. Удабас аш жуунадатан өй келер. Агаш аразында малина, боронот, кызылгат онон до өскө жиилектер быжар. Агаш аразында жүзүн-жүүр мешкелер өзүп калган. Айландыра куштардын кожонгы угулат. Жайгыда кандый жакшы, кандый сүүнчилү!

П л а н.

1. Жайгы күн.
2. Садтын өзүмдери.
3. Жалаңда өзүп турган өзүмдер ле аштар.
4. Жиилектер ле мешкелер.

Жайгыда эртен тура.

Жайгыда мен деремнеде жаткам.

Бир катап мен эртен тура эрте турала, күн чыгып турганын көрөргө тышкары чыктым. Жылдыстар бир эмештен жоголып турган. Тандак кызарып турды. Өзүмдердин ле чечектердин үстүндө чалын суркурап жатты. Соок туман таркап, өрө көдүрилди. Қастар ойгоноло, көл жаар баргылады. Анайып турала, күннинг баштапкы чогы жерди жарыдып ийди. Эрте турган улус бойларынын ижине баргылады.

П л а н.

1. Күн чыгып турган өйдө жылдыстар канайдат?
2. Тандак канайып турды?
3. Өзүмдер ле чечектер кандый өңдү болды?
4. Туман канайтты?
5. Қастар кайда баргылады?

Күкүрттен коркыган балдар.

П л а н.

1. Күн кандый болгон?
2. Балдар кайдаар барган?
3. Олор агаш аразынан нени терген?
4. Тенгиден нени көрүп ийгендер?
5. Кайдаар мендедилер?
6. Тенгери ле айландыра турган немелер канайып кубула берди?

7. Балдарга јааштың баштапкы катап соккон салкыны кайда жедишти?
8. Жалкын жалт эдерде ле тегери жүркүреерде, балдар кайда болгон?
9. Жааштан озо жанып жетпилер бе?

Бистин турабыс.

Бистин турабыс таш, эки этажту. Онын стенеги коштой турган туралардын стениндий ок ак өндү. Же ол туралардан башказы база бар. Бистин туранын көзнөктөринин рамдарын чанкыр будукла будыган, ол туралардын десе ак будукла будыган, жабузы кара-күрен өндү, коштой турган туралардын десе жажыл өндү. Туранын жабузынан суу агып тўжетен трубалар бар. Туранын он жанында чеден. Оны боро будукла будып салган. Көзнөктөрдүн алдында эки тал өзүп жат. Ол талдар туранын бойынан бийик.

Сөстөр: *этаж, труба, тал.*

Жакылта. Бу куучынды кычырала, ого тўнгей эдип бойыгардын жаткан турагар керегинде куучын бичигер.

Куштардын учуп баратаны.

Күскү соокторло кожо кеткин куштар жылу жерлерге барарга шакпыража берет.

Кандый ла куштар башка-башка учуп барат.

Бистин жерден куштар кичинек үүрлерле көдүрилип баргылайт. Тўштүк жаар жууктап баргылаганда бир канча үүр бириге берет. Онон ары мундар тоолу куштар учуп баргылайт.

Кезик куштар тўште учуп жат, тўнде десе амырап ла жемзеп алат; же куштардын көп сабазы тўнде учулайт.

Жаскыда орой учуп келген куштар, күскүде орой учуп баргылайт.

Жолой тың салкын, жааш ла туман болгондо, көп куштар өлүп калат. Ого үзеери карчагалар, мүркүттер, үкүлөр учуп бараткан куштарды тееп өлтүрип, жип салат.

Туман эмезе шуурган болгондо, үүрлү куштар жолын таппай калала, арыганынан улам өлүп калат.

Куштар көп сабазында талайда јоткон болгондо өлтүп јат.
Ол тушта јүк ле сүреен күчтү куштар артат.

П л а н.

1. Куштардын учуп барарга шыйдынганы.
2. Куштар канайып учуп барып јадылар.
3. Учуп баратканда болотон јеткерлер.

С ө с т ө р: *уур, шуурган, јоткон, арыганынан улам.*

Тындулардын блаашканы.

(Чөрчөк.)

Бир айылда киске ле пөтүк, ийт ле эчки бар болгон. Олор энгирде айылдын эжигинин јанына келип, бойларынын керектерин шүүжетен. Бастыра курсактан амтандузы не? деп сурактын аайына чыгып болбойтон.

— Сүттег ле јакшы неме јок — деп, кирнестеге отурып, киске айдатан. — Чычкан тудуп јигени база јакшы, је андаар керек ине!

— Сүт дедин бе? Је сула эмезе тараан болзо, оног јакшы болор эди — деп, пөтүк айтты.

— Слер темей куучындажып отурыгар, карындаштар — деп, Шарик деп ийт айтты.—Чынын алар болзо, ончозынаг амтанду неме сөөк болуп јат. Мен бойымнын јүрүмимде көп сөөк челдегем — ол амтанду да, ток то.

— Јажыл, јыды јараш, јымжак өлөңди јиирге сүреен јакшы — деп, эчки айтты.

Тындулар блаажып та турза, је бастыра курсактан амтандузы не? деп сурактын аайына эмдиге јетире чыгып болбогондор.

П л а н.

1. Тындулар нени шүүжип турган?
2. Олор кандый сурактын аайына чыгып болбогон?
3. Киске не деп айткан?
4. Пөтүк не деп айткан?
5. Ийт не деп айткан?
6. Эчки не деди?

Јакылта. Куучынды изложение эдип бичиир тушта чике куучынды косвенный куучын эдип бичигер.

Пограничниктердин ижи.

Советский праицадарды бистин пограничниктер тўни-тўжиле каруулдап турат.

Михайлов деп пограничникке жабыс сынду кара ийтти једилип экелеле айттылар:

— Бу сеге болушчы болор, Михайлов, оны чеберле, кичееп алып јўр. Онын ады Тоорчык.

Михайловтын айткан сўзин бўдўрип турар эдип, оны ўредип алган. Тоорчык Михайловтын эн артык најызы боло берди.

Бир катап карангуй тўнде Михайлов агаштын ортозыла келеткен. Тоорчык оныла кожо болгон. Кенетийин Тоорчык једепин тартынып, токунабай барды. Ого ўрерге јарабас болгон учун, ол јангыс ла ичкери барарга блаажып турды. Михайлов ийттин једепин эмеш бош эдип божодып ийеле, онын кийининен јўгўрди. Агаштын жаказыла бир кижки ѳнѳлѳп баратты.

— Тур! — деп, Михайлов ол кижиге кыйгырды.

Је ол кижки дезе јўгўрди. Граница ыраак јок болгон, ол удабай ла кѳрўнбей калар эди.

Михайлов ийдин божодып ийди. Тоорчык качып бараткан кижиге једижеле, онын белине калып чыгып, тиштериле бек кийиминен тудуп алды. Шпион кыйгырып ийеле, бычагын ушта тартты. Је сагышту Тоорчык онын колыннан тиштеп алды. Бу ѳйдѳ Михайлов базып келди. Ол шпионнын колын кайра буулап ийди, онын кийининде оны заставага экелди.

П л а н.

1. Михайловтын најызы.
2. Ийт шпионды сезип ийди.
3. Шпион канайдарга сананды?
4. Михайлов ло Тоорчык шпионды заставага экелдилер.

Ледокол.

Тўндўк талайлар јайгыда да калын тошло бўркелип калган јадат. Бу талайларла керепле јўрерге сўреен кўч. Олор тошты оодып болбой јадылар. Тошты оодорго ледокол керек болуп јат.

Ледокол — ол ағылу кереп. Ледоколдын корпусы јалбак, бек, машиналары дезе јаан кўчтў.

Ледокол тоштың ортозыла жолды бойы ачып барат. Ол тумчугы келтегейиле тоштың үстүне чыгып алаала, бойынын уурыла тошты оодып жат. Чапту машиналары десе, ледоколды оонг ары ийдип апарадылар.

Ледоколдын кийининен канал кеберлү жол артып жат. Ол жолло онын кийининен керептер баргылайт.

Анайып ледокол тоштордын ортозыла керептерди өткүрин апарат.

П л а н.

1. Ледокол кайда керектү?
2. Ледоколдын тыш жанындагы бүдүми.
3. Ледоколдын ижи.

С ө с т ө р: *ледокол, кереп, корпус, тумчугы, канал.*

ТӨРТІНЧИ КЛАСС.

В. И. Ленин канайда үренген.

(Лениннин бала тужы керегинде куучындардан.)

Бистинг айылдан ыраак жок турган городской училищенин эки үредүчизи — озо баштап эр кижги, онын кийининде үй кижги келип, Володяны эки кыш үредип, гимназияга белетеди. Володя тогус жарым жашту тужунда гимназиянын башталкы классына үренерге кирди.

Володя үредүге күүнзеп, жеңил үренди. Ол үренерге кичекей болгон, ого үзеери адазы, Володянын жаан апазын ла эжезин үреткен чилеп, берген жакымтаны кичееп, жакшы бүдүрерине үредип туратан.

Классга урокты жартап айдып турганын Володя кичееп угуп турганы ого болужып жат деп, онын үредүчилери айдатан. Володя сүрекей билпир ле керсү болгон учун, жагы урокты классга ла угуп, сагышка алынып алатан. Ол уккан урокты айылында бир эмеш ле көрүп ийгени ого жеткил болотон.

Урокто не болгонын, оног нени сураганын ла ол каруузын канайда бергенин Володя гимназиядан жанып келеле, адазына куучындап беретен.

«Латынский тилле беш, алгебрала беш» — деп, кезикте угуп турар. Предметтер солунуп та турза, же учуры жагыс, отметказы качан да болзо, жагыс ла беш болотон.

А. Ульянова.

П л а н.

1. Володянын үренип баштаганы.
2. Володяга үренерге не болужып турган?

3. Адазына үренгенин куучындап беретени.

Сөстөр: *городской училище, гимназия.*

Советтер.

Улу Октябрьский социалистический революцияга јетире бистинг ороонды помещиктер ле капиталисттер башкарган. Олорды башкарган кижии Россиянын баштапкы помещици ле капиталисти — каан болгон. Капиталисттердин ле помещиктердин законы ишмекчилерди ле ишкүчиле јаткан крестьяндарды базынчыктап туратан. 1917 јылда, октябрьда, ишмекчилер ле крестьяндар биригип, коммунистический партияга баштадып, јангы бойлорынын колына алып алган. Совет јанг төзөлдди.

Советтер јерди помещиктерден блаап алала, ишкүчиле јаткан крестьяндарга берди. Капиталисттерден заводторды ла фабрикаларды блаап алды.

Ишкүчиле јаткандар ороонын Советтер ажыра башкарып јадылар. Советтер коммунистический партияга баштадып, промышленностьто, социалистический јурт хозяйстводо ло культура јаан јенүлерге једип алган.

П л а н.

1. Бистинг ороонды озогы тужунда кем башкарган?
2. Жааннын чыгарган ээжилери кемди корулап турган?
3. Эмди бистинг ороонысты кем башкарып јат?

Россия — самолёттын төрөли.

Самолёттын төрөли Америка деп айдыжып јат. Анда кейге аэропланла ончозынан озо учуп чыккан улус Райт деп карындаштар. Бу керек 1903 јылда болгон.

Баштапкы ла самолёт дезе 1882 јылда, Россияда јазалган. Оны јазаган ла сананып тапкан кижии талайдын офицери Александр Фёдорович Можайский.

Можайский көп јылдардын туркунына иштеген. Озо баштап ол самолёттын сомын јазайла, оныла 1887 јылда ченемел өткүрген. Онын кийининде, беш јыл өткөн соғында, ол самолёттын бойын јазап алган. 1892 јылда јайгыда Можайскийдин самолёдын көп улустын көзинче учуртып көргөн. Можайский-

дин болушчы механиги Голубев ол самолётло кейге учуп чыккан. Историда баштапкы ла катап кейди јенгерин орус албаты анайып баштаган. Је кааннын башкарузы Можайскийдин таап алган машиназын керекке албай салгандар, онын ары ол ундылып калган.

Онын учун 1903 жылда американецтер кейге учуп чыгып, мыны озо баштап бис эткенибис деп айдышкан. Је чынын көрзө, самолётты баштапкы ла катап орус улус таап эткендер. Онын учун самолёттын төрөли Америка эмес, Россия болуп јат.

П л а н.

1. Баштапкы самолётты кем јазаган?
2. Можайский самолётты канайып јазаган?
3. Ненин учун самолёттын төрөли Россия деп айдарга јараар?

Советский Черү.

Советский Черү СССР-дин ишкүчиле јаткан албатызын ко-рып јат. Советский Черү — бистинг өштүлерибис јалтангадый ийде-күч. Бистинг албатынын талдама уулдары Советский Черүге барат. Советский Черүде кажы ла советский гражданин служить эдер учурлу.

Бистинг бастыра балдар Советский Черүде служить эдер санаалу.

Кезиктери лётчиктер болорго, экинчилери — танкисттер, үчинчилери — артиллеристтер, төртинчилери — пулемётчиктер болорго турулар. Советский Черүде бастыра специальностьтор јакшы.

Је бистинг Советский Черүге бичикти јакшы билер ле сукадык, коммунистический партиязына, албатыга беринген улус керек деп ундыбагар.

П л а н.

1. Советский Черү биске не керектү?
2. Советский Черүде кем служить эдип јат?
3. Советский Черүде служить эдерге бойын канайда белстее, канайып үренер керек?

Сөстөр: *служить эдер, гражданин, лётчик, танкист, артиллерист, пулемётчик, специальностьтор.*

Жерлик ат.

(О. Перовская ла Г. Замчалов.)

Бу жерек Азияда мынаг озо болгон.

Пржевальский деп атту-чууту жорукчынын караванына жабызак сынду бир үүр сары аттар удурга келген, олардо чүрмеш жок, кыска жалы десе апрайып калган. Онон озо кем де көрбөгөн жерлик аттар эмтир деп, Пржевальский сезип ийди.

Жас болгон. Кулундарын ээчидип алган жерлик беелер ак жерде отоп жүрдилер. Үүр малды бир айгыр баштап жүрди.

Анчылар абыргыларын тартып ийеле, үүрлү мал жаар мантаттылар. Айгырлу мал мантап барды. Айгыр ончозынын жийининен бараткан. Минип турган аттарын селип алып, малга тыштанарга да бербей, сүрүжип бараттылар. Кулундар арыяла, чагы чыгып, таралып, бүдүрилип, астыгып турдылар. Айгыр оларды артыспай айдап турды.

Учы-учында эн ле кичинек кулун жыгыла берди. Анчылар жууктап келерде, ол бар жок күчиле тепкилене берди, же андый да болзо, оны күлүп ийдилер. Онын жийининде база төрт кулун туттылар.

П л а н.

1. Жерлик аттарга баштапкы катап учураганы.
2. Бир де жерлик атты Пржевальский ненин учун тудуп болбогон?
3. Жерлик кулундарды канайып тудуп алдылар?

Сөктөр: *караван, ээчидип.*

Горилла.

Горилла Африкада жүрүп жат. Ол бойына курсак таап жириге күй качан да тийбес, койу агашту ла тындулар ас жүрер жерлерди сүйүп жат. Горилла агаштын ортозында жажынып жүрөт, кижжи онын жаныла өтсө, анда горилла бар деп билбей де өдө берер. Кезикте гориллага кижжи табарганда, ол качан да качпас, кижжиге там ла удурга келер.

Бир жорукчы гориллага жолыкканын мынайда бичип жат.

Агаштын ортозында будактарды сындырып тургандый табыш угулды. Менле кожо бараткан негрлердин чырайлары ке-

непийин кунукчыл боло бергенинен, байла, горилла келеткен туру деп, мен сезип ийдим. Ончозы мылтыктарын көргүлөдү, анайдарда мен мылтыгымды база шинжүлөп көрүп алдым, ошон ары чебер базып, ичкерлеп бардыс. Керек коркушту болотонун мен нөкөрлөрүмнүн чырайларынан сезип бараттым.

Бистин сол жаныста горилланын, ийт үргендий, тын кыйгызы угулды, жуугында турган жыраа ачыла берерде, ошон жедеген горилла көрүнүп келди. Обезьяна төрт тамандап базып келеткен, же бисти көрүп ийеле, кийининде колдоруна туруп ала-ла, бир де коркыбай бис жаар көрүп турды. Ол бистен үч-төрт лө кулаш кире жерде суймайып калган турганын мен качан да ундыбазым. Онын сыны 2 метр кире, төжи жалбак, колдорунын тамырлары кырлайып калган, терең боро көстү ле коркушту бүдүштү болгон. Обезьяна бистен коркыбай турды. Ол бойы төжине жалбак жудуруктарыла согордо, барабаннын табыжын-дый табыш угулды. Горилла улам ла кыйгырып турды: ол анайып бойынын өштүлөрүн согушка кычырып жат. Чике маңдайына адып ийерде, горилла жыгыла берди.

П л а н.

1. Горилла кандый жерлерде жүрүп жат?
2. Онын тыш бүдүми.
3. Өштүлөргө туштаганда горилла канайып жат?
4. Горилланын өлүми.

С ө с т ө р: *горилла, негр, төрт тамандап, ичкерлеп, суймайып.*

Болот тырмак.

(Эль-Регистан.)

Даукен тудуп алган мүйрүктү бир канча күннүн туркунына сырангай карануй жерде туткан. Оны будынан тегеликке жаба кайышла буулаган кижин көрүнүп келгенде, Болот Тырмак акшып турган. Үч күннүн туркунына Даукеннин салып берген курсагын жибей, чокужын тарсылдада кылырадып, тескери баштанып туратан. Төртүнчү күнде аштаганына кедер кылыгын таштап, ого берген болчок этти үзе тартып, ачаптанын жудуп отурды.

Даукен андаганда үредип салган мүйрүктү оныла кожо жүрер болгон. Ээрдин кажына отуруп, үргүлөп отурган кушты

Даукен ат үстүндө алып жүрөтөн. Ыраакта түлкү жүргенин көрүп ийгенде, Болот Тырмактын бажындагы кабымакты тургуза ла алып ийеле, сан өрө чачып ийетөн.

Мүркүт бойынын керегин сүрекей жакшы билетен. Ол бийик чыгып алатан. Кызыл түлкүни көрүп ийеле, оны ээчий сүрүжип баратан. Болот Тырмак түлкү жаар ууланып алала, канадын жунада тудуп, төмөн түжетөн. Анга, жалкын чылап, табарып, болоттый бек тырмактарыла аннын мурдынан тудатан. Бойынын коркок тумчугыла анды талдыра чокыйла, Даукен келбегенче түлкүни божотпой отуратан. Тудуп алган жемидин жангыс ла бойынын ээине беретен.

П л а н.

1. Болот Тырмакты туткан тарыйын ол кандый болды?
2. Даукен Болот Тырмакка кожо андап жүрөтени.
3. Мүркүт жемидин канайып тудуп алат?

С ө с т ө р: *Болот Тырмак, Даукен, канаттарыла, чокужын.*

Иохимнинг шооры.

(В. Короленконын бичигени аайынча.)

Канча күннинг туркунына Иохим жалаңдарла база састарла жүрүп, кажы ла талдын жанына базып келеле, онын сабалактарын тудуп көрүп турды, же бойына керектү немени таппады. Учы-учында ол суунун жаратында өзүп турган чип-чике чичкечек чыбыкты көрүп ийди. Оны чертип ийеле, онын жалбырактарынын шылыражым турганын угуп турала айтты:

— Керектү неме бу эмтир.

Талды кургадып алала, кызыдып салган эмикле онын өзөгүн күйдүрип ийди. Тууразынан алты тегерик тежик эделе, жетинчизин туура чертип, кезип ийди. Бир учын агаш бөклө бөктөп ийди, база бир учында десе кичинек тежик артызып койды. Онын кийининде чичкечек учукты шоорго өткүрип ийеле, салкынга соктырып, күн пийип турган жерге илип салды.

Сүреен жакшы шоор болды.

Онын кийининде оны бычакла база шилиле кырып, үстүн чекпенле арлап салды.

Ойноп көрөлө, бажын кеккип, көксин кенгидип ийеле, койынына сугуп салды.

Түште тал-табышка ол шоорун ойноп болбоды. Же ол ло

күн эгирде аттардын конюшнязынан өткүн, коо жараш үн угуп турды.

П л а н.

1. Жалаңдарла база састарла Иохим нени бедреп, узак базып жүрген?
2. Бедреп турган немөни кайдаг таап алды?
3. Ол шоорды канайда эдип алды?
4. Ол шоорыла качан ойноды?

Сөктөр: эмик, шылыражып, чекпен, шоор.

Волгада.

(М. Горькийдин бичигени аайынча.)

Жас келди, адазы уулын пароходко кожо аларым деп берген сөзүн бүдүрүп, уулын кожо апарды.

Сууны төмөн «Ермак» деп жараш пароход барып жат. Онын эки жаныла пароходко удур Волга деп жаан, жараш суунын жараттары өдүп турды. Онын күнөт жанында сол жараттары күнге жарып, жажыл кебистий көрүнөт, он жарадында десе бийик, койу агаш өзүп калган.

Бийик төндөрдө лө бүк жерлерде турган деремнелер андамында көрүнөт, ол туралардын көзөктөрүнүн шилелеринде ле сары салам жабуларында күн жаркындалып турат. Көк, кызыл ла ак чамчалу бир кезек балдар жаратка туруп алып, пароходты кыйгы-кышкыла үйдежип турдылар. Пароходтын колесолорунун алдынан чыгып турган сүүнчилү толкулар балдардын буттары жаар келип, жаратка тийип турды. Бир кезек балдар кемеге отуруп алала, толкуларга, кабайга чылап, жайканып аларга, суунын ортозы жаар түргөн-түргөн эжинип бараттылар. Кайдаг да жараттан кош түжүрөөчилердин кунукчыл кожоңы угуп турды.

Пароход калдарды сууга жаба согуп, омордон озолой берди. Жаан толкулар тоормошторды ары-бери кыймыктандырып турды, салда турган көк чамчалу улус пароход жаар көрүп, кагкырыжып, нени де кыйгырышты.

Эбиреде суунын табыжы, кен ле жайым суу болды. Же жараттар улам ла удур келип, жаңы жерлер ачылып турды.

П л а н.

1. Волганын сол ло он жарадынын бүдүми.
2. Жаратта турган деремнелер.

3. Суунын жарадында ла кемедеги балдар.

4. Салдар.

5. Волганын жалбагы.

Сөстөр: *пароход, колесо, толку, кыйгы-кышкыла, түрген-түрген эжинип.*

Кара кула ла түлкү.

(*Басня. Л. Н. Толстой.*)

Кара кула карый береле, андар тудуп болбой барган. Айдарда ол сүмезиле аргаданып жадарга сананган. Куйга жирип алаала, оору болуп жада берген. Андар ого туштаарга куйга келип туратандар. Же куйдан бирүзи де ойто чыкпайтан. Кирип ле желгенин кара кула тудуп, жип салатан.

Түлкү жеңип келеле, куйдын оозына туруп алып, кара куладан сураган:

— Кандый жадырын?

— Коомой — деди. — Сен меге не жирбей жүрин? — деп, кара кула сурады.

— Истеринген көрүп жадым: сеге көп андар келип жирген, же бирүзи де ойто чыкпаган эмтир — деп, түлкү каруузын берди.

Жакытталар. 1. Бу андардын кемизи сүмелү болды, куучындап беригер.

2. Түлкүнинг сүмези керегинде база кандый куучындар билеригер, куучындап беригер.

Деремнедеги күс.

(*К. Ушинский.*)

Август айдын учы жаар кей соой берет. Кей ару боло бергени анчадала эртен тура билдирет, сентябрь айда кезикте сооктор турат. Уйкудан туруп алаала көрзөн, өлөннинг үсти ле коштой турган туралардын жабынтызы агарып калар. База эмеш ой өткөн кийининде, түүнти суучактар тонуп турар. Күски оок жагмыр жайгы күкүрттү жагмырдан чек башка болор. Күски жагмыр үзүк жок жаап турар, жер десе, жайгыдагы чылап, бачым кургабай барар. Салкын улам сайын согуп, агаштардын ала өзүмдердин быжып калган үрендерин ыраак учурып апарат.

Август айдын учы жаар агаштардын бүрлери анда-мында

саргара берет, сентябрьда жап-жажыл кайында алтын-сары бұрлер турганын слер көрүп ийедигер. Андый сары бұрлер күнүг ле сайын көптөп турганы билдирет. База эки-үч күн өткөн кийининде бұрлери кыймыктаныжып турган аспак бастыра бойы кызарып, алтын кеберлү боло берет. Же күски кезем салкындар агаштардын бу да калганчы жазалын үзе согуп, кургап калган жеңилчек (жалбырактарды кейге айландырып, чыкту жерди бұркеп турат.

Жаландар бир эмештен ээн артат. Чечектер жоголо берди, өткүре быжып, саргарып калган өзүмдер жер жаар энчейип, кар сурап тургандый турдылар. Жаңгыс ла жадаган аш, жажыл кнлинг чилеп, түп-түңгей көдүрилип чыгат. Же бу оройтып калган жаш бұрлерге өлүм удабас база келер. Андый да болзо, аштардын тазылыдары тирү артып калала, жаскыда онын жажыл бұрлери жарыкка чыгып келер.

П л а н.

1. Күстин башталып турганын көргүзип турган темдектер: соок, кыру, жааш, салкын база оного до ары.
2. Агаш аразында күстин башталып турганын көрүзип турган темдектер: сары бұрлер, кызыл аспак, бұрлердин түжүп турганы база оного до өскө.
3. Ак жаланда болуп турган кубултылар: жалаң ээн артып жат, саргарып калган өзүмдер, жажыл жадаган ла оного до өскөлөри.

Сөстөр: *жадаган аш, жаңмыр, алтын-сары, кезем, оройтып.*

Жакылга. «Деремнедеги кыш» деп сочинение бичигер.

Михей деп анчы ла жерлик кастар.

(И. Соколов-Микитов.)

Көлгө коштой түүлип калган суулу жер бар болгон. Анда түште жүзүн-жүүр балыктар азыранып жүретен, эңирде десе камыштардан жерлик кастар ла кастардын балдары ого чыгып туратан.

Бого мылтыкту анчылар көп катап келип жүргендер, же кастарга жуук жууктап болбогондор, сескир кастар уча беретендер.

Бир катап андап келген анчыларга деремнин анчызы Михей мынайда айтты: «Слер жерлик кастарга жууктап та болбойдыгар, мен десе оларды тындуга тудуп аларым». Анчылар

Михейге бүтпеди. Михей десе түүлип калган суунун ортозына бийик казыктан кадайла, ажын согуп албаган суланын снобын ого буулап салды. «Сулага үренгилезин. Кас ачап куш, оны колло тудуп аларга кем жок» — деп, ол сананды.

Кастар энгирде азыранарга чыктылар. Же снопоко жууктаарга коркып жадылар. Бир карган кас суланы чымчып көрди. Каска сула жарай берди. Оны көрүп ийген кастар балдарыла Михейдин сулазына жуулып келдилер. Бир ле энгирге сноптын сулазын үзе жип салдылар.

Кастар сулага жакшы үрензин деп, Михей эртезинде жангы сноп экелеле буулап салды.

Онын кийининде Михей жаан сноп жазап алды. Чамча ла штанын чечип салала, сууга жажынып калды. Бөрүктин ордына бажына суланын снобын кептеп ийди. Сноптын алдынан Михей көрүнбей турды.

Энгирде кастар чыгып келгилейле, Михейди эбиреде тарткыштай бердилер. Михейдин сырагай ла тумчугынын жанынан суланы жип турдылар. Ол өйдө десе Михей суунун алдында билдирбезинен кастардын табаштарын буула буулап турган.

Бастыразын буулаштырып ийеле, снопты бажынан чачып ийди.

Кастар учарга сананган, же учуп баргылабады: Михей бууштан тудуп турды.

Бу мынайып Михей деп анчы ачап кастардын бир канчазын тудуп алды.

П л а н.

1. Түүлип калган суу ла анда жүретен тындулар.
2. Анчылар кастарды андаганы калас болуп турганы.
3. Жерлик кастарды тудуп аларым деп Михейдин иженгени.
4. Михей бойынын сөзүн бүдүргени.

С ө с т ө р: *жерлик, камыш, сноп.*

Талайдын анчызы.

Анайып моряктар кичинек керепти адап жадылар. Ол советский сууларды каруулдап, өштүлөрдүн суунун алдыла жүрөп кемелерин көрүп, оларды бомбалап турат.

Бир катап андый кереп Баренцево талайдын толкуларыла бараткан. Кейде моторлордын табыжы кенетийин толо берди.

Талайдын анчызынын үстүндө өштүлөрдүн самолёттору учуп турган эмтир. Бастыразы 18 самолёт деп сигнальщик тоолоды.

Самолёттор бирден келип, керепке табарып турдылар. Олор керептин үстүнө бир ле канча бомбалар тўжўргилеген. Айландыра суу кайнап, палубага чачылып, моряктардын жүзине тийип турды. Кичинек кереп ары-бери ташталып турды. Же немецтер ого тийдиргизип болбоды. Рулевой рульды кезикте сол, кезикте оң жаны жаар бурып, өштүлөрдүн тўжўрип турган снарядтарынан коруланып артып калган.

Бастыра экипаж турумкай тартышкан. Оруднелерден өштүлөрдү үзүк жок адып турган. Өштүлөрдүн бомбалары бошой берерде, күнбадыш жаар уча бердилер.

Талайдын анчызы дезе ичкерлеп келетти. Онын мачтазында беш учту чолмонду военно-морской мааны элбирейт.

П л а н.

1. Жуучыл керепти ненин учун талайдын анчызы деп адаган?
2. Өштүлөрдүн самолёттору табаруны канайып эткен?
3. Өштүлөрдүн снарядтарынан ол канайып качып турган?
4. Тартыжунун учы кандый болды?

Сүзеен уй.

(К. Ушинский.)

Бисте сүреен сүзеен уй бар болгон.

Бир катап жайгыда энем уйды саайла, бозуны чыгарып, сыйыныма айтты:

— Феня, оморды суунун жарады жаар айдап апар, эмеш отоп жүргүлезин.

Феня чыбык алып алала, оморды суунун жарадына айдап эжелди. Экүди одорго божодып ийеле, бойы дезе талдын төзине отурып алган.

Жыраанын ортозында не де шылырай берди деп Феняга кенетийин угулды. Көрзө, жыраанын ортозынан кандый да боро неме чыгып келетти.

Кызычак бу бистин Серко ийт болор деп сананган.

— Серко! Серко! — деп, Феня оны кычырды.

Кенетийин көрзө, — бозу, оны ээчий уй, жүүле берген чилеп, кызычактын үсти орто мантап келетти.

Феня тура жүгүреле, агашка жаба туруп алды, бозу Феня

јаар мантады. Уй дезе олордын экилезин кийин јаныла агашка јаба кыстап алды.

Бөрү уйды тударга эмезе бозуны каап аларга албаданып турды. Је бир де неме болбойт, — бөрү кайдаар ла тап этсе, ого удур мүүс турат. Бу тушта кызычак улус келип болушсын деп кыйгырды.

Бистинг улус ыраак эмес јерде кыра сүрген. Олорго уйдын да мөөрөгөни, кызычактын да кыйгырганы угула берди.

Бу кыйгы-табышты угала, улус жүгүрүжип келди. Бөрү улустын келеткенин көрүп, тижин база бир-эки катап ырсайтын ийеле, жыраанын ортозы јаар кача берди.

П л а н.

1. Феня уй ла бозуны суунунг јарады јаар не керек апарган?
2. Кызычак нени көрүп ийди?
3. Уй бөрүденг кызычакты ла бозунын канайып корулаган?
4. Улус нени эдип турган?
5. Кызычакты ла бозулу уйды јеткерденг олор канайып козулап алды?

С ө с т ö р: мөөрөгөни, болушсын.

Агаштар ортодо блааш.

Агаштардын кажызы ончозынаг јакшы деп блааш башталды. Дуб айтты:

«Мен юнчо агаштардын ээзи!

Менин тазылдарым јерге терен кирген, төзимнинг јооны үч кулаш, бажым тенгериге тийгедий, јалбырактарым чүмдү чертиктү, будактарымды темирденг эткендий. Мен шуурганга да бөккөйбөйдим, күкүртке де ээлбейдим».

Яблоня дубтын мактанып турганын угала айтты: «Сен бийик ле јоон мен деп көп мактанба, дуб; сенин жолудьтарын — чочконунг курсагына барат, менин кызыл-јараш яблоком дезе, ончо улустын столында јадат».

Қарагай угуп, ийнелерлү бажын јайкады: «Мактаныжаарды токтодоор: кыш келзе, слер экилегер бүр јок турарыгар, менин јажыл ийнечектерим дезе, менде артып калар.

Мен јокко соок јерде улус та јуртап болбос эди: мен олордын печкелерине күйедим, тураларын јылыдадым».

К. Ушинский.

П л а н.

1. Дуб не деп мактанган?
2. Яблоня не деп мактанган?
3. Қарагай не деп мактанган?
4. Олордың кажызы тузалу?

Агаштың тузазы.

Қайың бистинг төрөлисте өзүп јат. Јаскы өйдө қайың сүреен јараш. Оның өни апагаш, јалбырактары јалтырқай. Бу агашка бастыра албаты карузыйт.

Қайыңның тозынанг улус түүстер эдип јат, бүрчүктериненг дезе эм эдет. Қайың одын изү күйүп јат.

Јайгыда чиби агаш кунукчыл болуп көрүнет. Оның ортозында айас та күнде карануй. Је қышқыда чиби јараш, јажыл бүрлериле кижини сүүндирет. Чибиденг чаазын эдип јат.

Липа кижиге база көп туза јетирет. Јай ортодо, липаның чечектериненг адарулар апагаш, јыды јараш мөд јууп жүргилейт. Оның јарык өндү јымжак дрeвесиназынанг аяктар, табактар, кадкалар, ойынчыктар ла жүзүн-базын јазалдар эдип јадылар.

Је липаның анчадала терези јаан тузалу. Оның терезин озо баштап кара сууга ол эмезе көлгө салып, јибидип јат. Оның кийининде оның ич јанындагы қыбын чичке тилимдерле сойып алганда, јарык өндү, јымжак бек мочало боло берет.

Ј акыл т ал ар. 1. Изложениениң планын тургузып алыгар.

2. Кажы ла агаш кандый туза берип турганын қыскарта бичип беригер.

3. Мөш, қарагай, тыт агаштар кижиге кандый туза јетирип турганын айдып берер.

Бистинг агаш.

П л а н.

1. Слер кандый агаштың јанында јуртап јадыгар?
2. Анда кандый агаштар өзүп јат?
3. Ол агаштардың ортозында кандый аңдар ла куштар жүрет?
4. Агаш аразына барып жүредер бе?
5. Анаң кандый јиилектер, чечектер ле өзүмдер алып эке-ледигер?

Ј акыл т а. Бу берилген план аайынча изложение бичигер.

Бистин деремне.

П л а н.

1. Слер кандый деремнеде јуртап јадыгар?
2. Слердин деремненин јаныла кандый суу агып јат?
3. Школ суунын кажы јанында туру?

Јакылта. Бу берилген план аайынча изложение бичигер.

Бу бастыразы эмес...

(«Пионерская правда» газеттен.)

Мен 20 жылдын бажында бистинг ороонды мындый болор деп сананадым: школдордо апагаш јенил пластмассовый парталар. Партанын јабынтызын ла отурган јерин бийиктедер эмезе јабызадар аргалу рычагтар бар. Партанын ичинде ажанатан курсак салар ла тетрадь салар кыптар бар. Ажанатан курсак, бичиктер, тетрадьтар, школьный форма, мороженое, калаш ла јүзүн-јүүр амтанду немелер акча јок берилген.

Заводтордо автоматтарда бир цехте јүк ле 2—3 кижиден иштеер. Цехке дезе газированный суу ла өскө дө ичетен суулар өткүрип салган. Бастыра ороондо бригадалар коммунистический иштин бригадазында болор.

Кажы ла райондо ракетодром бар болор. Анда улуска Айга, Венерага оног до өскө планеталарга баратан путевкалар берер.

Бодолго бодойтон автоматтар база болор. Ол автоматтарды математикада кучи јетпей турган балдарга эткен.

Мен јирме жылдын бажында болотон керектерди мында ончозын бичип болбозым. Качан да бир де кижи јуу деген неме керегинде сагыжына кирбейтен өй келетенин база јакшы билерим.

Сөстөр: *рычаг, ракетодром, цех, газированный суу, автомат.*

Јакылта. Слер бойыгардын јаткан јеригер, школыгар 20 жылдын бажында кандый болотонун айдып беригер.

Карган кыштын кылыгы.

(Чөрчөк.)

Карган кыш чугулданала, јер үстүнде не ле бар тындуларды јок эдерге сананды. Элден озо куштарды јок эдерге санан-

ды. Кыйгы-кышкызыла онын күүнине тийип калган озор жуу-лыжып кыйгырыжала, бийик кырлар ажыра, жок талайлар кечире жылу ороондорго учуп бардылар. Жангыс ла боро кушкаш артты, ол до таскактын алдына кирип калды.

Анайдарда кыш андарга табарды. Же андар коркыбады: кезиктеринин кийген тондоры жылу, кезиктери десе терең ичегенине кирип калды. Кыш база ла бир де неме эдип болбоды.

Кыш алдындагызынан тыг чугулданып, балыктар жаар ууланды. Суулар, көлдөр үстүнө тоно берерде, балыктар суунын түбине түшти. Тоштын алдында озорго алдындагызынан да жылу боло берди.

Учунда ла кыш улустын үлүзүн берер деп сананып алды. Же улус кыштан база да коркыбады. Печкелерине от салып, калаш быжырып тургулайт. Ишке барар тужунда жылуланып кийинип алдылар. Сооктон коркыбай, жолды өрө-төмөн кошту чанактар өткүлөйт. Унаачылар буттарыла тепсенип, меелейлериле чабынып, жарындарын ары-бери тартынып, соокты мактап турдылар.

Ончозынан чугулду неме — кичинек балдар да оной коркыбайт! Кол чанакту, конёкту жыгылап жүрөт, карла ойноп, кардан наадай эдип, суу үстүнө уруп, — «Келип болушсан!» — деп, соокты кычыргылайт.

Кыш бойынын чыдалы жетпезин сезип, ачузына чыдабай, ыйлай берди. Жабулардан кыштын жажы тамчылады... байла, жас удабас келер!

Ж. Ушинский.

П л а н.

1. Кыш элден озо нени жок эдерге сананып алды?
2. Андар ненин учун кыштан коркыбады?
3. Балыктар канайып сүмеленди?
4. Кыш улустын үлүзүн канайып берерге сананды?
5. Ончозынан чугулду неме не болды?

Октябрьский революция.

Улу Октябрьский революциядан озо ишмекчилердин лекрестьяндардын жадын-жүрүми коомой болгон. Озор фабрикаларда ла заводтордо сутказына 12—14 частан иштеп туратандар. Ишмекчилердин ичер-жиир курсагы жедикпес болгон, ээлеридесе байып турган.

Деремнеде јаткан крестьяндардын јери сүреен ас та, коомой до болгон. Помещиктердин јерлери дезе көп тө, эн артык та јерлер болгон. Крестьяндар помещиктерге иштейтен. Бойлоры јокту, аш-курсакка јединбей јаткандар.

Помещиктер ле капиталисттер бир санаалу болгон. Олорло кожо бир санаалу болуп турган кижии эн төс, эн бай помещик — каан болгон. Кааннын тургускан ээжилери јангыс ла помещиктерге ле капиталисттерге јараган. Је ишмекчилерге ле крестьяндарга јадарга сүреен күчке келишкен.

1917 јылда, октябрь айда, ишмекчилер ле крестьяндар коммунистический партияга баштадып, јуу-јепселдү восстание көдүргендер. Партияны баштаган кижии — Ленин. Ишмекчилер ле крестьяндар помещиктерди ле капиталисттерди сүреле, олордон јерди, фабрикаларды ла заводторды блаап алала, бойыннын советский јангын төзөп алдылар.

П л а н.

1. Улу Октябрьский революциядан озо ишмекчилердин јадыны кандый болгон?
2. Октябрьский революциядан озо крестьяндардын јадыны кандый болгон?
3. Кааннын тургускан ээжилери ненин учун јангыс ла помещиктерге ле капиталисттерге јарап турган?
4. 1917 јылда, октябрь айда, ишмекчилер ле крестьяндар кемге баштадып база нени јуулап алдылар?

Улу орус учёный И. В. Мичурин.

Иван Владимирович Мичуриннинг адын бистин бастыра албаты јакшы билер. Сад өскүрип турган улустын көп сабазы бойлорын бис онын үренчиктери-мичуринецтер деп адагылайт.

Мичурин — улу орус учёный садөскүреечи. Ол сүреен јакшы сад өскүрип алган, көп жүзүндү јириктер өзүп турар өзүмдер өскүрген. Ол «плодотворная» деп атту вишня өскүрип алган. Ол тундүкте өзөтөн абрикос, Сибирьде өзөтөн виноград ла онон до өскө жүзүн-јүүр өзүмдер ле јириктер өскүрип алган. Ачу белени гату эдип кубулткан.

Мичурин улу учёный болгон. Бастыра јүрүмининг туркунына ол ар-бүткенди јангыс ла үренген эмес, оны кубултып та турган. «Ар-бүткен берип турган өзүмдерден артык өзүмдерди

кижи бойы өскүрүп алар аргалу, өскүрөр де учурлу» — деп, Мичурин айткан.

Жаңы бүдүмдү өзүмдөр өскүрүп аларга Мичурин көп ченемелдер өткүргөн. Андый башка-башка өзүмдөрдү ол жүстөгү көп өскүргөн...

Революцияга жетире Мичурин жаңыскан иштеген. Бир де кижиге ого болушпаган. Же революциянын кийининде, советский жаң боло берерде, Мичуринге бистин бастыра орооныс болу-жар болды. Мичуриннинг өскүрүп алган өзүмдөри эмди бисте көп тоолу садтарда өзөт.

Мичурин 1935 жылда жада калган. Мичуриннинг сад өскүргөн городын Мичуринск деп адаган.

Мичуриннинг жүстөр ле мундар тоолу үренчиктери онын керегин — жаңы өзүмдөр өскүрерин — онын ары элбеде иштегилеп жат.

Күйүнигер бар болзо, слер де мичуринецтер болорыгар.

П л а н.

1. Иван Владимирович Мичурин кандый кижиге болгон?
2. Ол нени үренип, нени иштеген?
3. Ол кандый жаңы өзүмдөр өскүрүп алган?
4. Мичуринецтер нени эдиле жадылар? Олорды ненин учун анайда адап жат?

Сөстөр: *болушпаган, күйүнигер, башка-башка.*

Иван Галка деп стрелочник.

Бир катап күйскүдө темир жолдын Иван Галка деп стрелочниги Яша деп кичинек уулчагын кучактанып алала, стрелка жаар барды. Эмегени кийим жулуп божобой турала, уулчагын адазыла кожо божодып ийген. Стрелочник пассажирский поезд өткүрөр учурлу болгон. Уулчагына чечек жулуп береле, жолдонгу туура отургузып салды. Онын кийининде стрелка жар ууланып басты.

Бу өйдө темир жолдын полотнозына бир кулун мантап келди. Иван Галка оны тудуп буулаганча эмеш саадай берди.

Келеткен поездтин табыжын угуп ийеле, стрелка жаар бурылды... кыйгырала коркушту тын кугара берди. Онын уулы жолго энмектеп түжүп алала, рельстердин ортозына жадып алып, кумакла база чечектерле ойноп жатты. Поезд жууктап келеткен, баланы барып алар арга жок болгон. Ол уулын алып

аларга барза, стрелканы жылдырарга оройтый берер. Стрелканы жылдырбаза, бу поезд станцияда турган поездле табарыжала, коркушту жаан түбек чыгар. Же бойынын колыла балазын өлүмге канайып берер! Андый да болзо Иван Галка стрелкага жүгүрүп келеле, көзүн жумуп алып, тыркыражып турган колыла стрелканы жылдырып ийди. Онын кийининде турган ла жерине отура түшти.

Поезд жанынча өдө берди. Стрелочниктин сагыжы булга-лып, жүреги тирсилдеп турды. Же ол көзүн ачып ийеле көрзө. Яша эзен, рельстердин ортозында отурды. Оныла не болгону ондобой, унчукпай, көзүн жаан көрүп отурды. Жаңыс ла он жа-нындагы жаагында шырка бар эмтир, оноң кан агып турды. Бы-жыраш кара чачында адазынын жулуп берген чечектери оролып калтыр. Сүүнгенине билинбей Иван уулы жаар жүгүрүп барала, оны кучактанып алып, айылы жаар жүгүрди.

П л а н.

1. Стрелочник поездти сакыганы.
2. Стрелочник стрелканы жылдыратан ойин ненин учун өт-күрүп ийди?
3. Поездтин келеткенин көрөлө, стрелочник канайтты?
4. Коркушту түбек өтти.

Сөстөр: *стрелочник, пассажирский поезд, стрелка, быжыраш.*

Жакылга. Изложениени стрелочник Иван куучындап турган эдип бичигер.

Тарас Шевченко.

Тарас Шевченко бай украинский помещиктин крепостной крестьянини болгон. Ол 1814 жылда чыккан.

Токус жашту болордо онын энези жада калган. Адазы база барщинада өлгөн. Тарас бойы күдүчи болуп иштеген. Он беш жашту болордо оны айбыга жүрер уулчак эдип барин бойына алып алган.

Тарас сүреен жакшы журап туратан. Ол үренер күүндү болгон, же үредүнинг ордына ол бариннинг сапогын арулап, онын канзазына танкы азып берип турар учурлу болгон.

Калжу помещик оны журук жураарга үредердин ордына немелер будыырга үределен жерге берип ийген. Орус журукчылар Шевченконын сүреен жакшы журап турганын билип алала, оны

помещиктен садып алып, жайым божодып ийгендер. Ол журук журайтан Академияга киреле, журукчы боло берди. Ол ойинде ол стихтер бичиир болды.

Бойынын стихтеринде Шевченко украинский крестьяндардын ачу-корон жүрүми керегинде, кааннын жагына базындырып турган Украина керегинде ле төрөл Украиназын базынчыктан айрып алары керегинде бичиген. Украинанын бастыра албатызы Шевченконын стихтерин кожондоп туратан. Андый революционный стихтер учун Шевченконы судтайла, солдат болзын деп 10 жылга ийе берген. Анда Шевченкога жураарга да, бичиирге де бербейтендер.

Он жылдын туркунына поэт туйка иштеген.

1861 жылда Тарас Шевченко жада калган. Украинанын албатызына онын өлгөн күнин темдектеерге II Николай каан бербеген.

Эмди бистин СССР-де бастыра албатылар најылык ла жайым журтап жадылар. Бис кандый ла национальностьту улу журукчылардын произведениелерин түнгей үренип ле баалап жадыбыс.

П л а н.

1. Тарас Шевченконын бала тужундагы жүрүми.
2. Шевченко — журукчы.
3. Шевченконы крепостной жүрүмнен айрып алганы.
4. Шевченко — поэт.
5. Кааннын жагы оны истешкени.
6. Эмди бисте журукчыларды, писательдерди ле поэттерди канайып баалап жат?

Сөстөр: *барщина, барин, революционный, нация.*

Горькийди полиция канайып истегени.

(М. Горький.)

Мен Арзамас деп городто жадарымда мени полиция истеп туратан. Анчадала Хотяинцев деп земский начальник мени чек көрбөйтөн, керек десе бойынын казанчызын менин казанчым-ла энгирде каалганын жагына отурып, куучындажарга да бербейтен. Полицейскийди көзнөгимнин алдына тургузып салгандар, ол качан ла санаазына кирзе, уят жогынан ла менин ту-

рамнын көзнөгинен карап, көрүп туратан. Онон городто жаткан улус коркыйла, узак өйгө меге кем де келип кирбеген.

Бир катап байрам күнде колтыгына неме кыстанып алган кылыр көстү кижжи келеле, меге сапог өдүк сатты. Бойы экинчи кыптын эжиги жаар аыктанып, араай айтты:

— Господин писатель, сапогты мен шылтак эдип алгам. Слерде якшы бичик бар эмеш пе деп сурап келдим.

Кандый бичик керексип турганын сураарымда, ол база ла аыктанып, јобош үниле айтты:

— Јадын-јүрүмнинг закондоры керегинде беригер...

Мен андый бичикти ого таап бердим.

— Сүреен јаан быйан болзын! — деп айдала, бичикти сапогынын коңчына сугуп ийди. — Қылчырып ийзем, бичик керегинде куучындажарга келейин... Јаңыс эмди мен сад өскүреечи, садтагы малинанын сабалагын кезерге турган кижжи болуп келерим. Онон башка слерди полиция сүреен тын истеп јат...

П л а н.

1. Горькийди полиция канайда истеген?

2. Бичик сурап келген кижжи ненинг учун анайып сүмеленген?

Сөстөр: *Арзамас, полиция, земский начальник.*

Мен баштапкы ла балыкты канайып туттым.

Мен алты јашту болгом. Бистин деремненин јанында суу бар. Балдар барып балык тудуп туратандар. Мен балыктап билбейтем. Је тудар күүним бар болгон.

Кармак јок болгон. Мен мөштөнг бир будак сындырып ала-ла, кармактын сабын эттим. Онын учына учук буулап ийдим. Учуктын учына болуштоптын бөгин буулап салдым. Кармагын меге балдар берген.

Қуртты кармакка илип ийеле, кармагымды сууга салып, сакып отургам. Кармагым кенетийин кыймыктанала, суунын алды жаар ээле берди. Мен кармакты бар јок күчимле тартып ийдим. Кармагымла бир кичинек балыпаш чыгып келди. Ол кармактаң алынала, јаратта өлөннинг ортозына түшти. Мен оны таап алала, сүреен сүүндим. Онон ары балыктабай да, балыкты алып алала, энеме көргүзерге айылым жаар јүгүре бердим.

П л а н.

1. Балык тударга сананган сагыжы.
2. Кармак жазап алганы.
3. Балыктын тудулганы.

Жакылга. «Мен канайда балыктадым» деп темага бу план аайынча куучын бичип алыгар.

П л а н.

1. Бу керек качан болгон?
2. Сен балыктап кемле кожо бардыг?
3. Сен кармагынды канайып эдип алдын?
4. Оны кем жазап берди?
5. Кайда балыктадың?
6. Кармагынга кандый балыктар тудулып турды?
7. Тудуп алган балыгыңды кайда эттинг?

Таран.

(Советский Союзтын Геройынын Харитоновтын куучыны.)

25 августта, 1941 жылда јут күн болгон. Тенгериде јаштын булуттары ары-бери жылыжып турган. Ленинградтын јанында бир де табыш јок болгон.

Кенетийин тревога: үч немецкий бомбардировщик көрүнип келди. Бир истребительге мен, экинчизинде дезе менин нөкөрим отурала, олорго удурат учуп чыктыбыс.

Фашисттер бисти көрүп ийеле, јаан булуттын кийинине јажына бердилер. Олор анда анча-мынча удай берди. Учунда эки самолёт булуттан учуп чыкты. Меге јуук келгенин мен атаковать эттим. Оштүнинг самолёдын пулемёттон адып, окторло шыбалап турдым. Бир кезек ой өдөрдө лө самолёт күйүп чыкты, је андый да болзо, учуп ла јат. Ол менен удабас кача берер. Менин јуу-јепселим ас артты! Эмди канайдар? Фашистти божодорго јарабас!

Мен оны таранить эдер деп шүүп алдым. Бойымнын машинанды оштүнинг юн канады јаар бурып ийеримде, коркушту согулта боло берди! Фашистский самолёттын он јанындагы канады сынала түже берди. Көрзөм: менин оштүмнинг самолёды түжүп, оодылып јат. Је менин истребителим база јерге түжүп баратты. Мен онон калып чыгала, парашодымды ачып ийдим.

Көрүп турзам, кейде мен јангыскан эмес, менле коштой төрт

фашист тўжўп жаткан эмпир. Мен дезе кол мылтыгымды машинада артызып салгам.

Јерге ончобыс тенг ле тўштибис. Автоматту фашист менин кийинимнен јўгўрди. Је менин нўкўриме спасибо болзын. Ол кейденг бисти кўрўп турган эмпир.

Ол тўмўн јабызап тўжеле, менин кийинимненг желип жаткан немецти адып ийди. Ёскўлўрин бистинг стрелоктор тудуп алгандар.

П л а н.

1. Немецкий бомбардировщиктерге удурa учканы.
2. Кейде болгон јуу-согуш.
3. Таран.
4. Парашютла тўшкени.
5. Нўкўри болушканы.

Сўстўр: *таран, бомбардировщик, истребитель, јуу-јенсел, парашют.*

Јакылта. Учинчи јўзўнненг эдип изложение бичигер.

Кейле јўрер связной.

Бистинг эки геолог разведкага кўп кўндердин туркунына јўрген. Улус јуртабай турган туйук јерденг озор јерденг казып алар тузалу јўбжў бедреп јўрген.

Биологтордын бирўзи кенетийин оорыйла, онон ары барып болбой барган. Нўкўри оны таштап ийерге болбой, оны кичееп кўрўп турды. Ол там ла тыгыда оорып турган, врачтын болу-жы керек болгон. Је канайдар?

Штабка кейле јўрер связной ажыра јепирў эдер дешти. Геологтордо кейле јўрер кўўле бар болгон. Озор оны кандый-кандый тўбек болзо керек болор деп кожо алгылаган. Кўўленинг будына 48 № деп бичип койгон кичинек талачак буулап койгон.

Геолог письмо бичийле, оны кичинек баштыгашка салала, будына буулап койды. Кўўле уча берди.

(Кўўленинг алдында карчага кўрўнди. Ол кўўленинг белин шыркалап ийерде, кўўле јыраанын ортозы јаар тўже берди. Амырап алала, онон ары учуп чыкты.

Шыркалаткан куш јолой јерге тўжўп, эки катап амыранган. Қалганчы катап учуп чыгала, кўўлелердин станциязына јетпей туруп, јерге тўже берди. Оны станциянын дежурныйы кў-

рүп ийген. Үгүрүп барала көрзө, ол 48 номерлү почтарь эмтир. Күүле уур тынып, көзин јумуп, оозын ачып јатты. Бели басгыра кан болуп калган.

Дежурный куштын будынан сумка таап алды. Геологтын письмозын кычырала, штабка табыштырып берди.

Тургуза ла улусты шыйдып, аттарды јегип ийеле, оору кижиге болуш эдип ийе бердилер.

48 номерлү күүле узак оорыган. Оны эмдеген, ол јакшы болуп алала, улуска кейле јүрер связной болуп база ла јүрди.

П л а н.

1. Геологтор түбејке түштилер.
2. Связнойды ийе бергени.
3. Карчаганын табарузы.
4. Шыркалаткан күүле оног ары барганы.
5. Јакылтаны бүдүргени.

Лагерьде.

Менин амырайтан күндерим пионерский лагерьде башталган. Себи-Оозы деп јерде, Кадын деп јараш суунунг јарадын-да, палаткалар тартып алдыс. Лагерьди эбиреде карагай, мөш лө кайын агаштар өзүп калган турат.

Лагерьде мени звеньевој эдип туткандар. Бистинг звенонын балдары футбол ойноорго сүйүп туратан. Бис футбол ойноп, балыктап, јиллектеп јүретенис.

Ключи деп јерге экскурсияга јүргенис. Қырга чыгып алала, эки јерде јылу суулу ла бир јерде сүреен соок суулу јер таптыбыс. Қырда дезе мөш лө карагай агаштар өзүп турган эмтир. Лагерьге чечектер ле кырдын өзүмдерин экелеле, гербарий эттибис.

Јайгыда амырайтан күндерди мен сүреен јакшы өткүрип јадым. Мындыј ырысту јүрүм озо тушта јок болгон, бистий балдарды јокту улус үредип алар аргазы јок болгон, балдар јаштан ала кату иште турган, бойына да эмес, байларга иштеген.

П л а н.

1. Лагерьдин турган јери?
2. Лагерьде күнди канайын өткүрип турганы.

3. Экскурсия.

4. Ырысту жүрүм.

Сөстөр: палатка, лагерь, гербарий, экскурсия, футбол.

Кызычак ла мешкелер.

(Чын болгон керек.)

Эки кызычак агаш аразына мешкелеп барган. Корзиналарына толтыра мешкелер терип алала, жанып келеткен. Олорго темир жол ажыра жанар керек болгон.

Темир жолго жууктап келеле көрзө, поезд көрүнбей турган, айдарда олор рельстерди кечире басып өдөргө ичкери болдылар.

Кенетийин паровозтын күүлегени угулды. Көрзө — поезд келеткен эмтир. Эмди ле једип келеле, былча басып ийер. Кызычактар коркый бердилер. Нени эдер?

Эјези кайра жүгүрүп, жолдон чыгып алала, тура түшти, сыйыны дезе жолдын бир келтегейи јаар рельстерди кечире жүгүрө берди.

Эјези сыйыны ойто жүгүрер болор дейле, коркып ого мынайда кыйгырды:

— Ойто жүгүрбе! Ойто жүгүрбе!

Је паровоз жуук болгон, күүлеп турды.

Сыйыны эјези нени кыйгырып турганын ондободы. Ол жүк ле: «Ойто!» деген сөзин угуп ийеле, тап эдип, ойто рельстерди кечире жүгүрди. Кенетийин жыгылала корзиназын ычкынып ийерде, мешкелери төгүлө берди. Кызычак мешкелерин тере берди.

Поезд сүреен жууктап келген. Машинист паровозты сыгыртып турды.

— Мешкелеринди ташта! Мешкелеринди ташта! — деп, эјези кыйгырды.

Кызычак дезе: «Мешкелер!» ле деген сөзин угуп, мешкелерин терип турды.

Машинист поездти ол ло тарыйын токтодып болбоды.

Поезд кызычактын үстүнче өдүп барды...

Эјези кыйгырып, ыйлап турарда, пассажирлер көзнөктөн көрүп турдылар.

Поезд токтой берди. Бастыра улус поездтен чыгып, кызы-

чакла не болуп калганын көрөргө, поездтин учы жаар түргөн жүгүрүшти.

Кызычак рельстердин ортозында кыймык та жок, көңкөрө түжүп калган жатты. Эжези сыйыны жаар жүгүрдү.

Ол десе кенетийин бажын көдүрүп ийеле, бут бажына туруп чыкты. Ол жерге сүрөөн жаба жаткан учун, поезд өдө берген, ого десе тийбеген.

Бастыра улус сүүнип турды.

П л а н .

1. Кызычактар мешкелеп барганы.
2. Олордын ойто жанган жолы.
3. Олор нени угуп, көрүп ийгендер?
4. Эжези канайткан?
5. Сыйыны канайткан?
6. Мешкелер.
7. Кызычак эзен артты.

С ө с т ө р : *поезд, рельс, паровоз, пассажир.*

Ж а к ы л т а . Куучыннын учурын план аайынча кыскарта айдып беригер.

Куштар—садтын чын каруулчыктары.

Дубки деп деремнеде сүрөөн көп садтар бар. Бастыра деремне жаңыс жаан сад ошкош көрүнөт. Жаскыда агаштар чечектеп турат. Жажыл жалбырактардын ортозыла куштар учуп жүргүлөйт. Балдар куштарды сүүп, олордын уйаларын чеберлеп, чачпай турат. Кышкыда олорго досколордон уйалар жазап берет. Онын учун деремненин ичинде куштардын үнгүр кожондоры эрте жастан ала орой күске жетире угулып турат. Күскүде десе жалбырактардын ортозында яблоколор, грушалар ла сливалар быжып калган тургулайт.

Лопатино деп деремнеде садтар база бар болгон, же оноң ас. Лопатинодо жаткан балдар куштарды сүүбей жат. Олор куштарды үркүдип, уйаларын чачып салат. Онын учун бу деремнеде куштар ас. Жаскыда садтарында табыш жок, кунукчыл турат. Агаштарында десе каршу жетирип турган конустар көп жүрөт. Олор агаштардын бүрлерин ле чечектерин жип салат.

Онын учун күскиде садтарында яблоко, груша ла слива сүре-кей ас бүдет.

Бир катап Лопатино деп деремнеде јаткан балдар Дубки деп деремнеге келеле, анда јаткан балдардан сурады:

— Слердин садтарыгарда яблоколор, сливалар ла вишня-лар ненин учун көп бүдүп јат, бистийинде ненин учун ас?

— Ненин учун десе, бис куштарды сүүп јадыс. Олор сад-тын чын ла каруулчыктары. Олор каршу јетирип турган ко-нустарды јок эдип салат — деп, балдар каруузын берди.

П л а н.

1. Дубки деп деремненин балдары.
2. Лопатино деп деремненин балдары.
3. Олордын куучыны.

С ө с т ö р: *яблоко, груша, слива, сад, кушкаш.*

Ж а к ы л т а. Бойыннын школында куштарга уја јазап, олор-ды чеберлеп турганын керегинде изложениени бичип бер.

Ийттерле тартып турган почта.

Түндүк тундрада почтаны ийттерле тартып јат. Тундрада јол јок. Анда тын сооктор ло улам сайын шуургандар болуп јат. Қоркушту шуургандарга јангыс ла аттар чыдажып болбой турган эмес, је ак-кийиктер де чыдажып болбойт. Онын учун улус ийттерди јегип алып јүрет.

Тундрада кар јаап, јер тонго ло берзе, почта тартып јүретен јолды баштап алгылайт. Бир деремнеден база бир деремнеге јетире, кажы ла 40—60 километрдин бажында, айылдар бар. Ол чумдарда почта тартып турган улус, коми ол эмесе ненецтер јуртап јат, олордо бойлорынын ийттери бар. Почта бир чум-нан база бир чумга јетире барат. Почтаны бир кижии апарала, онон ары база бир кижии апарат.

Ийттер түрген магтап барат. Шуурган болотонын олор ажындыра билип ийеле, токтобой барат.

Почта апараткан кижии чанатын агтарып ийеле, онын ал-дына, кардын үстүне јадып ийет. Ээзин айландыра ийттер ја-дып алат. Шуурган өдө лө бергенде, ийттер јегип койгон ча-нак карла бүркелип калган түс јаланла база ла јүре берет.

П л а н.

1. Тундрада почтаны тартып турганы.
2. Почта алып јүрер јол.

3. Ийттерле почтаны апаратаны.

4. Шуурганнан коруланганы.

Сөстөр: *чум, коми, ненец, јегип койгон.*

Бар автомобильге канайып табарган.

Бу керек Таджикистанда болгон. Почта алып жүрген автомобиль Кировобад деп городтон Қурган-Тюбе деп городко бараткан. Городтон чыгала 45 километр өткөн кийининде шофёр ло почтаны апараткан солдат јолдын ичинде јаткан сүреен јаан барды көрүп ийдилер. Шофёр машиназын эмештен токтодып, казыр аннын јанына јууктап келди, солдат десе кабинадан чыкпай туруп, барды адып ийди. Казыр ан турган ла бойынча кабинанын үстүне калып чыгала, онын үстүндеги јабузын кодоро тартты. Шофёр машиназын түргендедип, энөтийин ары-бери бурып турды. Бар машинадан јыгыла берди, онын кийининде катап ла калып чыкты. Је база да токтоп туруп болбоды. Учинчи катап калып чыгала, радиаторды бүктеп ийди, база ла јыгылала колесолордын алдына кирди. Шыркаладып салган казыр ан камыштын ортозы јаар јылгажактап жүре берди.

Бир канча ой өткөн кийининде бу учурал болгон јерге пограничниктер келген. Барды јолдон төрт километр јерден таап алала, ондо өлтүрип салгандар.

П л а н.

1. Почта тартып турган автомобиль.

2. Бардын табарузы.

3. Казыр аннын өлүми.

Сөстөр: *автомобиль, бар, Таджикистан, шофёр, колесо.*

Слон ээзин јеткерден канайып айрып алды.

(Б. Житков.)

Индус албатыда колго тудуп үредип алган слондор бар. Бир индус слоныла агаш аразына одындап барган.

Агаш сүреен койу ла тымык болгон. Слон алдынан јол баштап база ээзине агаш јыгарга болужып турды. Ээзи одыды слонго коштоп берди.

Кенетийин слон ээзинин айтканын укпай, кайра көрүп, кулактарын кыймыктадып турды. Онын кийининде хободын өрө көдүреле, багырып ийген. Ээзи база кайра көрди, же бир де неме көрүнбеди. Ол слонго чугулданып, слоннын кулагына чырбагалла согуп ийди. Слон десе хободын корчойтып, ээзин бойынын үстүнө көдүрерге турган. Айдап жорторго эптү болзын деп, ээзи слоннын мойнына отуруп алды. Слон десе тескерлеп, жангыс жерде тепсенип, хободын ары-бери толгоп турган. Онын кийининде токтой түйкеле, тым тура берди.

Жыраанын ортозында жаткан сүреен жаан бар кенетийин чурап келди. Ол слонды кийининен тударга, онын сыртына калып чыкты, же табаштары одынга табарарда, одын жайрадыла берди, бар десе түйжүрө калып ийди. Бар база чурап келерге турарда, слон бурылала, барды хободыла ичинен орой тудуп, жоон армакчыла орогон чылап, кезе тартып алган. Бар оозын ачып, тилин чыгарып, колы-буды каландай берди. Слон десе оны өрө көдүреле, жерге согуп, будыла тепсеп ийди.

Анайып слон ээзин өлүмнөн айрып алды.

Ээзи бойынын азык эдип алып жүргөн калажын баштыгынан алала, ончозын слонго берип ийген.

П л а н.

1. Индустын одындап барганы.
2. Слон нени де сезип турганы.
3. Барла согушканы.
4. Ээзинин слонго жакшызын жетиргени.

Сөстөр: *индус, хобот, слон.*

Кейле жүрөп почта.

Бистин төрөлибистин ыраак түндүк талазында почтаны самолётло тартып жат.

Настя Королева деп лётчица балдардын больницазына жаан учурлу эм апарып берер учурлу болгон. Же күн сүреен коомой турган. Андый да болзо, эмди түргөн жетирип берер керек деп, Настя билип турган. Жетирбесе балдар өлөрдөн дө маат жок. Күн жаман да болзо, ол учуп барар деп шүүп алды.

Күн там ла бүркөлип турган. Радиосвязь үреле берген. Самолёттын бензини де божой берген. Настя самолётты тайганын ортозына түйжүрип алды. Нени де эдер арга чыга берди.

Настяга бөрүлөр келди, је жалтанбас лётчица оморды кол мылтыктан адып өлтүрүп салды. Анайып түн ле түш өттү. Болуш келетенин билбей турган.

Эртенгизинде самолёт јаар жем де келеткенин Настя көрүп ийди. Ол Антон Иванович деп јиит анчы болгон эмтир. Антон Иванович самолёттын табыжын угуп турган, онын кийининде ол табыш кенетийин токтой бергенин база билген. Самолёт, байла, тайгада отурган туру деп сезип ийеле, оны бедреп, таап алар деп шүүди. Настя анчыны көрөлө, сүреен сүүнди. Ол больницага эмеш ле јетпеген эмтир. Ол ок күн Антон Иванович Настяны больницага јетире апарып салды. Эмди бойынын өйинде јетирип берди. Балдарды өлүмнөң корулап алдылар.

П л а н.

1. Бистин орооннын түндүк талазы.
2. Јут күн.
3. Настя Королева деп лётчица.
4. Самолётты түжүргени.
5. Јиит анчы.
6. Эмнин учуры.

Сөстөр: *лётчица, радиосвязь, эм, јетирбесе.*

Бөрүлөр балдарын канайып үредип јат.

Мен јолло барадала, кыйгы уктым. Күдүчи уулчак кыйгырып турган эмтир. Уулчак јолдын јанындагы јалангла жүгүрүп, нени де көргүзүп, колыла уулап турды.

Мен оноор көрзөм — јалангла бирүзи карган, бирүзи де-зе јиит, эки бөрү мантап барат. Јиит бөрү тудуп салган кураанды артынып алала, будынан тиштенип алган эмтир. Карган бөрү онын кийининде баратты.

Бөрүлөрдү көрүп ийеле, бис күдүчи уулчакла кожо кыйгыкышкыла омордын кийининен жүгүрдис. Бистин кыйгыбысты угуп ийеле, ийттер ээчидип алган эр улус жүгүрүп келдилер.

Карган бөрү ийттерди ле улусты көрүп ийеле, јиит бөрүден кураанды ушта тартып алала, белине ажыра салып алды. Эки бөрү түрген мантап, удабай ла көрүнбей калды.

Онын кийининде жерек канайда болгонын уулчак куучындап берди. Карган бөрү жуукадаң чыгып келеле, кураанды тудуп,

апаратты. Ого удур бөрүниң балазы мантап келди. Карган бөрү кураанды ого берип ийеле, бойы десе кийининен јелип келетти.

Јеткер јууктап ла келерде, карган бөрү үредүни токтодып, кураанды бойы алып алды.

Јакылта. Бу куучынга план тургузып алала, план аайынча изложение бичигер.

В. И. Чапаев.

1918 јылда Қолчак Сибирьде ак черү тзззп алган. Совет јанг учун турган ишмекчилерди ле крестьяндарды ол күүн-жайрал јогынан өлтүрип турган.

Қолчакка удур Кызыл Черү ийгендер. Мында Кызыл Черүни баштаган кижди ат-нерелү полководец-большевик Михаил Васильевич Фрунзе болгон. Фрунзениң черүзинде албатынын геройы Василий Иванович Чапаев болгон. Чапаев актарды жайда да болзо, оодо чачып, өлтүрип турган. Актар онон оттон коркыган чылап коркыйтан. Ол Уфа деген городты Қолчактан јайымдап алган. Онын кийининде Чапаевтин дивизиязы Уралдын фронтына баратан деп приказ алган. Чапаев актар курчап алган Уралыск деп городты база јайымдап салды. Онын кийининде бир катап актар Чапаевтин штабын курчагылап алган. Јуу-согуш баштала берген. Чапаевецтер ончозы ат-нерелү коруланып, өлүп калдылар. Чапаев актарла јангыскан пулеметтон адышкан. Бир эмеш эзен артып калган нөкөрлөриле кожо Урал деп сууны кечерге баргылаган. Је оштүмлердин огы Чапаевке једижип, өлтүрип салды.

Албатынын геройы Чапаев Уралдын соок суузында анайып өлүп калды.

Сзстзр: *ат-нерелү, дивизия, фронт, полководец, штаб.*

Јакылта. Куучынга план тургузып алала, изложение бичигер.

Кандиль-китайка.

Кандиль-китайка — бу јиилектү агаш. Оны Иван Владимирович Мичурин деп улу ученый бойынын садында зскүрин алган.

Өзүмдер кижиге көп туза жетирзин деп, Мичурин оморды кубултып өскүрип туратан. Крымда өзүп турган яблоколор тундук жерде база өссин деп, сананып жүретен. Крымда сүреен жараш ла амтанду кандиль-синап деп яблоко өзүп жат. Же Крымнын жиилеги соокко чыдабай жат. Тундукте дезе китаика деп яблоко өзөт. Онын жиилектери кичинек ле амтаны жок. Же андый да болзо, ол сооктон жоркыбай жат. Анайдарда, жагы сорт өзүм өскүрип аларга, Мичурин оморды скрещивать эдер деп шүүнди. Ол Крымдагы агаштын чечепинен тоозын алып алала, китаиканын чечектерин тоозындапкан. Онон алган үрендерди алып, кичинек агаштар өскүрип алган. Онын кийининде бир агаштан кичинек будак алып, экинчи агашка кондырган. Анайып узак өй өткөн кийининде, бир канча ченемелдер эткен кийининде, ол бойынын сагыжына једип алды.

Китаика ошкош, сооктон жоркыбас агаш өскүрип алган. Ол агашка кандиль-синап агаштын плодторы кеберлү кызыл ла амтанду плодтор өзүп турган.

Мичурин ол агашты кандиль-китаика деп адаган. Анайып Мичурин онын яблоколорын адаган.

П л а н.

1. Мичурин өзүмдерди канайып өскүрип туратан?
2. Ол ненин учун Крымнын ла Тундуктин агаштарын скрещивать эдерге сананды?
3. Канайда скрещивать этти?
4. Кандый яблоколу агаш өскүрип алды?

Тундрада.

Ыраак тундукте, соок талайдын јанындагы јер тундра деп адалып жат. Анда кыш узак. Кайдаар ла көрзөң, ак кар. Андамында јабыс сынду жыраалар көрүнөт. Андагы улус чук јуртабай, бир биле база бир биледен ыраак јадып жат.

Тундрада јаткан албаты ак-кийик азырайт. Ак-кийик кардын алдынаг јенес казып јип жүрет. Олор бир жерде јенесги үзе јип ийзе, улус бастыра малын өскө јерге көчүрип апарат.

Тундрада јаткан албаты ак-кийиктин эдин јип, терезинен бойларына кийим эдет. Олорды јегип алала, тундранын карынын үстүле јоруктагылап жүрет.

Революцияга јетире тундрада јаткан албатыга јадарга күч болгон. Којойымдар келеле, оморды төгүндеп, алу андардын

терезин јууп апаратандар. Олордо школ деп неме јок болгон. Балдары кайда да үренбейтен.

Түндүкте јаткан албатынын жадын-јүрүмин совет јан өскөрткөн. Чумдар турган јерлерде эки этажту тураларлу городтор төзөлгөн. Тураларда электрический от јарып турат. Эмди анда школдор, больницалар, балдардын сады, мылча ла радиостанциялар тудулган.

Тундрада колхозтор төзөлип калган.

СССР-де тундра јердин албатызы јангы јүрүмле јада берди.

П л а н.

1. Тундра.
2. Тундрада јаткан албатынын иштеп турган ижи.
3. Революцияга јетире (јаткан жадыны).
4. Революциянын жийининдеги жадыны.

С ө с т ö р : *революция, чум, электричество, ак-кийик.*

Түлкү ле Теке.

(*Орус чөрчөк.*)

Түлкү мантап барадала, каргаалар јаар көрөтөн деп, колодецке түже берди. Колодец терен болгон. Түлкү чыгып бойбой, колодецке жунугып калган отурды.

Эрин сагалдарын силкип, мүүстериле ары-бери булгап, колодецтин јанынча керсү Теке базып бараткан.

Түлкүни көрүп ийеле, сурады:

— Сен анда нени эдип жадынг, Түлкү?

— Амырап отурым, Текечек, — деп, Түлкү айтты. — Анда изү, мында дезе јакшы, серүүн! Соок суу бар, керек болзо, канча ла керек ичип отур.

— Суузы јакшы ба? — деп, Теке сурады.

— Сүреен јакшы — деп, Түлкү каруун берди. — Ару, соок. Сагыжынг једип турган болзо, бери калызанг. Мында экилебиске јер једер.

Текечек колодец төмөн калып ийди. Арай ла Түлкүнинг үстүне түшпеди. Түлкү Текеге айтты:

— Ээ, сагалду тенек, јакшы калып та болбос: бастыра бойымды суу эдип ийдиг.

Анайып айдала, Текенинг белине калып чыкты, белинен ары мүүзине чыгала, колодецтег чыгып јүре берди.

Теке десе колодецте узак отурып калган. Оны улус бедреп, жүк арайдан ла таап алала, мүүзинен тудуп чыгардылар.

П л а н .

1. Түлкү колодешке түшкени.
2. Түлкү ле Текенин куучындашканы.
3. Түлкүнин колодецтен чыгып барганы.
4. Текени колодецтен чыпарганы.

С ө с т ö р : колодец, теке, сагыжын.

Тайга.

Тундра божогон јерден ала түндүк јаар тайга башталып јат. Тайга — ол элбек јерде койу агашту јер.

Сууларды ла көлдөрдн јараттай јалбырак бүрлү агаштар өзүп јат: тал, кайын, беле. Јаскыда олордын будактарында јалбырактар көрүнп келет, күскиде десе бүрлери саргарып, түжүп калат.

Агаштардын ортозы јаар ийне бүрлү агаштар өзөт: карагай, чиби, теген, мөш, тыт. Олордын будактарында јалбырактар эмес, ийне бүрлер.

Қарагайлар, мөштөр, чибилер коштой туруп өскүлейт. Олордын будактары тийжип калган тургулайт. Андый койу бүрлердин ортозынан күннин чогы да өдүп болбойт. Агаштын ортозы карагуй, јердин үсти ийне бүрлерле калын бүркелп калган.

Агаштардын төзинде јенес өзүп јат, јенестин үстүнде тийингат кызарып јадат.

Айландыра тымык. Қуштардын кожоны каа-јаа угулат.

Јаңыс ла тийингдер мөштөрдин бир будагынан база бир будагына қалып, кузук черткелейт. Кезикте ак-кийик мантап өткөни көрүнөт. Қойон мантай берет. Араай базып боро айу өдөт. Онын кийининде база ла тымык.

Ј акыл талар. 1. Бу куучынды кычырала, онын учуры аайынча сурактар тургузып, қаруу беригер.

2. Берилген план аайынча «Бистин јаткан јерибис» деп темага бойыгардын јаткан јеригер керегинде бичип беригер.

П л а н .

1. Слер кандый республикада, кандый областьта јадып јадыгар?

2. Јаткан јеригердин климады кандый?
3. Кандый өзүмдер өзүп јат?
4. Слердин јаткан јеригерде кандый тындулар бар? (Јерлик ле айылдын тындуларын тоолоп бичип берер).

Великан-јерказаачы (экскаватор).

Великан-јерказаачы деп јаан машина бар. Ол јүк ле жагыс колду. Колынын узуну 20 метр. Јерказаачынын колында темир күрек бар. Ол темир күрек те эмес, ол узун сапту јаан суску.

Будказында бир канча моторлор бар. Машинанын башка-башка частытарын моторлор кыймыктадат. Бастыра моторлорды көрүп, иштедип турган кижини жагыс ла машинист.

Машинист озо баштап бир моторды иштеткенде, болот тиштерлү суску барып јерге кадала берет. Сускуга балкаш, таш толо бергенде, экинчи мотор иштеп баштайт. Сускунын сабы араай бурылып, сускуны јерден өрө көдүрет. Үчинчи мотор иштей бергенде, великан-јерказаачы сол јаны јаар эбирилип бурылат. Анда десе балкаш урарга белетеп салган вагондор бар. Машинист кыңыны тартып ийгенде, сускунын түби ачылып, вагондорго балкаш урула берет.

П л а н.

1. Экскаватордын тыш бүдүми.
2. Онын ижи.
3. Экскаватордын учуры.

С ө с т ö р: *великан, будка, мотор, вагон, часть.*

Гусеничный тракторлорды кем сананып тапкан.

Көп улус гусеничный тракторды американецтер сананып тапкан деп сананып јат. Је чын алза, ол андый эмес.

Гусеничный тракторды сананып тапкан кижини алдынан үрөнгөн механик Блинов деп орус кижини болгон. Блинов 1827 жылда чыккан. Ол крепостной крестьянин болгон, кыра ижин кичинектен ала иштеп баштаган. Онын кийининде ол Волга сууга бурлак болорго барган. Ол анда керептерде от салаачы кижини болуп иштеп, машинаны үренип турган.

1888 жылда ол гусеничный трактор эдип алды. Немецтер

тракторын садып аларга ого көп акча бергилеген, же Блинов гран ары жанынаг келген улуска бойынын эдип алган машиназын сатпаган. Ол тракторын орус којойымга көргүскен, же озор оны садып аларга жөпсинбеген. Каан жанду Россияда Блиновтын эдип алган тракторын анайып бир де немеге бодогылабаган.

Советский жаг турган кийининде дезе бистинг јалагдарла тракторлор иштей берген.

С ө с т ө р: *гусеничный трактор, бурлак, немец.*

Ј акыл та. Бу берилген сурактарга каруу бичигер:

1. Гусеничный тракторды кем сананып тапкан?
2. Бу керек качан болгон?
3. Блинов канча жылда чыккан?
4. Кичинек тужунда ол кайда иштеген?
5. Онын кийининде ол кайда барды?
6. Ол Волгада нени эткен?
7. Блинов гусеничный тракторды канча жылда эдип алды?
8. Блиновтын машиназын кем садып аларга сананган?
9. Блинов машиназын гран ары жанынаг келген улуска ненинг учун сатпады?
10. Каан жанду Россиянынг орус којойымдары Блиновтын тракторын канайып көргөн?
11. Бистинг јалагдарга тракторлор качан чыкты?

Текелү кызыкчак.

Нина Ткачёва јаткан јуртты фашисттер алып алган. Нинанын адазын озор өлтүрип койгон, энезин дезе Германияга айдай бергендер. Нина бир текечегиле артып калала, эжү ле јуртап јаткан.

Бир катап Нина агаш аразына партизандарга барды. Партизандар оны азырап салды. Олорго деремнеде канча немец бар база немецтер нени эдип турганын билер керек болгон. Је озор јуртка барып болбой турган.

Анайдарда, Нина бир сүме таап алган. Ол текезин күнүн ле сайын агаштын жаказына экелип, кабырып тураачы болды. Кызыкчак текезин күнүн сайын агаштын јанына апарып кабырып турганын немецтер көрүп, учы-учында оны керекке албай бардылар. Је Нина дезе агаштын аразына билдирбезиненг барып, партизандарга керектү јепирүләрди айдып беретен.

Бир катап тўнде партизандар журтка келип киреле, фашисттерди жок эдиp салдылар. Нинага жалтанбазы учун ла керектў жетирулер айдып берип турган учун медаль бердилер.

П л а н.

1. Нина текезиле экў артканы.
2. Кызычак партизандарга барганы.
3. Текезин кабырып жүргени.
4. Керектў жетирулер.
5. Партизандар немецтерди жок эткени.

С ө с т ö р: *фашист, партизан, билдирбезинен, жалтанбазы.*

Дружок.

Андрей Солив — пограничник. Дружок — онын ийди. Олор экў гранла агып јаткан суунын јарадыла бараткан. Суунын он јарады — бистин јер эмес. Советский јаратта койу агаш өзүп турган.

Андрей јаратпан кижинин изин көрүп ийди. Кем де границаны кечире базып келген эмтир.

Агаштын ортозыла оштўнин изин истеп, Андрейди Дружок апаратты.

Дружок кенетийин токтой тўшти. Андрей агаштын кийинине киреле, јажынып алды. Ыраак жок ло эки шпион турганын көрүп ийди. Андрей кыйгырды: «Колыгарды көдүригер!»

Бирүзи кол мылтыгын алып аларга сананган. Је Дружок онын үстўне калып чыгала, јерге јыгып алды. Экинчи шпион Дружокты адып ийеле, шыркалај атты.

Андрей база адып ийеле, оштўни шыркалап ийди. Пограничниктер мылтыктын табыжын угала, жүгүрүжип келип, шпиондорды тудуп алдылар. Дружокты больницага апарып саларда, ол удабай ла јазылып калды.

П л а н.

1. Андрей ле Дружок.
2. Шпионды истегени.
3. Шпионды тудуп алганы.

С ө с т ö р: *пограничник, граница, шпион.*

Суунын тожы түшкени.

(С. Аксаков.)

Белая деп суу бистин кирнестеден көрүнип туратан, онын тожы түжерин мен энчикпей сакып тургам. Суунын тожы түжер жүн учы-учында једип келди. Евсеич мен отурган кыпка түргең кирип, сүүнчилү айтты: «Белая суунын тожы кыймыктады!» Жылу кийинип алала, бир ле минуттын бажында мен кирнестеге чыгып келдим. Кыймык јок турган јараттардын ортозыла кара-көк, кезикте сары да өңдү болуп көрүнип турган јаан тош агып баратканын көс албай көрүп турдым. Тошты кечире барган јол ыраак ага берди, кара уй, јүүлген неме чилеп, ол јолло эки јараттын ортозыла мантап турды. Менин јанымда турган кыстар ла үй улус уйдын кажы ла јастыра басканын көрүп, калактажып турды. Мен уйдын мөөрөп турганын угуп, ого сүреен ачына бердим. Қайыр таштын јанында суунын бурылчыгы бар болгон — јол ло кара уй ол ташка једип, анан ары көрүнбей барды.

Кенетийин тоштын үстүнде эки ийт көрүнди, је олордын ары-бери калып, шакпырап тургандарын көрүп, улус каткырышты: ийттер сууга түшпес, эжинип эмезе јарат јаар калып, чыгып келер деп, ончолоры иженип турдылар. Мен база онойын сананып, бараксан кара уйды да ундыйла, улусла кожо каткырдым. Ийттер, чындап та, удабай јаратка чыгып келдилер.

Бу ла күннең ала Белая деп сууны мен јаантайын ајарып көрүп турар болдым.

П л а н.

1. Белая суунын тожы түшкени.
2. Тош түшкенде суунын бүдүми.
3. Тоштын үстүндеги уй ла ийттер.

Сөстөр: *Белая, Евсеич, бараксан, шакпырап, кайыр таштын.*

Ј акыл та. Суунын тожы түшкенин көргөнигерди куучындап беригер.

Крокодил.

Жылып јүрер јаан тындулар ла коронду јаан жыландар изүү ороондордон өскө ороондордо јок. Африкада Нил сууда ла

Онон до өскө сууларда, база сас жерлерде келескенге түңгей сүреен жаан тындулар — крокодилдер бар. Крокодилдер кезикте жүс жылдан ажыра жүрет, олардын кезиктери узуну алты метрге жетире өзүп жат.

Изү ороондордо айас, изү күндөр турат, кезикте узак өйгө жүт боло берет. Крокодилдер суу жок жүрүп болбос керегинде, жаашту күндөрдө ологго сүрекей жакшы. Олор сууда омок то, эптү де, чакту да болуп жат, кургак жерде дезе боду болот. Онын учун крокодил кургак жерге жүк ле күннинг жылузуна жылынып аларга кумактын үстүне чыгып алып жадат. Изү өйлөрдө, түүлген суулар, састар кургап калганда, агын суулар тайызап ол эмезе чек жок болуп кургай бергенде, крокодилдерге коомой болуп жат. Бу өйдө олог састын, суунун эмезе көлдин баларына казынып кирип алып, бир канча айлардын туркунына уйуктап жадат.

Крокодилдер жүзүн-жүүр тындуларла азыранып жат, же аштай берген учуралдарда өлгөн дө тындуларды жиринен жескинбес.

Жаан крокодилдин чактузы сүреен, ол суу жаар кижидең болгой, эштекти, буканы, төөни де апарар аргалу! Онын учун крокодил кижиге сүреен жеткерлү. Изү ороондордо көп улус сууларда эжинип жүрүп, ол эмезе сууларды кечип туруп крокодилдин жеми болуп жат.

П л а н.

1. Крокодилдер кайда жүрет?
2. Крокодилдин тыш бүдүми.
3. Крокодилдин суудагы ла кургак жердеги жүрүми.
4. Крокодилдер неле курсактанып жат?
5. Крокодилдер кижиге ненин учун жеткерлү.

Жакылга. Крокодил керегинде база нени билеригер, айдып беригер.

Кара түлкү.

(Виталий Бианки.)

Якутиянын агаштарында кышкыда кара түлкү табылды. Кара түлкүлөр каа-жаа ла көрүнөтөн. Олордын терези өскө андардын терезинен ончозынан баалу.

Көдүрө анчылар тийинген болгой кишти де атпай, жаңыс
ла бу түлкүни истеже бердилер.

Қара түлкү қарға ыраактан јарт көрүнөт. Қара түлкүге
бойының терезин қорулап аларға сүреен сүмелү болор керек.
Қара түлкү бойына ок јеткедий јерге бир де кижи јууктатпас
сүмелү ле ајықчым болды, анчылардың бир де тузагына, чак-
пызына кирбес болды.

Анчылар қара түлкүден чөкөп, ойто тийиндер, киштер ле
онон до өскө андарды андай бердилер.

Је бир ле јиит анчы қара түлкүден артар күүни јок болды.
«Қыйналып јүрүп оны тудуп алзам, кенетийин байый берерим»
— деп, ол сананып турды.

Қара түлкүни онон ары истей берди.

Қара түлкү дезе мындый болды: анчы оны истеп барза, ол
эбиреде мантап келеле, анчының јолына чыгып алып, оның
кийининен базып јүрет.

Јиит анчы қара түлкүнің мындый қымығын билип алды.

«Кем јок, базып ла јүр! — деп, сананып алды. — Мен эби-
реде јолго чакпылар салып, бойы адылар сагадактар тургу-
зып салала, ол јолло базып јүрерим. Ол тушта, көбөркийек, сен
меге туттурарың».

Анчы сананган шүүлтези аайынча эдип салды. Јолына чак-
пылар салып, оны көрүнбес эдип үстүне қар чачып салды. Јы-
раалардың ортозына дезе бойы адылар сагадактар тургузып,
оның оғын божодор бууларды јолды кечире тартып салды.

Ончозын эдип салала, ол јолло эбиреде базып јүрди. Ан-
чы базып јүрзе, қара түлкү анчының кийининен базып јүрет.

Анчы чакпыларды ла бууларды ажыра алтап базат, түлкү
дезе оларды ажыра қалып јүрет.

Олор экү эбирү јолло эбирген-эбирген, эбирген-эбирген —
анчы арыј берген, јүк арайдан базып јүреле, бир бууга та-
барып ийген. Сагадақтың оғы анчының будына желип тийди.
Анчы айылына јүк ле арайдан јылгажақтап јетти. Ол қыжыла
оорып јатты. Қара түлкү дезе јүре берди.

П л а н .

1. Якутияда қара түлкү табылғаны.
2. Оның терезинин баазы.
3. Түлкү қарған анчылардан қанайып сүмеленди?
4. Түлкү јиит анчыдан қанайып сүмеленди?

Сөстөр: *жууктатпас, сагадактар, қылығын.*

Поход.

(А. Гайдар.)

Бир солдат түнде повестка экелген. Таң алдында, Алька бек уйуктап жадарда, адазы уулын окшойло, жууга, походко жүре берген.

Мени ненинг учун ойгосподыгар деп, Алька эртен тура чу-гулданып, мен база походко баратам деген. Алька ыйлап, кыйгырар да эди, же энези Аלקаны походко ийерге кенетийин жоп-синерде токунай берди.

Жорук алдында күчин тыгыдып аларга, Алька бир табакка толтыра каша жиди, сүт ичти. Онын кийининде дезе энезиле экү жоруктаарга керектү немелер белетегиледи. Энези штач көктөди, Алька дезе полго отурып алып, агаштан үлдү этти. Иштеп отурала походный кожондор кожондоорго үренгиледи.

Анайып отурганча, энезининг ишке барар ойи жетти. Бу керектерди эртенге артызып салдылар.

Аלקаны ыраак жолго анайып күнүн-күнге белетегиледи. Штан, чамча көктөп, мааны, флаг жазап, жылу меелей, чулук түүгендер. Стенеде мылтыктын ла барабаннын жанында агаштан эткен жети үлдү турды.

Походко жүре берер керек болгон, же соок кыш једип келген. Андый соокто соокко алдырып, јаштыму да тийердег айабас. Алька жылу күндерди сакыды.

Күндер жылыды. Кар кайылып, карара берди. Эмди ле тергенгедий болгон, же кенетийин эжишти кижин токулдатты. Походтон јанып келген адазы јаан алтап, турага кирип келди. Адазынын жүзи күнге күйүп, тотко карарып, ээриндери јарылып калган, же боро көстөри сүрекей сүүнчилү көрүп турган.

Адазы Аלקанын энезин кучактады, уулын окшоды, энези адазын јенү алганыла уткыды. Онын кийининде Аלקанын походко белетеген јепселин көрди. Күлүмзиренеле, уулына јакарды: бу жуу-јепселди, кийимди белен тут, ненинг учун дезе, уур жуу-согуштар, јеткерлү походтор эмди де көп болор деди.

П л а н.

1. Адазы походко барганы.
2. Алька походко барарга шыйдынганы.
3. Кыш келгени.
4. Адазы јанып келеле, Алькага кандый јакару берди.

Улу сад өскүрөөчи.

(Кочетковтын бичигени аайынча.)

Улу сад өскүрөөчи Иван Владимирович Мичуриннинг адын бистинг ороондо кандый ла кижги билер.

Онын адазы сад өскүрерге база сүүйтен.

Айылдаш јаткан улустын балдарыла кичинек Ваня көп ойнобойтон. Ол көп сабазында огородто ол эмезе садта жүргени көрүнөтөн.

Садта ла огородто Ваня бойына грядалар эдип, ого үрендер отургузып турган. Ол сүреен јакшы өзүмдер: тату мырчак, јаан тату вишня ла сливалар өскүрип алар күүндү болгон.

Ваня ченемелдер өткүрип туратан.

Кезикте ченемелдеринен неме болбой турган, андый да болгондо, уулчактын күүни јанбай турган. Ол талдап алган үрендерин катап ла отургузатан.

Мичуриннинг ада-энези бай улус эмес болгон. Онын керегинде ого көп үренерге келишпеген.

Иван Владимирович јаштан ала ишке кирип, бойынын курсагын таап жүрөтөн. Је бойынын сүүген керегин — сад өскүрерин таштабаган.

Күнүн ле иштин кийининде садта жүрөтөн: ондо өзүмдердин јерин күбүредип, сугарып, ол эмезе ченемелдер өткүрип туратан болгон.

Энгирде, анчадала кыш ойинде, Иван Владимирович сад өскүрер керепинде бичиктер кычыратан. Ол эн артык бүдүмдү өзүмдердин үрендерин талдап алала, бойынын садында отургузып, кичееп өскүрөтөн.

Бир канча јылдардын бажында Иван Владимировичте сүреен кайкамчылу сад өсти.

П л а н.

1. Мичурин бала тужунда нени эдерге күүнзеген?
2. Бойынын садында Мичурин канайда иштеди?

Ўредүчи.

(Советский Союзтын Геройы Кожедубтын эске алынганынан.)

Мен бир күнди качан да ундыбазым.

Сүреен тын салкынду да, соок то күн болгон. Мен таг ја-

рыгалакта ойгонып келгем. Тураның ичи сырагай карануй болгон, печкениң оозында энем нени де иштенип турган. Энем арбанып, менле тартыжып турала, школго мени божодып ийди. Мен тожонтып калган тепкиштерди төмөн тоголонып тўжеде, тыныш та алынбай жүгүрдим. Карлу салкын жүзиме согуп, тумчугымды, жаактарымды ла кулактарымды ужыдып турды.

Анайып школго једип келдим. Школдың трубазынан ыш чөйнилип турган, көзнөктөринен бир де неме көрүнбей кажайа тогуп калган.

Қирнестеге чыгала, эжикти тартсам — бектү эmdir. Школго барар јолдо бир де ис јок болгон. Байла, бир де кижи келбеген. Мен соокко тоңгоныма ла ачынганыма ыйладым. Қирнестеде ыйлап отурарымда кенетийин эжик ачылала, бистниң үредүчи Нина Васильевна чыгып келди. Бир колыла бажындагы пладын тудуп, экинчизиле мени кучактап айтты: «Не болды, Ванюша? Сени кем ыйлатты? Мындый соокто школго не келдинг, бис бүгүн үренбей турубыс».

Мен дезе унчукпай, жагыс ла өксөп тургам.

Үредүчи көзимниң јажын арулап, мени бойының туразына јединип апарган. Анда мениң бөрүгимди ле тонымды чечип, кенетийин колдорыла чабынып ийди: «Ой, Ванюша, сениң кулагың ужып калган эmdir!» Тышкары түрген чыгып, кар экелеле, мениң кулагымды изигенче ле јышкан. Оның кийининде столдың јанына отургузып, изү чай уруп береле, чаазынга ороп койгон узун конфет берген.

Мен чайды ичип аларымда, Нина Васильевна мени печкениң јанына отургузала, көп јурукту калың бичикти береле, айткан:

— Је, сен бүгүн школго јангыскан келген болзон, мен жагыс сени ле үредерим. Сен — мениң бастыра классым!

Бичик те, бичиктери јуруктар да эmdi мениң сагыжыма кирбейт. Бу керек болгонынан бери удай берди. Нина Васильевнаның айылында меге сүреен јакшы ла болгоны сагыжыма кирет. Шуурган токтогончо бис оныла кожо кычырганыс, бичигенис, тоологоныс.

Мен ле мениң үредүчим ортодо бек најылык бу күннен ала башталган.

П л а н.

1. Эртең тура Ваня школго канайып шыйдынган?
2. Энези юны нениң учун божотпоско сананган?

3. Ваня школдо.

4. Уулчак ла ўредўчининг нак боло бергендери.

Жакылта. Қычырган куучынның учуры аайынча «Ваня школдо кўнди канайда ўткўрген» деп куучын бичип беригер.

Болушчы.

(С. Косов.)

Жаанак колхозтын огородынан жанып келди.

Онын балазынын балазы Таня наадайла ойноп отурды.

Жааназы Таня жаар кўрўлў, кўлўмзиренди. Бойынын сўўнге-нин айдып берди:

— Мени бўгўн бригадир мактады. Мен капустаны одойло, сугарып салдым. — «Сенин капустаг жакшы ўзўп жат» — деп, бригадир айтты. — Грядалардын ортозында ўлўнди одоп салар керек болгон, же бош жок, айылда иш база бар.

Жаанак отурган жеринен турала, иштенип шакпырай берди. Курсак азып, каша кайнадар ўй жетти.

Печкезинин оды кўндўгип кўйе ле берерде, кўзнўктинг алдына куштын балдары жуулыжып, чыйкылдажа берди.

— Ээ калак, куштын балдарын азырабаган эмтирим ине! Печкеден ырап барарга болбос, сўт ажа берер, — деп, колын чабынып, жаанак айтты.

Таня наадайды туура салып койоло, тактадан тўжўп алды.

— Жаана, куштын балдары чыйкылдажып туры, мен олорды барып азырап салайын — деди.

— Бар, балам, бар! Сен куштын балдарын барып азыра, мен сенин наадайынды кўргўйим.

Ол кўн энтирде Таня жааназыла бастыра ижин бўдўрип салды: куштын балдарын да азырап койдылар, курсагы да белен болды.

Экинчи кўнде жааназы база ла арып калган жанып келеле, база ла курсак асты. Куштын балдарын азырайын десе, олор тойу болды, энезининг канадынын алдында отургылады. Жаанакка каша ла кайнадары артты.

— Слерди бўгўн бригадир мактады ба? — деп, Таня сурады.

— Мактаарын мактаган ла, — деп, жааназы айтты. — Бистинг колхозтын огородында капуста жакшы ўзўп жат. Жаныс ла

капустаны курт жип жат, оны өлтүрөр керек болгон, же бош ай жок — деди.

— Жаана, слер эртен огородтон жанарга мендебегер, не ле ишти мен бүдүрүп саларым — деп, Таня айтты.

Жадын анайда ла өдөр болды. Жаанак айылга жанып келгенде, жагыс ла курсак белетеерин билер болды. Айылдын ичи ару, ончозын жуунадып салган, куштары тойу болды.

— Ай, балам, ай, болушчым! — деп, жааназы Танянын бажын сыймап, айдып турды. — Мени колхозтын жуунында мактаза, мен айдарым: «Жагыс мени мактабагар, менин Танюшамды кожо мактагар».

П л а н .

1. Жаанак кайда иштеп турган?
2. Айылында жаанакка кандый иш эдер керек болгон?
3. Жааназына Таня канайда болужар болды?
4. Бригадир оны ненин учун мактады?

Ж акыл т ал ар. Куучынды ненин учун «Болушчы» деп адаган? Оны жартап беригер. Слер айылыгарда жарган жаанакка канайда болужып турганыгарды куучын эдип бичип беригер.

Сашко.

(И. Василенконын эске алынганынан.)

Кичинек тужунда мен казан азып турган үй кижинин уулчагыла ойноп туратам. Ол арык, тотко карарып калган жүстү, кап-кара көстү, тааннын балазына жүзүндеш уулчак болгон. Ол он бир де жашту болзо, же школго качан да үренбеген. Кожойым ээзи казан азаачылардын балдарын тегин ле не үредер деп туратан.

Ол мени ле көрөр болзо, мен оного артык эдип ийер эдим деп туратан.

Же бир катап ол жагыс ла садучыларды эмес, же кожойымнын бойын да кайкатты. Бир катап городжо Шутихин деп кичи желеле, кейле учар шарга отуруп учуп чыкканын ол көргөн.

Сашко айтты:

— Адаан да кайкамчылу неме бол! Кучыйак та оного эштү учуп жат. Куш кеберлү неме сананып ого кичи отуруп алала, бараткан эдип жазап алган болзо, көргөдий неме ол болор эди.

Сашконы улус электешти. Је бир неделениг бажында Сашко тенгери јаар таан кеберлү кандый да куш божодып ийди. «Тааны» өрө учуп чыгала, эки этаж тураныг үстүне айланып ийеле, түжүп келди. Садучылар кайкаган бойынча оозын ачып алган тура калды, Сашко десе «тааннын» ичинег тирү чычканды чыгарып келди. Сашконыг эткен самолёдынын баптапкы ла пассажири чычкан болгон эмтир.

Је Сашкого үренерге келишпеген. Андый да болзо, уулчак он алты јашка једеле, агаштан, өскө дө немелерден јүзүн-јүүр немелер эдерге үренип алган.

Октябрьский революция болды. Онын кийининде гражданский јуу болордо, Сашко мылтык тудунып алаала, Кызыл гвардияга барган. Је өштүнинг качып бараткан керебинег аткан ок тийеле, оны өлтүрип ийди.

Јок, Сашко эзен!

Ол бистинг миллион тоолу балдардын јүрегинде тирү јүрет. Бистинг эки јүс миллион албатынын санаазына да ол тирү деп эбслет.

П л а н .

1. Сашконыг тыш бүдүми.
2. Сашко нени айдып туратан.
3. Кейле учар шар.
4. «Таан».
5. Революциянын кийининде.

С ө с т ö р : *којойым, кейле учар шар, садучь, этаж, Кызыл гвардия.*

Јакылта. «Мен кем болорым» деген темага сочинение бичигер.

Јүрүм төрөлине берилер учурлу.

1943 жылда, јаскыда ла јайгыда, Шуклининг јүрүминде солун керектер көп эмес болды. Ол бойынын частине јангы ла једип келерде, ого јаан тартыжуга жирижерге келишти. Бу тартыжуда онын батареязы немецтердинг бир канча блиндажтарын ла бистинг черүлерге ичкерлеерге чаптык эдип турган пулемётный точкаларын базып салды.

Онын кийининде, күн өткөн сайын керек там тынгый берди. Сүрөсн кату ой болгон. Кызыл Черү өштү-шилемирден бистинг

жерди арутап, Күнбадыш жаар ичкерлеп турды. Старший лейтенант Шуклиннинг батареязы бистинг жаан ийделү ичкерлеп турган жуучыл күчтинг жаан эмес те болзо, бек бөлүгү болды.

Шуклин кожо тартыжып турган частьты фронттын бир участогынаг база бирүзине көчүрүп турган. Олор кайда да болзо, озочылдардыг тоозында болуп, бойынын маанызын жаны жегүлерле там ла макка салып турдылар.

Бир жакшынак жегүлү жуу-согуштын кийининде частьтын командири Шуклинге ВЛКСМ-нин Төс Комитединен келген именной час табыштырып берди. Бу час фронтко келген кийининде Шуклиннинг комсомолдонг алып турган үчинчи сыйы болуп жат.

Часты аларда Шуклин бу берген сыйды чын керектинг бойы ла актаарым деп, мындый сөзин берди:

«Оштүни алдындагызынан чокум адып, алдындагызынан калапту кыарым. Менин жүрүмим мени өскүрүп, үредип салган Төрөлиме берилер учурлу, онынг учун керектү болзо, мей бойымнын жүрүмимди Ада-Төрөлим учун аланзу жогынан берер учурлу».

П л а н .

1. 1943 жылдыг жайы ла жазы.
2. Шуклин тартыжып турган частьтын жуучыл керектерн.
3. Сый.
4. Шуклиннинг акту сөзи.

Сөзүр: *блиндаж, лейтенант, пулемёт, участок, именной час, макка.*

Жирме сегис.

Бу керек 1941 жылда, ноябрь айдын 16-чы күнинде, фашисттер Москваны жуулап аларга албаданып турган тушта болгон. Бу ла күнде гвардеецтер Ада-Төрөли учун сүреен жаан подвиг эткен.

...Түниле кар жааган. Московский жерлердинг жалаңдарында, агаштын ортозында жаткан мундар тоолу жуучылдар ла офицерлер таг адарын сакып жаткандар.

Василий Ключков деп политруктын жуучылдары база жууга белетенип турдылар. Жуунын алдындагы ла күнде Панфилов деп генерал мынайда айткан:

— Таңары жуук фашисттер база ла ичкерлеп келер. Окопты терен казыгар, нөкөрлөр! Бистин турган жердег оштүлөр өдүп болбос.

Таң борорып, жарып келеткен.

Карла бүркөлип калган жалаңда фашистский автоматчиктер көрүнип келди. Москвага жетире эмди жол ачык деген неме чилеп, олор бастыра сынына туруп алган келеттилер.

Фашисттер жууктап келерин жирме сегис панфиловецтер сакып жаткан. Сакып турган ой једип келди. — Фашистский автоматчиктерди адыгар! — деп, Василий Қлочков кыйгырып ийди. Пулемёттордын ла мылтыктардын табыжы күүлей берди. Фашисттер кайра болды. Көп сабазы кардын үстүнде артып калды.

Узак эмес ойгө тымык боло берди. Моторлордын табыжы катап ла угулып, панфиловецтердин окопторы јаар жирме фашистский танк келетти. Қлочков нөкөрлөринин ижемчилү көрүп турган чырайлары јаар көрөлө айтты: — Биске ырыс болды, нөкөрлөр! Танктар жирме, бис дезе жирме сегис кижиле. — Анайып айдала, озо ло келип жаткан танк јаар граната мергедеп ийди. Јаан күзүрт угулды, танк токтой берди.

Баатырлардын бирден соккон согужы узак ойгө улала берди. Он төрт фашистский танк карлу жалаңда карарып калган тура калды. Је панфиловецтер де астай берди. Бу ойдо јангы танктар көрүнип келди. Эмди олордын тоозы одустан көп болгон. Панфиловецтер кучактажып ийдилер.

— Россия элбек, је кайра барарыс јок. — Қийинибисте Москва! — деп, Қлочков деп политрук айтты.

Оштүлөрдин танктары јалбырап, болоттын табыжы шыңкылдап турды...

Жирме сегис герой өлүп калды, је олордын турган јеринен оштүнин бир де танкы өтпөди.

П л а н .

1. Жууга белетенгени.
2. Генерал Панфиловтын јакарузы.
3. Фашисттер ичкерлеп келгени.
4. Геройлордын өлүми.

С ө с т ö р : *гвардеец, офицер, политрук, генерал, автоматчик, окоп.*

ПРИЛОЖЕНИЕ.

КАРТИНАЛА ӨТКҮРЕТЕН ИШ.

«Јуунтыда» берилген јуруктардын планы јуукташтыра берилген.

Ол јуукташтыра берилген план үренчиктерге јуруктын учурын тереңжиде јартап аларына болужар.

Тургускан задачаларды ла үренчиктердин билгин ајаруга алып, кажы јурукты кандый класска беретенин үредүчи бойы талдап алар учурлу.

Темдектезе: «Агаштын аразында аза бергендери» деп јурук аайынча эмезе «Јайгыда агаш аразында» деп јуруктын јүк ле бир кандый бөлүги аайынча III ле IV класстарда бичиирге јараар. «Балдар агаш аразынан канайып чыктылар» деп јурук аайынча II ле III класстарда бичиир.

Өскө јуруктарга көргүзү эдип допoлнительный темалар ла пландар берилген.

Кастарды өчөштирбе!

Јурукчы *А. Н. Комаров.*

«Кастарды өчөштирбе!» деп јурук аайынча бичийтен куучыннын планы.

1. Лёня кайда ойноп јүргөн?
2. Ол баштактанар кандый эп тапкан?
3. Бойынын баштак кылыгы учун ого кандый буру једишти?
4. Лёнянын качып браатканын жем көрүп турды?

Ол не анда?

Журукчы *А. Н. Комаров.*

«Ол не анда?» деп журук аайынча бичийтен куучыннын планы.

1. Койондор кайда жаткан?
2. Олор не керек ле кайдаар кире конгондор?
3. Олор ненин учун кенетийин токтой түжүп, сергелег болло бердилер.
4. Онон ары олорло не болды?

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ ТЕМА.

Менин огородым.

П л а н.

1. Огород кайда?
2. Огородто не өзөт?
3. Оны кем корыйт?

Амыраарга келип жүргени.

Журукчы *В. С. Баюскин.*

«Амыраарга келип жүргени» деп журук аайынча бичийтен куучыннын планы.

1. Бир канча балдар кайда жуулдылар?
2. Олордын нөкөри кайдан келди?
3. Ол кандый кийимдү? Онын бажында не бар?
4. Балдарга ол нени куучындайт?
5. Кем канайып оны угат (күйүңүзүңүз, кайкамчылуу, тоом жылу)?

«Агаш аразында аза бергендери».

Журукчы *В. С. Баюскин.*

«Агаш аразында аза бергендери» деп журук аайынча бичийтен куучыннын планы.

В с т у п л е н и е.

1. Жылдын өйи.

2. Оля ла Володя не керек агаш аразына бардылар?
3. Олор бойлорыма кожо нени алдылар?

Т ө с б ө л ү г и.

1. Оля ла Володя кандый мешкелер жуудылар?
2. Олорды кайда бедредилер?
3. Олор канча кирелү мешке жууп алдылар?
4. Тийинининг жийинининг олор кайдаар бардылар?
5. Оляны анайып не жоркытты?

З а к л ю ч е н и е.

Балдар агаш аразынан канайып чыктылар?

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ ТЕМА.

Жайгыда агаш аразында.

П л а н.

1. Агаштар, жыраалар.
2. Өлөг.
3. Чечектер.
4. Лилектер.
5. Мешкелер.
6. Кушкаштар.

Жааназа талайчы болотон уулчак.

Журукчы *В. С. Баюскин.*

«Жааназа талайчы болотон уулчак» деп журук аайынча бичийтен куучыннын планы.

1. Действие кайда болгону керегинде үредүчининг кыска кере сөзи.
2. Балдар кайдаар келдилер?
3. Балдар жаратта ла талайда нени жордилер?
4. Балыкчы нени эдип отурды?
5. Уулчак нени узанып отурды?
6. Сыйынына не жерегинде куучындап турды?
 - а) Онын кайкамчылу кереби талайла канайып жүзүп жүрөр?
 - б) Ол кандый талайчы болор?

Одунун жанында.

Журукчы В. С. Баюскин.

«Одунун жанында» деп журук аайынча бичийтен куучыннын планы.

Вступление.

1. Деремне кайда турган?
2. Суу кайда агып жаткан?

Төс бөлүгү.

1. Колхозтын үүр малын качан да кайдаар айдап экелдилер?
2. Үүр малды кем кабырган?
3. Мал кабыраачыларга кем болушкан?
4. Пастушок не керек от одурды?
5. Пастушокторго кем келди?
6. Нөкөрлөри кайдан келдилер?
7. Олордын бирүзи не керегинде куучындады?
8. Оны пастушоктор канайып уктылар?

Заключение.

Деремненин ле городтын балдарынын најылыгы.

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ ТЕМА.

«Петя городской школ керегинде нени куучындады».

1. Здание, классный кыштар, кабинеттер.
2. Кружоктордын занятиелери.
3. Пионерский сборлор, ойындар, походтор.

Каникулга келгени.

Журукчы Ф. П. Решетников.

«Каникулга келгени» деп журук аайынча бичийтен куучыннын планы.

1. Алёша таадазына каникулга кайдан келди?
2. Ол кандый кийимдү, бойын канайда тудат?
3. Таадазы оны канайып уткыйт?

4. Алёшаны база кем уткыйт? Қанайып?
5. Олор ого нени белетеп салдылар?

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ ТЕМА.

Комнатаның ич янындагы бүдүмин көргүзип бичири.

Жиит техниктер.

Журукчы *А. Н. Малиновский.*

«Жиит техниктер» деп журук аайынча бичийтен куучынның планы.

1. Пионерлер кандый кружокто иштегилейт?
2. Ол кружок кайда тӱзӱлгӱн?
3. Кружокты кем баштайт?
4. Жиит техниктер кандый макет белетеп алдылар?
5. Олордың кажызы та нени эдип јат?
6. Ветрякты олор не керек јазагылап јат?
7. Жиит техниктер макеттег ӱскӱ нени белетеп алдылар?
8. Кружокто иштегени олорго кандый туза јетирет?

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ ТЕМА.

Бойыгардың кружокто иштегениер керегинде куучын бичири.

П л а н.

1. Мен кандый кружокто иштеп јадым?
2. Ненин учун мен бу кружокко јӱрӱп јадым?
3. Мен анда нени эдип јадым?

Пионерский лагерьде.

Журукчылар *В. А. Ермолов* ло *Е. А. Львов.*

«Пионерский лагерьде» деп журук аайынча бичийтен куучынның планы.

1. Пионерлер јайгы каникулды кайда ӱткӱредилер?
2. Лагерь кайда туру?
3. Лагерьди айландыра ар-бӱткен: агаш, суу, јаландар.
4. Пионерлер самолётторын кайдаар, не керектӱ апардылар?

5. Олорды кем жазаган?
6. Пионерлер база нени эдедилер?
 - а) балыктаганы, б) волейбол ойногону, в) курт-конустарды ла өзүмдерди коллекцияга жууганы.
7. Ол коллекциялар кемге, не керектү?
8. Пионерлер нениг учун лагерный жүрүмди сүүйдилер (амыраары, тузазы)?

Таандар учуп келдилер.

Журукчы *А. К. Саврасов*.

«Таандар учуп келдилер» деп журук аайынча бичийтен жуучыннын планы.

А. К. Саврасов керегинде үредүчининг кыска жире сөзи.

П л а н.

1. Жас клееткенинин белгелери:
 - а) чагкыр тегери;
 - б) кар кайылып турганы,
 - в) карантылар,
 - г) агаштын бүрчүктери көөп келгени,
 - д) суу киргени.
2. Таандар учуп келдилер.
3. Уйа тартарына кичеенгени:
 - а) јер талдап алганы,
 - б) јаны уйалар жазап ла эски уйаларын жазаганы,
 - в) тал-табыш.

З а к л ю ч е н и е.

Жас келди.

БАЖАЛЫКТАР

Автордон	3	Таня Логай. (К. Носиловтың бичигени аайынча)	51
Экинчи класс.		Jaанaмa бapып жүргеним. (М. Горькийдин бичигени аайынча)	52
«Сурактарга бичип каруу бетерен материал»	6	Чөрчөкчи Санабай	53
Планла бичийтен пьсьменный изложениелердин тексттери	17	Күйгек. (К. Ушинский)	54
Учинчи класс.		Jaаштын кийининде (К. Ушинский.)	—
Кискенин балазы. (Л. Толстойдын бичигени аайынча.)	26	Эске алынганан. (М. Горькийдин бичигени аайынча.)	55
Мешкелеп жүргени	27	Шутай. (О. Петровская ла Г. Замчалов.)	—
Өлүмниң жанында	—	Капитан Гастелло	57
Печкеле болгон учурал	28	Мүркүт (Л. Толстой)	58
Тайгыл ла Калтар	—	Киске тийининин балазын канайып азырап алган	59
Жалтанбас уулчак	29	Лопатин Мишанын жозокту кереги. («Пионерский правдадан»)	60
Айу балдарын сууга жүнганы	30	Комсомолец Матросовтын по-двиги	61
Эр кижиле айу. (Чөрчөк.)	31	Саша Чекалин	—
Түлкү ле турна. (Чөрчөк.)	32	Советский Союз — ишкүчиле жаткандардын билези	62
Эки нөкөр. (Л. Толстойдын бичигени аайынча)	33	Агаштын учуры	63
Уч нөкөр. (В. Осеванын бичигени аайынча)	—	Ол пионер болгон	64
Менин келескеним	34	Лиза Чайкина	65
Еж	—	Карчага ла каргаанын балазы	—
Жалтанбас милиционерлер	35	Тийининин кышка белетенгени	66
Бистин заводтор ло фабрикалар	36	Жай	—
Бистин область	—	Жайгыда эртен тура	67
Тийингле болгон учурал	37	Күкүрттег коркыган балдар	—
Досколордог эткен кеме	—	Бистин турабыс	68
Кардын алдындагы кижиле (С. Аксаков)	38	Куштардын учуп баратаны	—
Тоштын үстүндеги ат. («Мурзилка» деп журналдаг.)	39	Тындулардын блаашканы. (Чөрчөк)	69
Сливанын сөйгү (Л. Толстой)	—	Пограничниктердин ижи	70
Арыштын күйгени	40	Ледокол	—
Жерлик суугуштарды канайып тудуп алдыбыс	41	Төртинчи класс.	
Кузнецова Настасьянын геройский кереги	42	В. И. Ленин канайда үренген. (Ленинниң бала тужы керегинде куучындардан)	72
Олеттин жааназы (Косевой Олеттин энезинин куучыны)	—	Советтер	73
Түлкү ле тийин	43	Россия — самолеттын төрөли	—
Пионерлер болушты	44	Советский Черү	74
Нөкөрлөрим болушты. (Газетке ийген пьсьмо).	45	Жерлик ат. (О. Перовская ла Г. Замчалов)	75
Айылдын ээзи	—	Горилла	—
Айулар. (П. А. Мантейфель.)	46	Болот тырмак (Эль-Регистан.)	76
Найылар	47	Иохимниң шооры. (В. Короленканын бичигени аайынча)	77
Ежик. (М. Пришвин.)	48	Волгада. (М. Горькийдин бичигени аайынча)	78
Jeерен бее ле бөрү	49	Кара кула ла түлкү	79
Агаш аразында күкүрт. (Л. Толстой)	—		
Агаш аразында суу киргени. (В. Бианки.)	50		

Деремнедеги күс. (К. Ушинский)	—	Слон ээни жеткердег канайып ай- рып алды. (Б. Житков.)	—
Михей деп анчы ла жерлик кастар (Н. Соколов-Микитов)	80	Кейле жүрер почта	99
Талайдыг анчызы	81	Бөрүлөр балдарын канайып үре- диз жат	100
Сүзеен уй	82	В. И. Чапаев	101
Агаштар ортодо блааш	83	Кандиль-китайка	—
Агаштын тузазы	84	Тундрада	102
Бистин агаш	—	Түлкү ле Теке. (Орус чөрчөк)	103
Бистин деремне	85	Тайга	104
Бу бастыразы эмес .. («Пионер- ская правда» газеттен)	85	Великан-жерказаачы (эскева- тор)	105
Карган кыштын кылыгы	—	Гусеничный тракторды кем сана- нып тапкан	—
Октябрьский революция	86	Текелү кызычак	106
Улу орус ученый И. В. Мичурин	87	Дружок	107
Иван Галка деп стрелочник	88	Суунун тожы түшкени. (С. Акса- ков)	103
Тарас Шевченко	89	Крокодил	—
Горькийди полиция канайып исте- ген. (М. Горький)	90	Кара түлкү (Виталий Бианки)	109
Мен баштапкы ла балыкты ка- найып туттым	91	Поход. (А. Гайдар)	111
Таран. (Советский Союзтын Ге- ройнынын Харитоновтын куу- чыны)	92	Улу сад өскүреччи. (Кочетковтын бичигени аайынча)	112
Кейле жүрер связной	93	Үредүчи. (Советский Союзтын Ге- ройы Кожедубтын эске алын- ганына)	—
Лагерьге	94	Болушчы. (С. Косов.)	114
Кызычак ла мешкелер. (Чын бол- гон керек)	95	Сашко. (И. Василенконын эске алынганына)	115
Куштар — садтын чын каруул- чыктары	96	Жүрүм төрбалине берилер учурлу	116
Ийтерле тартып турган почта	97	Жирме сегисе	117
Бар автомобильге канайып та- барган	98	Приложение. Картинала өткүре- тен иш	119

Барантаева Мария Алексеевна

СБОРНИК СТАТЕЙ ДЛЯ ИЗЛОЖЕНИИ

Для начальных школ

На алтайском языке

Редактор З. И. Табакова.

Технический редактор М. И. Тхетисков

Корректоры Н. Н. Параев и А. А. Сабашкин

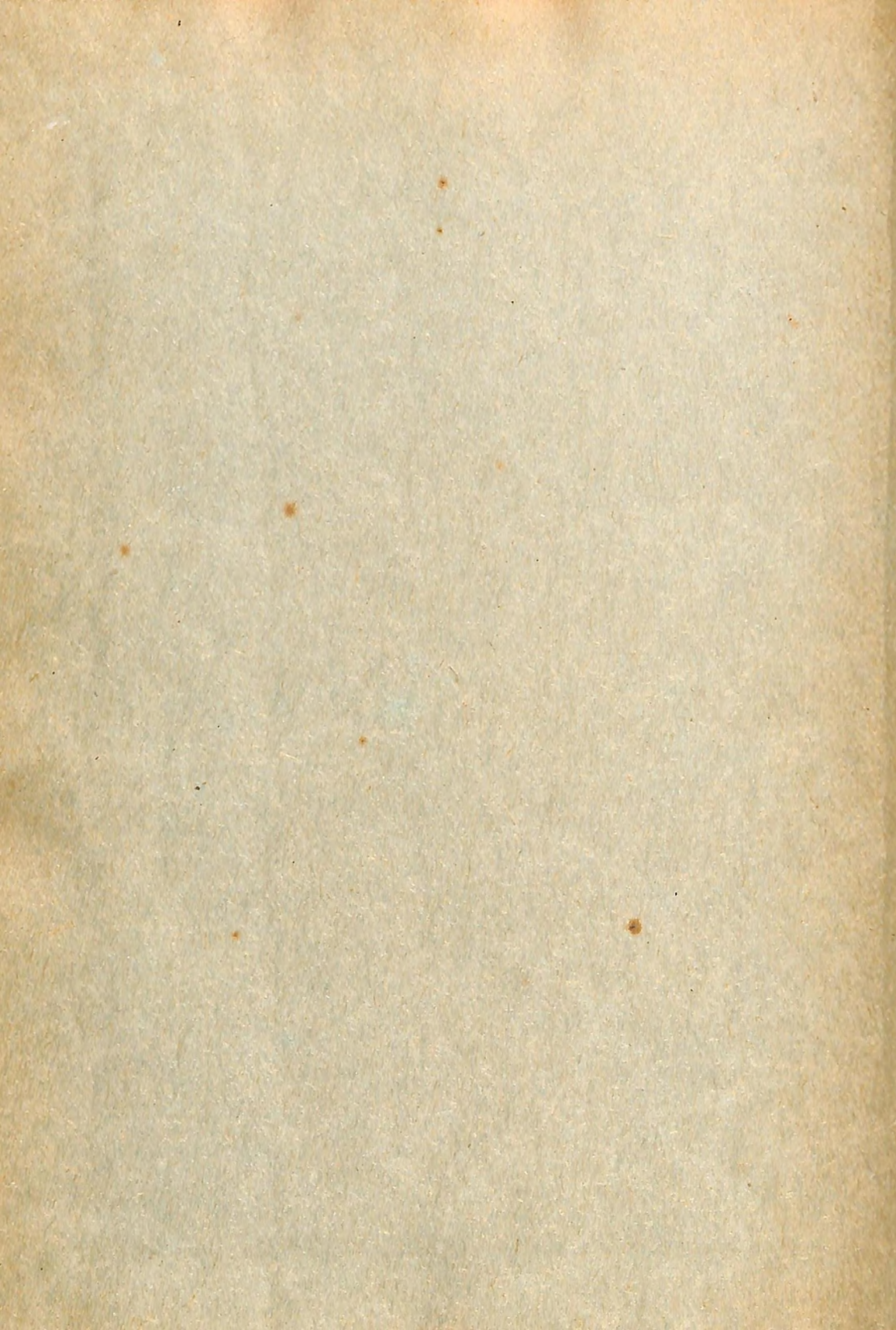
Сдано в набор 12/1 1962 г. Подписано к печати 10/III 1962 г.

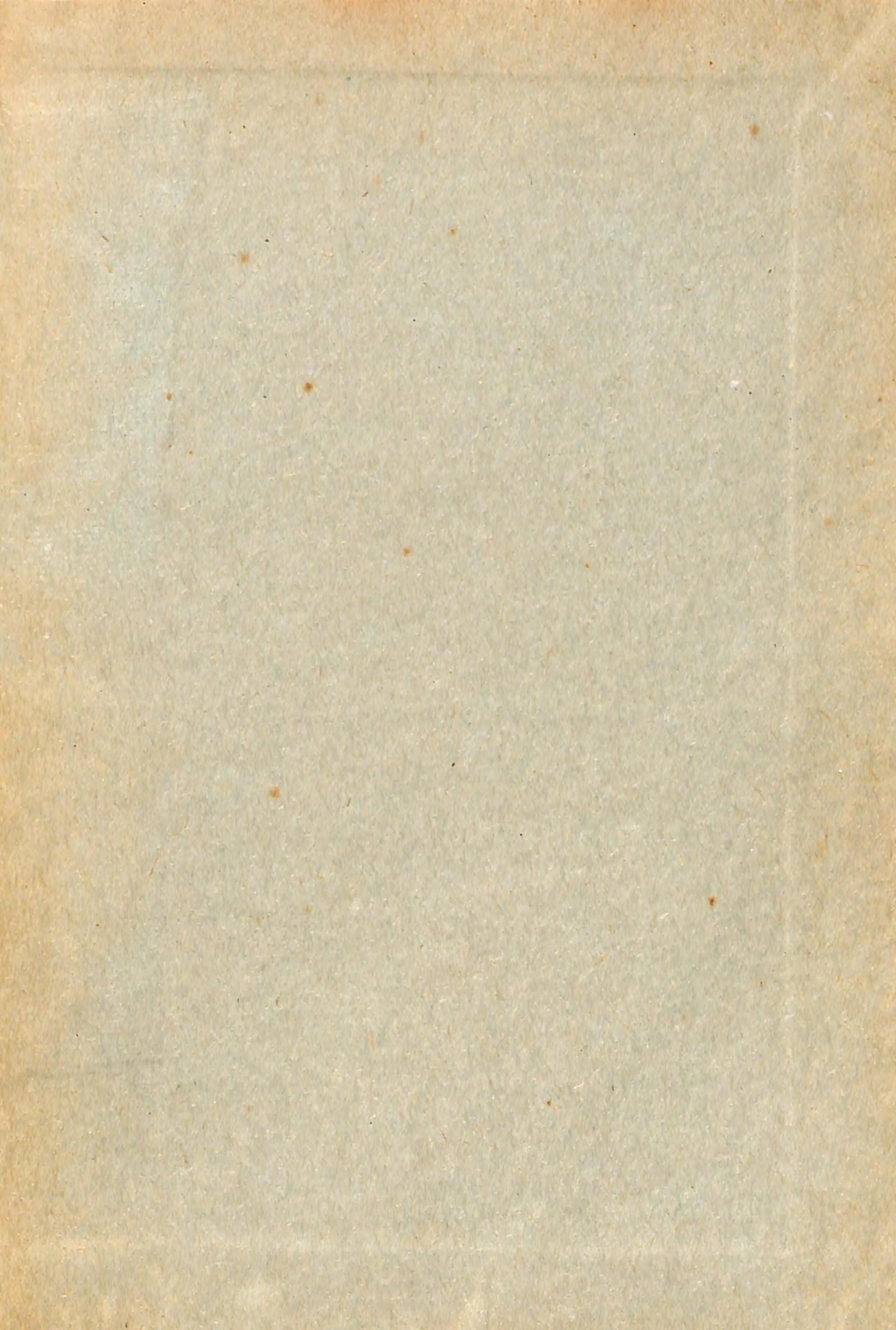
Формат 60×92¹/₁₆. Печ. л. 7,875. Уч.-изд. л. 6. Тираж 1000 экз.

АН 07580. Заказ № 76. Цена без переплета 8 коп.

Переплет 5 коп.

Горно-Алтайское книжное издательство. Типография № 15.
г. Горно-Алтайск, проспект Коммунистический, 29.

Баазы 13 акча

~~2-60~~

160-00